

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

16.YÜZYIL ORTALARINDA BURSA (A-84 VE A-202 NUMARALI BURSA
ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Rukiye ASLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

ANKARA
2006

ÖNSÖZ

Osmanlı siyasi, sosyo-ekonomik ve müessese tarihi üzerine çok sayıda değerli çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte artık, günümüz çalışmalarında yoğunlaşılan nokta, devletlerin genel tarihlerinden ziyade, yerel tarihleri üzerine olmaktadır. Genellikle bu çalışmalar kaza, sancak, eyalet gibi sınırlar dahilinde yapılmaktadır. Bundaki amaç merkezi idarenin, yerel idareye ve halka nasıl ve ne derece inebildiğinin sorgulanmasıdır. Diğer bir amaç ise şehirlerin sosyo(kültürel-folklorik)-ekonomik hayatlarının irdelenerek hem yerel tarihlerine ışık tutabilmek hem de devlet sınırları içerisinde ekonomik -sosyal pozisyonlarını sergileyebilmektir. Bu çalışmada da konu olarak bir şehir tarihinin incelenmesinin sebebi yukarıda bahsedilen iki amaca ulaşmaktır.

Çalışmada şehir olarak Bursa'nın seçilme sebeplerine gelince; Bursa Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden itibaren fiziki olarak bizzat Osmanlı padişahları tarafından şekillendirilmiş bir şehirdir. Dolayısıyla camileri, hanları, hamamları, imaretleri ile Osmanlı şehir anlayışını ve tarifini en iyi şekilde gözler önüne serebilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'nın hem yönetsel hem de sosyo-ekonomik hayatına merkezlik yapan bir şehir olması nedeniyle de araştırma yapacak olanlar için tarihi, siyasi, idari, kültürel ve ekonomik yönden önemli bir potansiyele sahiptir.

Şehir tarihi araştırması yapacak olanlar için şer'iyye sicilleri ise göz ardı edilemeyecek belgeler arasındadır. Bir kazanın veya bir şehrin şer'iyye sicilleri o topluma ait kültürel, folklorik, tamamen yöresel olan veriler sunmakla beraber, bölgede uygulanan Osmanlı hukuku ve yerel idare konularında da canlı tanıklar sunmaktadır. Şimdi tarih olmuş insanları adeta konuşturan bu belgeler sayesinde genel çizgilerden sıyrılıp, elimizdeki

mevcut bilgileri yerel motiflerle örneklendirebilmek mümkün olabilmektedir. Bu sebeple araştırma çalışmamızda A-84 ve A-202 numaralı Bursa Şer'iyye sicillerinin verilerinden faydalanılmıştır. Buradan ulaşılmak istenilen nokta; A-84 ve A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicillerinde adı geçen mekanların, kurumların, nesnelerin ilgili zaman ve coğrafya dahilinde fonksiyon ve pozisyonlarını tespit etmek olmuştur.

Bu çalışma Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Üçüncü Bölüm ve Sonuç bölümü olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Bursa şehrinin, kuruluşundan itibaren 16. yüzyılın ortalarına kadar tarihi ve fiziki gelişimi anlatılmıştır. Ardından bu çalışmada belgesel kaynak olarak kullanılan şer'iyye sicilleri hakkında malumat verilmiştir. Bu izahattan sonra ise Bursa'ya ait şer'iyye sicillerine yer verilmiştir. Şer'iyye sicilleri ile ilgili son olarak A- 84 ve A- 202 numaralı Bursa Şer'iyye Sicilleri üzerinde durulmuştur. Bu belgelerin bize sağlamış olduğu veriler tasniflendirilmiştir.

İdari Hayat başlıklı birinci bölümde, Osmanlı taşra sistemi içerisinde bir kaza birimi olan Bursa'da, idari birimler, yöneticiler ve yerleşimler tespit edilmiş ve bunlar sicillere yansıyan yönleri ile izah edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm İktisadi Hayat olup bu kısımda Bursa'nın zirai ve ticari hayatına dair veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bursa'da Osmanlı toprak sisteminin işleyişi, köylü ailelerin Osmanlı ekonomisindeki yeri, terekelerden tespit edilen zirai ürünler ve bunların parasal değerlerine yer verilmiştir. Sanayi ve ticaret konusunda ise ağırlıklı olarak ipekli dokuma ve ipek ticaretine dair veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak "Para" başlığı

altında, 16. yüzyıl ortalarında Bursa toplumunda ağırlıklı olarak paranın, borç olarak el değiştirmesine dair verilerden hareketle paranın konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm Sosyal Hayat başlığı altında incelenmiştir. 16.yüzyıl ortalarında Bursa toplumunun etnik yapısı, aile hayatı ve gündelik yaşamına dair tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca ilgili dönemde Bursa toplumunda da geçerli olan içki içme yasağı üzerine düzenlenmiş kayıtlar değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise Bursa şehri ve Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal ve ekonomik hayatına dair varılan sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği gösteren ve yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Güneş Bey'e ve yine desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim.

Rukiye ASLAN

Ankara 2006

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	i-iii
İçindekiler.....	iv-v
Kısaltmalar.....	vi
Giriş	1
- 16. Yüzyıl Ortalarına Kadar Bursa.....	2-13
- Şer'iyye Sicilleri.....	13-18
- Bursa Şer'iyye Sicilleri.....	18-20
- A-84 ve A- 202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicilleri.....	21-23
- 16. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti.....	23-25

I. BÖLÜM

İDARİ YAPI

I.I Osmanlı Taşra İdaresi Ve Bursa Merkez Kazası.....	26-28
I.II Bursa'nın Mahalleleri.....	29-34
I.III Bursa'nın Köyleri.....	35-39
I.IV İdari Görevliler.....	40
I.IV.I Ehl-i Örf.....	40-43
I.IV.II Ehl-i Şer'.....	44-48

II. BÖLÜM

İKTİSADİ HAYAT

II.I Ziraat.....	49-50
II.I.I Osmanlı Toprak Taksimatı.....	50-51
II.I.II Bursa'da Miri Arazi.....	51-59
II.I.III Sicillere Yansıyan Zirai Ürünler ve Fiyatları.....	59-64
II.II Sanayi Ve Ticaret.....	64
II.II.I Bursa Esnafı.....	64-67
II.II.II Bursa'da İpekli Kumaş Dokumacılığı ve Ticareti.....	68-73
II.III Para.....	73
II.III.I Kişiler Arası Borç Para Alımı ve Veriliş Şekilleri.....	73-78

III. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

III.I Etnik Yapı Ve Nüfus.....	79-81
III.I.I Müslüman Nüfus.....	81-84
III.I.II Gayr-i Müslimler.....	84-87
III.II Aile Hayatı.....	87
III.II.I Evlenme.....	88-93
III.II.II Boşanma.....	94-95
III.III Giyim Kuşam.....	95-98
III.IV Ev Eşyaları.....	98-103
III.V İçki Yasağı	103-105

SONUÇ.....	106-107
------------	---------

SUMMARY.....	108-109
--------------	---------

KAYNAKÇA.....	110-116
---------------	---------

EKLER

- Ek-I A-84 No'lu Bursa Şer'iyye Sicilinden

Bir Tereke Örneği.....	117-118
------------------------	---------

- Ek-II A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicilinden

Bir Tereke Örneği.....	119-122
------------------------	---------

- Ek-III A-202 No'lu Şer'iyye Sicilinde

Terekeleri Kayıtlı Olan Kişiler	123
---------------------------------------	-----

ÖZET.....	124
-----------	-----

ABSTRACT.....	125
---------------	-----

KISALTMALAR

A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
A.g.m.	:	Adı Geçen Makale
Bkz.	:	Bakınız
Bursa Şer. Sic.	:	Bursa Şer'iyye Sicili
Çev.	:	Çeviren
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
İA.	:	İslam Ansiklopedisi
TTK.	:	Türk Tarih Kurumu
Yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Bugün bir tarih, kültür, turizm ve endüstri şehri olan Bursa ili, Anadolu yarımadasının kuzeybatısında yer almaktadır. Doğusunda Bilecik, kuzeydoğusunda Sakarya, kuzeyinde Kocaeli ve Yalova illeri, kuzey ve kuzeybatısında Marmara Denizi, batı ve güneybatısında Balıkesir ve güneyinde Kütahya illeri ile çevrelenmiştir.

Bursa ili topraklarının yaklaşık % 35'ini oluşturan dağlar, genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanır. Başlıcaları Uludağ ile Samanlı, Katırlı, Hisarcık ve Sincan dağlarıdır. Uludağ 2.543 metreye ulaşan yüksekliğiyle Kuzeybatı Anadolu'nun en yüksek kütlesidir¹.

Bursa üçü merkez olmak üzere on yedi ilçeye sahiptir. Merkezdeki ilçeler, Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım'dır. Diğerleri ise; Büyük Orhan, Gemlik, Gürsu, Harmancık, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Kestel, Mudanya Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi ve Yenişehir'dir². 2000 yılı nüfus sayımında ilin toplam nüfusu, kesin olmayan rakamlara göre, 2.199.790 'dır³.

¹ "Bursa", Bursa Ansiklopedisi , 1, Yay. Haz: Yılmaz AKKILIÇ, (Bursa: 2002) , 278–279.

² Ertuğrul SEYHAN : "Bursa" , DİA, 6, (İstanbul: 1992), 451.

³ "Bursa", a.g.m., 300.

— 16.Yüzyıl Ortalarına Kadar Bursa

Bursa şehri, tarihi boyunca çeşitli özellikleriyle anılmıştır. Yeşil Bursa, su kenti, kaplıcalar kenti, evliyalar kenti, ipek diyarı gibi⁴. Bu isimleri alırken şehrin tarihi, coğrafi, fiziki şartları ve sosyo-ekonomik yapısı etkili olmuştur. Tarihinin her kesiminde ayrı bir özelliklerle karşımıza çıkan Bursa, Osmanlı döneminde ise bütün özelliklerini bir arada harmanlayarak tam bir “Osmanlı Bursa”sı olmuştur.

Bilindiği üzere tarihsel olaylar ve bunun içerisinde şehrsel mekânlar birdenbire ortaya çıkmayıp, belli bir süreç içerisinde gelişme göstermektedirler. Bursa şehrini 16. yüzyılın ortalarına getiren şartları ihtiva eden evvelki süreç incelenmeden, asıl konuya geçmek bazı eksiklikler doğurabilecektir. Bundan dolayı bu kısımda 16. yüzyılın ortalarına kadar Bursa tarihine yer verilecektir.

Bursa, tarihi milattan öncelere dayanan bir şehirdir. Bursa'nın şehir olarak te'sisi Bitinya Krallığı döneminde olmuştur. Şehrin antik çağlardaki ismi “Prusa”dır. Bu isim Bitinya krallarından II. Prusias'tan gelmektedir⁵. Şehrin ne zaman kurulduğuna dair kaynaklarda farklı tarihlere rastlanılmaktadır. Eski coğrafyacılarından Strabon MÖ.546'da, Bizanslı Etienne ise MÖ. 529'larda şehrin kurulduğunu bildirmektedirler. Pilinus ise şehrin kuruluş tarihi olarak MÖ. 202 tarihini göstermektedir⁶.

⁴ “Bursa”, a.g.m., 319.

⁵ Halil İNALCIK : “Bursa” , DİA, 6, (İstanbul: 1992), 446.

⁶ Azmi SÜSLÜ: Tarihi Bursa, (Ankara: 1980), 5.

Şehrin kuruluş tarihinde olduğu gibi, kurucusu hakkında da farklı görüşler vardır. Strabon ve Etienne şehri te'sis edenin, Bithynia kralı Prusias olduğunu bildirmektedirler⁷. Diğer bir görüş ise şehrin, Kartaca kralı Annibal tarafından kurulmuş olmasıdır. Plinius'a göre şehir Zama'da MÖ. 202 yılında Afrikalı Scipion'a yenilen, Bithynia kralı Prusias'a sığınan Kartacalı Annibal tarafından inşa ettirilmiştir⁸. Plan ve parayı temin eden Annibal, kendisini Romalılara karşı koruyacağını ümit ettiği kral II. Prusias'ın ismini şehre vermiş ve şehri Bithynia kralına hediye etmiştir⁹. Bursa tarihini anlatan kaynaklarda ise en çok kabul gören bu ikinci görüş olmuştur.

Son Bitinya kralı IV. Nikomedos'un MÖ. 74 yılında ölümü üzerine, onun vasiyeti gereği Bithynia toprakları Roma'ya geçmiştir¹⁰. MÖ. 88 yılında Bithynia'yı yerle bir eden Pontus kralı VI. Mithridate Bithynia'nın Roma'nın eline geçmesinden sonra tekrar Bithynia'ya saldırdı. MÖ.66 yılında VI. Mirhrirate Romalı General Luculus tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı ve bölge tamamen Roma egemenliğine girdi¹¹. Roma döneminde şehir Prusa Olympium (Uludağ Bursa'sı) adı ile anıldı¹².

Roma imparatoru Trajanus zamanında (MS.98 -117) Bursa'ya vali olan Genç Plinus, hisar içinden ibaret olan Bursa şehrinde büyük binalar ve saraylar yaptırmıştır. Ancak bu yapılar günümüze kadar gelememiştir. Vali Plinus, Çekirge (Pitya) 'deki hamamı da Trajan'ın müsadresi ile tamir ettirmiştir¹³.

⁷ A.M.Turgut KOYUNLUOĞLU: İznik Ve Bursa Tarihi, (Bursa:1935), 49.

⁸ Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 5 .

⁹ Kazım BAYKAL: Bursa Ve Anıtları, (Bursa: 1950), 7.

¹⁰ "Bursa", a.g.m., 310.

¹¹ Azmi SÜSLÜ :a.g.e., 5.

¹² Bedri YALMAN: Bursa, (İstanbul: 1977), 5.

¹³ Kazım BAYKAL: a.g.e., 8.

Bursa şehri, Roma döneminde ana ticaret yolları üzerinde bulunmamaktaydı. Bu nedenle de fazla bir gelişme gösterememiştir. Roma döneminde kullanılan yollardan birincisi Ephesos'tan başlıyor ve Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'ya bağlıyordu. Diğerisi ise "Hacılar Yolu " adı ile anılmakta ve Konstantinopolis'ten (İstanbul) başlayarak Jerusalem'a (Kudüs) uzanmaktaydı. Hacılar Yolu üzerinde bulunan Nikaia(İznik) ve Kyzikos (Edincik) gibi o çağların gelişmiş iki kenti arasında ve ana ticaret yollarından sapa bir yerde olan Bursa şehrinin fazla bir etkinliği olmamıştır. Bu nedenle de tarihinin önemli bir kesimi yeterince aydınlatılamamaktadır¹⁴ .

Roma imparatoru Theodose'un, ölümünden önce, imparatorluğu iki oğlu arasında paylaşımından dolayı, Bursa Doğu Roma (Bizans) imparatorluğu'nun toprakları içinde kaldı. Bursa Bizans döneminde kaplıcalarıyla ün saldı. Bu dönemde imparator I. Justinien Çekirge'ye halk için büyük bir hamamla, muhteşem bir saray yaptırdı. I.Justinien'in karısı imparatoriçe Theodore'nın (527–528) beraberindeki binlerce kişiyle buraya geldiği ve günlerce kalıp eğlenceler düzenlediği bilinmektedir. Kraliçe Theodora Monophysite(İsa'da tek tabiatı kabul edenler)'lere birçok imtiyazlar sağlayarak, Hristiyan din adamlarının imparatorluk toprakları içinde yerleşmelerine ve saygı görmelerine yardımcı olmuştur. Bursa ve civarına, bilhassa Olympos dağına¹⁵ manastırlar, kiliseler yapılmış ve buralara zaman zaman imparatorlar gelerek keşişlerin dini öğütlerini almışlardır¹⁶ .

Selçuklu sultanı Süleyman Şah b. Kutalmış, 1080'de İznik'i alarak devlet merkezi yapmasının ardından bütün Marmara havzasını zapt ettiği esnada, Bursa'yı da fethetmişti¹⁷. Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan zamanında,

¹⁴ "Bursa", a.g.m., 312-313.

¹⁵ "Bursa Türkler tarafından fethedildikten sonra bu özelliğinden dolayı "Keşiş dağı" adını almıştır". Bk: BURSA Ansiklopedisi, a.g.m., 313.

¹⁶ Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 6.

¹⁷ Mükrimin Halil YINANÇ : "Bursa", İA., II, 810.

Godfrua dö Buyyon idaresinde gelen ve sayıları yedi yüz bini bulan Haçlılar İznik'i sardılar. Saldırıların çokluğu Kılıç Arslan'ı çekilmeye ve İznik'i teslim mecbur etti (20 Haziran 1097). Kılıç Arslan ve çocuğu da esir oldu. Dördüncü Haçlı seferinden sonra İstanbul'da bir Latin hükümeti kuruldu (1204). Son imparator Aleksi Lanj'in damadı Teodor Laskaris İznik'i merkez yaparak Bizans imparatorluğu'nu devam ettirmek istedi. Bu esnada Bursa, İznik'te bulunan Bizans İmparatorluğuna bağlı kaldı. Bundan altmış sene sonra Laskaris ailesinden imparatorluğu alan Mişel Paleolog İstanbul'u Latinlerden kurtardı ve merkezi İznik'ten İstanbul'a taşıdı. Bursa bu suretle İstanbul'a bağlandı ve bir çeşit beylik ile idare edildi. Bu hal artık Osmanlı fethine kadar böyle devam etti ¹⁸.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243'te Köseadağ Savaşında Moğollara yenilmesinden sonra, bu coğrafyada Moğol hâkimiyeti başlamıştır. Bu esnada, Batı Anadolu'da bir uç beyliği olarak ilerleyen Osmanlılar, Karacahisar, Yarhisar ve Bilecik'i zaptettikten (1298) sonra 1300 yıllarında Köprühisar'ı ve Yenişehir'i ele geçirdiler. Yenişehir'in ele geçirilmesinden sonra Türkmenlerden büyük bir nüfusu buraya yerleştirildi ve uç beyliğinin merkezi haline getirildi. Yapılan bu fetihler sonunda, Bizans'ın Bursa ile İznik arasındaki kara ulaşımı kontrol altına alındı. 1301'deki Koyunhisar savaşı ile İzmit yolu Türklere açıldığı gibi, önemli bir Bizans şehri olan Bursa'nın üç taraftan yolu kesildi ve Bursa tek başına kaldı. Böyle olmakla birlikte, kuvvetli bir savunmaya sahip olan Bursa, deniz yolu ile Bizans'tan yardım malzemesinin gelmesine açık bulunmakta idi¹⁹.

Şehir ilk olarak, 1308'de diğer tekfurlarla ittifak kurarak Osmanlı kuvvetlerini Dinboz Geçidinde durdurmak isteyen Bursa tekfurunun mağlup

¹⁸ Kazım BAYKAL: a.g.e., 10.

¹⁹ İlhan ŞAHİN : "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10, (İstanbul) ,141.

edilmesinden sonra, Osman Bey tarafından kuşatma altına alındı²⁰. Fakat Bursa'ya deniz yolu ile Bizans'tan yardım malzemesinin gelmesinden dolayı şehir bir türlü fethedilemedi²¹.

Kuşatmanın uzaması nedeniyle Osman Bey, Bursa'nın fethi için bir takım tedbirler aldı. Bu tedbirlerden Âşık Paşazade "Osmanoğullarının Tarihi" adlı eserinde "Osman Gazi Bursa hisarının savaşıyla alınamayacağını ve bunun sabır işi olduğunu anladı. Hisarın fethi için tedbirler aldı. Kaplıca tarafına hisarın karşısına bir hisar yaptırdı. Seçkin bir yiğit olan kardeşinin oğlu Aktemür'u, yanına seçme yoldaşlar vererek orada koydu. Bir hisarda dağ tarafına yaptırdı. Balabancuk denen yiğit bir askeri vardı. Onu da buraya yerleştirdi. Bu iki hisarı bir yılda yaptırdı. Bunlar, kâfirlerin hisardan parmağını bile çıkartmayıp devamlı beklerlerdi²²" şeklinde bahsetmiştir. Bunun akabinde ise Neşri'nin²³ "Cihan-nümâ" adlı eserinde belirttiği üzere kuşatma altındaki hisarda bulunan Bizans halkının aklıktan gayet bunaldıkları ve hisarı vermek için bahane aradıkları kaydedilir²⁴. Bu haberi işiten Osman Gazi oğlu Orhan'a Atranos'a (Orhaneli) gitmesini söyledi. Osman Bey'in ayağında nıkrıs zahmeti olduğundan dolayı katılamadı. Orhan Gazi'nin yanına Köse Mihal ve Turgut Alp'i yoldaş koşturdu²⁵.

1326'da mühim bir kuvvetle Bursa üzerine yürüyen Orhan Bey Bursa'nın güneyinde anahtar konumunda olan Atranos kalesini aldıktan sonra Bursa önüne gelerek Pınarbaşı mevkiinde karargâhını kurmuş ve

²⁰ Halil İNALCIK : a.g.m., 446.

²¹ İlhan ŞAHİN: a.g.m., 142.

²² AŞIKPAŞAZADE, Osmanoğullarının Tarihi, Çev: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, (İstanbul: 2003), 77.

²³ Mehmed Neşri Bursa'lı tarihçilerden ilkidir. Aslen Germenyalı olmasına rağmen Bursa'da Sultaniye Medresesinde müderrislik yapmıştır ve vefatıda Bursa'da olmuştur. Bkz. M. Tayyib GÖKBİLGİN : " Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları Ve Bursa Tarihçileri Hakkında " ,Necatî Luğal Armağanı'ndan Ayrı Basım, (Ankara:1969), 270

²⁴ Mehmet NEŞRİ: Kitab-ı Cihannüma (Neşri Tarihi) ,Yay.: F.Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, (Ankara:1995) , 129-130.

²⁵ Mehmet NEŞRİ: a.g.e., 131.

kaleyi sarmıştır. Kalenin kurtuluşundan ümidini kesmiş olan kale beyi, Gazi Mihâl Bey vasıtasıyla, bazı şartlar altında Bursa'yı teslim edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyülevvel 726) tarihinde Bursa, Türklere teslim edilmiştir²⁶.

Neşri, hisarın teslim edilmesine Tekfur Berez'in veziri olan Saruz'un sebep olduğunu bildirmektedir. Orhan Gazi , “bu kal'ayı virmeğe sebep ne oldu, neden bunaldınız” diye sorunca Vezir Saruz; Osmanlı devletinin gün geçtikçe büyümesi, Osmanlı'ya itaat edenlerin rahata kavuşması, tekfurun kale için silah hazırlıklarını vaktiyle yapmaması ve hisarda kuşatma altında iken açlıktan bunalmaları gibi sebepleri sıralamıştır²⁷.

Fetih sonrasını ise Âşık Paşazade şöyle anlatmaktadır: “Bursa tekfur kaleyi otuz bin filoriye teslim etmiştir. Ardından Müslümanlar her bir taraftan şehre girmeye başladılar. Bursa tekfur İstanbul'a gönderildi, diğer yandan da hisarın geride kalan halkı güven altına alındı. Hiç kimsenin çöpüne dahi dokunulmadı. Bursa tekfurunun hazinesini Orhan Gazi, gazilere bağışladı; aralarında bölüştürdü”²⁸.

Bizans tarihçisi Ostrogorsky, Bursa'nın fethinin Bizans için çok ağır bir bedel olduğunu belirtiyor. Andronikoslar'ın hanedan içinde başlatmış oldukları iç mücadelenin (aile kavgası) , imparatorluğun son gücünü de tükettiğini, Türk ve Sırp fütuhatına ülkenin kapılarını açmış olduğunu bildirir ve şu şekilde devam eder; “bu iç savaş 2 Şubat 1325'de sükûnet buldu fakat

²⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *Osmanlı Tarihi*, 1, (Ankara: 1982), 117–118.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet NEŞRİ: a.g.e., 135.

²⁸ AŞIKPAŞAZADE: a.g.e., 85.

sonuçları yeteri kadar ağırdı. Anadolu'da Türkler fütuhatlarını sürdürdüler. 6 Nisan 1326'da Bursa açıklıktan telsim oldu²⁹.”

Oğlu Orhan Gazi'yi Bursa'nın fethi için görevlendiren Osman Gazi'nin kuşatma sırasında yaşadığı bilinmekle beraber, Bursa fetih olunduğunda yaşadığı konusunda kaynaklarda bazı farklı görüşler yer almaktadır. Bu görüşlerden biri Osman Gazi'nin fetih haberini alamadığı, fetihten önce Söğüt'te öldüğü ve buraya defnedildiği, fetihten sonra ise vasiyeti üzerine Bursa'ya getirildiğidir³⁰. M.T. Koyunluoğlu ise İznik ve Bursa Tarihi adlı eserinde Osman Bey'in fethin hemen akabinde ölmüş olduğunu ve Saint Elie Manastırı içinde yaptırılan makberegaye gömüldüğünü bildirir³¹. Bu farklı görüşlerle birlikte, Osman Gazi'nin, Orhan Bey'e vasiyetinde; "ilk önce Oğul Orhan! Ben öldüğüm zaman beni Bursa'da ki o Gümüşlü Kubbe (Saint-Elie) altına koyacaksın dedi"³² ifadesine binaen, bütün kaynaklar Osman Gazi'nin mezarının Gümüşlü Kubbede olduğu konusunda hemfikirdirler.

Bursa'nın fethinden sonra beylik merkezi buraya nakledilmiştir. Fakat Bursa'nın beyliğe daimi merkez olması daha sonraki tarihlerde yani İznik ile İzmit'in alınmalarından sonra (1335) olmuş, Bursa "Bey Sancağı" adıyla Orhan'ın oğullarından Murat Bey'e verilmiştir³³.

Bursa'nın fethinden sonra beylikten devlete doğru ilerleyen Osmanlıların idari teşkilatlanması da adım adım kendini göstermeye başlamıştır. Ayrıca şehir büyük bir fiziksel gelişim içerisine girmiştir.

²⁹ George OSTROGORSKY: Bizans Devleti Tarihi, Çev: Fikret Işıltan, (Ankara: 1981),460–463.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 8 ; BAYKAL, Kazım, a.g.e., 13.

³¹ A.M.Turgut KOYUNLUOĞLU : a.g.e., 76.

³² AŞIKPAŞAZADE: a.g.e., 87.

³³ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 118-119.

Osmanlı Devleti'ne ait ilk para, Orhan Bey'in cülusunun üçüncü senesine tesadüf eden 1327 (727 H)'de, hükümdarlık alametinden olarak Bursa'da kestirilmiştir. Bu gümüş sikkenin bir tarafında "kelime-i şahadet" ile ilk Müslüman halifeleri olan "Hz.Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali'nin" isimleri yer almaktadır. Diğer tarafında "Orhan bin Osman" ve basıldığı yeri gösteren Bursa ismi ve daha altında da siyakat rakamı ile üç yazılmıştır. Kenarlarında da paranın basılış tarihi olan 727 senesi ve bir de Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyu damgası bulunmaktadır³⁴.

Neşri, fetihten sonra Osmanlılar tarafından Bursa'da yapılan ilk binanın, İl-eri Hevacaoğlu'nun kendi ismi ile yaptığı mescit (Hoca Mescidi) olduğunu söylemektedir³⁵. Yani Bursa'nın fiziksel gelişimine katkı sağlayan ilk Türk eseri bir mescittir. Fakat Tophanedeki Saat Kulesi arkasında bir yerde yapıldığı tahmin edilen bu mescitten iz kalmamıştır³⁶.

Orhan Bey Bursa'ya girdikten sonra Bizans tekfurunun sarayını ve çevresini yeniden düzenleyerek "Bey sarayı" haline getirmiştir³⁷. Gelişmekte olan bir beyliğin başkenti olan Bursa'nın sur içinde kapalı kalması düşünülemezdi. Orhan Gazi de şehri doğu yönünde genişletmek istiyordu. Bu düşünceyle Orhan Gazi, Gökdere kenarında bir cami, yanında bir imaret, medrese, han (Emir Hanı) ve hamam yaptırdı. Hisar içindeki Eski hamam, Sürmeli Mescit, Alâeddin Cami, Çoban Bey Mescidi de Orhan Gazi tarafından yaptırılan eserler arasındadır. Bunlardan bu güne kadar sağlam kalan en eski eser Alâeddin Cami olmuştur³⁸.

³⁴ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.m., 125.

³⁵ Mehmet NEŞRİ: a.g.e., 135.

³⁶ Osman ÇETİN: Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472–1909), (Ankara: 1999),16.

³⁷ Yusuf OĞUZOĞLU: "Orhan Bey Döneminde (1324–1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler", XII Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım ,(Ankara: 1999), 619.

³⁸ Kazım BAYKAL: a.g.e.,15.

Bursa'da bu fiziksel gelişime bağlı olarak, nüfusun artışıyla da yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır. İlk mahalleler, hisar içine yeni gelen nüfusun yerleşmesiyle kurulmuştur. Bu ilk mahalleler arasında Kavaklı, Çırağ Bey, Alâeddin, Yanoğlu mahallelerini sıralayabiliriz³⁹. Bursa fethedildiği sırada iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise veya manastır, bir hamam ve yirmi dükkândan oluşmaktaydı. Ayrıca batıda sur dibinde de bir Yahudi Mahallesi vardı⁴⁰. Daha sonra Hisarın dışında da şehrin gelişmesiyle beraber yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır.

Orhan Gazi'den sonra padişahlığa geçen I.Murat zamanında, 1361 yılında Edirne'nin alınmasına ve zaman zaman devlet hazine ve tahtının buraya taşınmasına rağmen Bursa, öneminden hiç bir şey kaybetmemiş ve gün geçtikçe yeni camilerin, hanların, yolların, medreselerin yapılmasıyla Anadolu'nun merkezi haline gelmiştir⁴¹. Murat Bey, Bursa hisarda 767 tarihinde Şahadet Camii, daha sonra da Çekirge'de büyük bir cami, imaret, medrese, mescit, han (Kapan Hanı⁴²) ve bir de Kükürtlü'de hamam yaptırmıştır⁴³.

Bursa'da en büyük gelişme Yıldırım Bayezid zamanında olmuştur. Bayezid, Niğbolu seferinden döndükten sonra Ulucamii'ni⁴⁴, Yıldırım'da bir cami, medrese, okul, darüşşifa, hamam ve Ebu İshak Camii'ni yaptırmıştır⁴⁵.

³⁹ Yusuf OĞUZÖĞLU : a.g.e., 619.

⁴⁰ "Osmanlı", Bursa Ansiklopedisi, 4,Yay. Haz: Yılmaz Akkılıç , (Bursa-2002) , 1327.

⁴¹ Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 8.

⁴² Bursa Hanları, Halkevi Neşriyatı, (Bursa: 1935), 6.

⁴³ A.M.Turgut KOYUNLUOĞLU : a.g.e., 87.

⁴⁴ "Hicri 797'de başlanan on iki direkli, yirmi kubbeli Ulu camiin minberi 802'de yerine konmuştur. Camiinin açılması 803'tedir." A.M.Turgut KOYUNLUOĞLU : a.g.e., 92.

⁴⁵ Kazım BAYKAL : a.g.e., 18 .

Yıldırım camiin kuzeybatısında olan Yıldırım Medresesi, Vaiziye Medresesi⁴⁶ ve Ferhadiye Medreseleri de ⁴⁷ Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır.

1402'de Timur'un Anadolu'ya girip Osmanlıları mağlup etmesi Bursa'nın gelişmesine darbe vurmuştur. Timur'un askerleri Bursa'ya girerek her tarafı yağmalayıp şehri ateşe vermişlerdir. Yangın sırasında ilk Osmanlı padişahlarına ait resmi vesikalar ve birçok telif eser yok olmuştur. Neşri, bu konudan bahsederken Timurlengin oğlunun Bursa'ya geldiğini, hazineyi aldığını ayrıca Ulucami'ye (Cami-i Kebir) atların konulduğunu, ahır yapıldığını⁴⁸ ifade etmektedir.

Ardından girilen fetret devrinde Bursa, Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri arasındaki mücadelelere sahne olmuş, ayrıca 1413 yılında Karamanoğlu Mehmet'in muhasarasına uğramıştır. Mehmet Bey, Hacı İvaz Paşa'nın şiddetli müdafaasına rağmen, şehri yağmalamış ve bir rivayete göre, sonradan Bursa'ya gömülen Yıldırım Bayezid'in cesedini yaktırmıştır⁴⁹.

Kardeşler arası taht kavgalarından galip çıkan I. Mehmet devletin ikinci kurucusu sayılmaktadır. Fetret devrinin ardından gelişimine kaldığı yerden devam eden Bursa'da bu döneme ait en önemli yapıt ise 1420–1430 arasında inşa edilen Yeşil Medresedir. Diğer adı ile Sultaniye olan medrese, Bursa'ya müstesna bir ilim, kültür ve sanat abidesi ilave etmiştir. Bu müessese, o devirde bu şehirdeki en yüksek tahsil müessesesi olmuştur ⁵⁰.

⁴⁶ Mefail HIZLI: Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, (İstanbul: 1998), 58.

⁴⁷ M. Tayyib GÖKBİLGİN : a.g.m., 262.

⁴⁸ Mehmet NEŞRİ : a.g.e., 357.

⁴⁹ Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 9.

⁵⁰ M. Tayyib GÖKBİLGİN : a.g.e., 262.

II. Murat döneminde şehir süratle büyümüş ve toparlanmıştır. Yapımı iki yıl süren Muradiye Cami bu dönem eserlerindendir (1424–1426)⁵¹.

1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethedilip başkent olması üzerine Bursa eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Bursalıların bir kısmı ile ulema ve devlet adamlarından bazıları İstanbul'a göç etmişlerdir. Saraylar, hanlar, camiler artık Bursa yerine İstanbul'da yapılmıştır⁵².

II. Bayezid zamanında ise Koza Hanı ile Piring Hanı bir ticaret merkezi olarak yapılmıştır. Kükürtlü Hamamı'nın bir kısmı ile Eski Kaplıcanın soğukluk kısmı da o devirde yapılmıştır⁵³. II. Bayezid ile kardeşi Cem Sultan arasında çıkan kardeş kavgasından Bursa'da nasibini almıştır. Cem Sultan Bursa'ya gelmiş ve burada padişahlığını ilan etmiştir. On sekiz günlük saltanatı sonucunda, Yenişehir ovasında II. Bayezid'in ordusuna yenilip Avrupa'ya kaçmıştır⁵⁴.

II. Bayezid'den sonra ise Bursa, II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht kavgalarına sahne olmuştur. 1512'de Bursa'ya gelen Yavuz bu çekişmelere son vererek tahta geçmiştir⁵⁵. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Bursa'ya Yeni Kaplıca yaptırılmıştır.

⁵¹ Kazım BAYKAL : a.g.e., 20.

⁵² Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 9.

⁵³ Kazım BAYKAL : a.g.e., 21.

⁵⁴ A.M.Turgut KOYUNLUOĞLU : a.g.e., 98.

⁵⁵ Kazım BAYKAL : a.g.e., 22.

Bursa şehrinin kuruluşundan itibaren tarihi incelenmeye başlandığı zaman oluşan en belirgin kanaat şudur ki; şehir Osmanlı fethinden sonra sosyal ve ekonomik yönden tam bir gelişme göstermiş ve ayrı bir itibar kazanmıştır.

Görüldüğü üzere sadece bir hisardan mevcut olan Bursa şehri, Osmanlı fethi ile her geçen gün sayıları giderek artan medrese, cami, han, bedesten, hamam gibi sosyal ve ekonomik yönü olan eserler sayesinde büyük bir fiziksel değişim yaşamış ve 16.yüzyıl ortalarında bir ilim, kültür merkezi halini almıştır. İleride değinileceği üzere aynı zamanda bölgede yapılan sanayi ve ticari faaliyetler sayesinde Bursa uluslararası bir ticaret merkezi konumuna yükselmiştir.

— Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri, ihtiva ettikleri konular sebebiyle, şehir tarihleri ve taşra idaresi üzerine yapılacak olan çalışmalarda göz ardı edilemeyecek belgesel kaynaklar arasındadır. Araştırmamızın Bursa şehir tarihi üzerine olması nedeniyle, Bursa şer'iyye sicilleri de bu çalışma içerisinde destekleyici unsur olarak kullanıldı.

Şer'iyye sicilleri, 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak (1455), 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki uzun zaman dilimi içinde, Türk tarihini, iktisadını, siyasi, sosyal, hukuki hayatını yakından ilgilendirmektedir. Bu yönüyle Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir⁵⁶.

⁵⁶ Ahmet AKGÜNDÜZ: Şer'iyye Sicilleri I , (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 11.

Şer'iyye sicilleri; sadece yargı yetkisine değil ayrıca günümüzdeki birçok kamu hizmetlerini ifa yetkisine de sahip olan kadıların, verdikleri kararları, tuttukları zabıtları, yaptıkları yazışmaları ve devletin yüksek makamlarının kadılık makamıyla idari, hukuki ve siyasi münasebetlerine ait kayıtları da ihtiva eden tarihi vesikalar ve defterlerdir⁵⁷.

Sicillerin tetkikinde, bir kadının vazifesine başlar başlamaz ilk işi adını, sanını ve vazifeye başladığı tarihi, bu defterin ilk sahifesine kaydetmek olduğu ve vazifesinden ayrılması üzerine⁵⁸ söz konusu defteri bizzat kendisi veya emini vasıtasıyla halefi olan hâkime devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır. Kendiliğinden teslim etmezse bir sonraki kadı, söz konusu sicil defterlerini selefinden talep edebilmektedir. Bu defterlerin, kadının kendi parası veya ilgililerden alınan harçlarla temin edilmesi, devir ve teslim mecburiyetini ortadan kaldırmamaktaydı⁵⁹.

Sicil defterleri belli bir usule göre uzun boylu dar ve enli olurlardı. Yazıları çok zaman talik kırması denilen yazı şeklindedir. Kâğıt çok sağlam, parlak ve mürekkepleri de bugün bile parlaklığını muhafaza edecek kadar sabittir⁶⁰.

Büyük şehirlerin kadı sicilleri iki kısımdan oluşurdu. İlki, Arap yazısı ile yazılan kitapların normalde başladığı yerden yani bize göre kitabın son sayfasından başlar. İkinci kısımda, kâtiplere göre sicilin son kısmı olan yerden başlar. İlk kısmı satış, borç verme, boşanma anlaşmaları, kölelerin azadı, miras taksimi gibi yerel mahkemenin noterliğiyle yapılan işlemlerin belgelerini ihtiva ederdi. İkinci kısım ise Divan-ı Hümayundan gönderilen

⁵⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ : a.g.e., V.

⁵⁸ T. Mümtaz YAMAN: Şer'i Mahkeme Sicilleri, 154.

⁵⁹ Ahmet AKGÜNDÜZ : a.g.e., 18.

⁶⁰ Ahmet AKGÜNDÜZ : a.g.e., 19.

emirlere ayrılmıştır. Bunların bazıları kadılara ve başka taşra görevlilerine hitaben yazılmıştır⁶¹.

Siciller, merkezi ve mahalli idarelerin Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin etnik menşelerinin hatıra ve delilleri olarak, şehir, kasaba ve köy adlarının buralarda yapılan arazi ve nüfus sayımları, nüfus çoğalmaları, halk hareketleri, sosyal buhranların, tabi afetlerin, iktisadi sıkıntıların, belediyelerin, loncaların, toprak idaresinin, harp tarihinin ilim ve kültür tarihinin, yardım kurumlarının, mimari tarihimizin, tıp tarihinin ve nihayet Osmanlı imparatorluğu'nun yükselme, genişleme ve dağılmasının, milletimizin ilerleme ve gerilemesi sebeplerinin açıklanmasında yardımcı olan vesikaları ihtiva etmektedir.⁶²

Her şer'iyye sicili, bulunduğu yerin iktisadi hayatına dair birinci elden orijinal tarih vesikalarıdır. 15 ila 20. asır aralarında Türk halkının ve özellikle de Anadolu halkının hayat ve geçim tarzı memlekete dışarıdan giren ve yine memleketten dışarı çıkan, yani ithalat ve ihracat konusu olan eşya, Anadolu halkının yetiştirdiği tarım ürünleri, imal ettiği sanayi mamulleri Anadolu'da mevcut olan sanat ve meslek çeşitleri, halktan toplanan vergiler, devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonun gerçek anlamda tarihi seyri ve kısaca hem makro hem de mikro iktisada dair bütün mevzuları, doğru olarak ve yerli yerinde, ancak şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan öğrenebilmek mümkündür⁶³.

⁶¹ Suraiya FAROQHI: Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir, Çev: Zeynep Altok, (İstanbul:2003) , 55-56.

⁶² Feyyaz GÜRKAN : "Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma, IX. TTK Kongresi, II,(Ankara:1988), 767.

⁶³ Ahmet AKGÜNDÜZ : a.g.e., 15.

Şer'iyye sicilleri, eski idari teşkilatımızın birçok ünitelerini aydınlatması açısından da önemlidir. Özellikle kaza, sancak ve eyalet taksimatı, Beylerbeyilik, sancak beyliği, subaşılık gibi idari; kadılık, naiplik, muhızrlık, gibi adli müesseselerin hem idari yapısını, hem de ifa ettikleri fonksiyonlarını şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan çıkarmak mümkündür⁶⁴.

Şer'iyye sicilleri içerisinde, zengin veriler sunan tereke kayıtları da yer almaktadır. Tereke, ölen kişinin bıraktığı eşyadır. Buna "muhallefat" da denir. Çoğunlukla "tereke" olarak kullanılan bu tabirin aslı "terike" dir. Tereke veya muhallefatin bir başka ismi de "metrukât"tır⁶⁵. Tereke taksimi kadıların vazifeleri arasındadır. Şer'an kadı tarafından terekenin taksim edilmesi, ancak alakadarların isteği ile mümkündür. Kadı zorla terekeyi yazıp resm alamazdı. Ancak mirasçı "sağır masum", yani rüş çığına erişmemiş bir çocuk ise yetimin hakkını korumak üzere kadı kendiliğinden müdahalede bulunabilirdi. Kadı mirası, şer'i kaidelere göre taksim eder, şer'i tabiriyle "kısmet" ederdi. Verese arasında herkesin hissesini tayin ve tescil eder ve bunun için bir ücret alırdı ki buna "resm-i kısme"t denilmekteydi⁶⁶.

Mahkemenin bir terekeye müdahale hakkının doğması ile, kassam memuru mirasçıların huzurunda terekenin muhtevasında ki mal ve eşyaları çeşidine göre, kalem kalem deftere yazardı. Hazır olan "ehl-i hibre" (bilirkişi) ve piyasa değerini iyi bilen "dellalların" takdir ettikleri değerlerde, her eşya veya malın altına kıymetleri yazılmaktaydı. Bu taksim ve değerlendirmenin bir heyet huzurunda yapılması, eşyaların kaybını ve bir kısım eşyaların ortaya konmayarak, diğer mirasçıların ziyana uğramamasını önlediği gib,i ayrıca mal

⁶⁴ Ahmet AKGÜNDÜZ : a.g.e., 16.

⁶⁵ A.İhsan KARATAŞ : "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke defterleri Ve VIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler, I.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, II, (Bursa: 2002) , 691.

⁶⁶ Halil İNALCIK : "Köy, Köylü ve İmparatorluk" , Toplum ve Ekonomi, (İstanbul: 1996), 118.

ve eşyaların fiyatının yüksek tutularak fazla resm alınmasına da mani olunmasını sağlıyordu⁶⁷.

Terekeler başlıca üç bölüm halinde zapt edilmişlerdir ⁶⁸.

1-Terekeyi bırakan kişinin hüviyetini ve veresesini tespit eden, birinci kısımdır. Burada tereke sahibinin adı, mesleği, mahallesi, eşi ve çocukları ve terekenin kaydedildiği tarih deftere yazılırdı⁶⁹. Bu kısım bize kişilerin sosyal statüsü, medeni hali, çocuk sayısı gibi konularda veriler sağlamaktadır.

2- İkinci kısımda cariye ve gulamlarda dâhil olarak ölen kişiye ait bütün mallar akçe hesabıyla kıymetlendirilerek tespit olunurdu. Buradan ise kişilerin sahip oldukları giyim- kuşam, ev, mutfak eşyaları, ziynet eşyaları, kitap, bağ, bahçe, bostan, sığır, at gibi mal varlıklarını tespit etmemiz mümkündür.

3- Üçüncü kısım, yekûnda tespit olunan terekenin bütünü üzerinden yapılan taksime aittir. Şu şekilde olur:

—Teçhiz ve tekfin masrafları yapılır. Teçhiz ve tekfin müteveffanın hakkıdır ki, terekeden tavsiye olunur⁷⁰.

— Ölünün borçları ödenir. Varisler ölenin borcundan sorumlu değildirler. Borçlar terekeye taalluk eder ⁷¹.

— Kalan meblağ üzerinden kadıya ait kısmet resmi alınır. Bu oran binde yirmidir⁷².

⁶⁷ Hüseyin ÖZDEĞER: Bursa Şehri Tereke Defterleri (1463–1640), (İstanbul 1998) ,12.

⁶⁸ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk” , a.g.e., 190.

⁶⁹ A.İhsan KARATAŞ: a.g.m, 692.

⁷⁰ A. Himmet BERKİ: Miras Ve Tatbikat (Feraiz, İntikal, Medeni Kanunda Miras) , (Ankara), 273.

⁷¹ A. Himmet BERKİ : a.g.e., 268.

⁷² A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 692.

— Ardından vasiyet yerine getirilir. Terekenin yekûnu taksim edilmeden önce, metrukât sahibinin vasiyeti de dikkate alınmıştır. Kişiler mallarının üçte bir oranında vasiyet hakkına sahiptirler⁷³.

—Ardından mirasçılarının sırası ve hissesi, menkul veya gayrimenkul miras hakları tayin olunurdu⁷⁴.

Üçüncü kısımdan ise Osmanlı Devletinde miras ve borçlar üzerine uygulanan hukuk kurallarını tespit etmemiz mümkündür. Ayrıca terekelerin yazımındaki bu sistematiklik araştırmacılara verilere ulaşmada büyük kolaylıklar sağlamaktadır.⁷⁵

— Bursa Şer’iyye Sicilleri

Bilindiği gibi Bursa, Osmanlı Devleti’nin ilk başkentidir. Devletin temelleri burada atılmış, ilk teşkilatlanma burada gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Bursa’nın Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu durum Bursa şer’iyye sicillerinin önemini daha da artırmaktadır. İlk idari ve hukuki tatbikatın Bursa ve çevresinde icra edilmesi, Osmanlı toplum yapısının önce burada şekillenmesi, ilk yoğun Müslim - gayrimüslim münasebetlerinin bu çerçevede yaşanması Osmanlı araştırmalarında Bursa’yı öncelikli il haline getirmektedir.

İstanbul Şer’iyye Sicillerinden sonra, sayı ve muhteva zenginliği bakımından Bursa sicilleri ikinci sırayı almaktadır. Ayrıca Osmanlı’ya ait en

⁷³ A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 693.

⁷⁴ Ö. Lütfi BARKAN : “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, (1545–1659)”, Belgeler Dergisi, III (1966) ,(Ankara: 1968), 19.

⁷⁵ Bkz: Ek I ve II. A–84 ve A–202 Numaralı Bursa Şer’iyye Sicillerinden Tereke Örnekleri

eski sicillerde Bursa sicilleridir⁷⁶. Eskiliği itibarıyla Fatih Sultan Mehmet devrine kadar uzanan Bursa Müzesindeki Şer'iyye Sicillerinin sayısı 827 cilttir⁷⁷.

Bursa Şer'iyye Sicilleri, Bursa Müzesi'nde toplandığı ilk yıllarda birer envanter numarası ile kayda geçirilmiş ve bir süre bu numaraları ile kullanılmışlardır. Daha sonra yapılan yeni bir tasnif çalışması sırasında hemen hiçbir sisteme bağlı kalmaksızın, daha çok defterlerin boylarına bakılarak A,B,C,D, şeklinde dört gruba ayrılmış ve boyu nispeten kısa olanlar – ki bunlar daha çok XV. ve XVI. yüzyıllara ait defterlerdir- A, diğerleri de; B,C ve D olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmada kronolojik sıraya fazla dikkat edilmemiştir. Yalnız ilk tasnif numaraları muhafaza edilerek ikincisi ilk tasnife ait olmak üzere defterlere çift numara verilmiştir. İkinci tasniften sonra müzeye intikal eden defterler için ise tek numara kullanılmıştır (DI gibi)⁷⁸.

Bursa şer'iyye sicillerine ilişkin tez, makale, kitap gibi çeşitli alanlarda birçok değerli çalışma yapılmıştır. Halil İnalçık'ın bu alanda çok çeşitli eserleri mevcuttur. İnalçık, "Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler"⁷⁹ adı altında yaptığı çalışmada Osmanlı idare, sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili sicil belgelerini yayınlamıştır. Yine Bursa şer'iyye sicilleri ışığında yapmış olduğu XV. yüzyılda Bursa'nın ticaret ve sanayi tarihine dair çalışma⁸⁰ Bursa tarihi üzerine çalışanlar için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

⁷⁶ Osman ÇETİN : a.g.e., 1.

⁷⁷ Feyyaz GÜRKAN : a.g.e., 770.

⁷⁸ Osman ÇETİN : a.g.e., 1-2.

⁷⁹ Bkz: Halil İNALCIK : "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi ile ilgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", (Ankara. TTK,1998).

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil İNALCIK : "Bursa I: XV. Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Toplum Ve Ekonomi, (İstanbul: 1996), 187–258.

Tez çalışmamızda yine sıkça başvuru kaynaklarımız arasında olan Özer Ergenç 'in "16. Yüzyılın Sonlarında Bursa" adlı çalışması 16.yüzyılın sonlarına ait Bursa şer'iyye sicilleri ve tahrir defterleri verilerinden faydalanılarak yapmıştır. Çalışmada ağırlıklı olarak Bursa'nın fiziki, idari ve ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Bursa'da mevcut, idari birimler ve idareciler, yerleşimler, kurumlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son kısımda ise kısa bir şekilde sosyal duruma yer verilmiştir.

Hüseyin Özdeğer'in "Bursa Şehri Tereke Defterleri" ve Osman Çetin'in "Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları " adlı eserleri de Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden faydalanılarak yapılmış çalışmalardandır. Ayrıca Ö. Lütfi Barkan'ın "Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri" adlı çalışması da bu alanda araştırma yapacak olanlar için yol gösterici bir konuma sahiptir.

Son zamanlarda Bursa Şer'iyye sicilleri ışığında yapılan tez çalışmalarının sayılarında da artış gözlenmektedir. Yakup Tuncer'in Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları⁸¹, Saadet Maydaer'in Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'da Kadın⁸² adlı yüksek lisans tezleri zikredebileceğimiz çalışmalardan sadece ikisidir.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: YakupTUNCER: Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,(Bursa: 1992).

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz., Saadet MAYDAER : Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'da Kadın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Bursa: 2002).

— A-84 ve A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicilleri

16.yüzyıl ortalarında Bursa konulu tez çalışmamızda belgesel kaynak olarak A-84 (970-971 / 1562-1563) ve A-202 (971 / 1563) No'lu Bursa Şer'iyye sicilleri kullanılmıştır.

A-84 No'lu Bursa Şer'iyye Sicili 59 sayfadan oluşmaktadır. Defter 970 yılının şevval ayının ortalarından itibaren (tahriren fi evası-ı şevvalü'l-mükerrem sene 970⁸³) tutulmaya başlanmış ve 971 yılının muharrem ayında⁸⁴ son bulmuştur. Bu sicil, Bursa merkez kazasına bağlı köylere ait olup Bursa köyleri ve burada yaşamını sürdüren köylülere dair verileri ihtiva etmektedir. A- 84 no'lu Bursa Şer'iyye Sicili çeşitli meselelerin bir arada tutulduğu bir defterdir. Bu konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Arazi tapulama ve arazi tapuya verme
- b) Çeşitli konularda satış işlemleri
- c) Kira, mukataa
- d) Nikâh- boşanma- mehir
- e) Miras davaları
- f) Şahıslar arası, çeşitli konularda yaşanan anlaşmazlıklar
- g) Döneme damgasını vuran içki yasağı
- h) Terekeler

A- 84 No'lu sicil defterinde kayıtlı terekelerden elde edilen verileri ise şu şekilde tasnif edilebilmekteyiz.

- a) Bursa köy adları,

⁸³ Bursa Şer. Sic., A-84, 1

⁸⁴ Bursa Şer. Sic., A-84, 59

- b) Ziraat işlerinde kullanılan sığır, tosun, öküz, dana gibi büyükbaş hayvan, bargir, merkep gibi binek hayvanları, tavuk ve koyun gibi çeşitli yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını gidermede kullanılan hayvanlar,
- c) Buğday, arpa, alaf, darı gibi, tahıl ürünleri
- d) Bahçe, bağ, bostan ve burada yetiştirilen ürünler,
- e) Orak, çapa, kürek, gibi tarım aletleri ve ambar
- f) Giyim eşyaları
- g) Ev eşyaları

A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicili 70 sayfadan oluşmaktadır. Bu sicil ise, Bursa Merkez Kazasına aittir. Defterin tarihi, Milli Kütüphane Katoloğu'nda 971 senesi olarak verilmiştir. Oysa defter 972 (1564) yılının Rebiü'l- evvel ayından başlayarak yine 972 senesinin Cemaziye'l- evvel ayının sonlarına kadar olan zamanı kapsamaktadır.

A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicili, ilk sayfasında geçen “ haza defter-i muhallefat” ibaresinden de anlaşılacağı üzere, bir tereke defteridir. Bu defterde, Bursa Merkez Kazasının çeşitli mahallelerinde yaşamış ve ardından vefat etmiş olan 34 kişinin muhallefatı yer almaktadır. Tereke sahiplerine ait liste Ek. III'te verilmiştir.

Diğer defterin aksine buradan elde edilen veriler ise Bursa şehirlisinin yaşamına ışık tutmaktadır. Üçüncü bölümdeki gündelik ve sosyal yaşama dair verilerin çoğunluğu buradan tespit edilmiştir. A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicillerindeki tereke kayıtlarından ulaşılabilecek verileri ise şöyle tasnif edebiliriz.

- a) Bursa mahalle adları
- b) Giyim- kuşama dair veriler (kumaş türleri, elbise türleri)

- c) Ev eşyaları (mutfak malzemeleri, kitaplar, ev döşemeleri, yatak takımları)
- d) Vakıflar
- e) Alet- edevat
- f) Köle, cariye
- g) Dükkân

Yine bu defterde terekelerin haricinde mirasa dair işlemler, mehir, borç alma, çeşitli anlaşmazlık konuları da yer almaktadır. Her iki defter kayıtları karşılaştırıldığında özellikle de tereke kayıtları mukayese edildiğinde Osmanlı köylüsü ile şehirlisi arasındaki yaşam farkı açıkça ortaya çıkmaktadır. Zirai faaliyetlerin ağır bastığı köylü yaşamda insanlar sade bir yaşam sürmektedir. Bu yaşamın gerekleri olan at, sığır, buğday, arpa, orak gibi nesneler, köylü halkın tereke kayıtlarını kapsamakta iken Bursa şehirlisinin ise ipek kaftanlar, ziynet eşyaları, çok çeşitli ev döşemeleri, mutfak gereçleri v.s. ile gösterişli ve rahat bir yaşam sürmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu intiba sicillerin genel havasından oluşmaktadır.

— 16. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti

Bursa'nın fethinden sonra "devlet" olarak teşkilatlanmaya başlayan Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen fetihlerle hızla büyümeye başlamış ve İstanbul'un fethi ile de yükselişe geçmiştir. 16.yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı tarihi Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi iki önemli padişahı ağırlamıştır.

1512'de II. Bayezid'in ölümü üzerine I.Selim tahta geçmiş, doğuya yaptığı seferler neticesinde 1517'de Ridaniye Savaşı ile Memlûklü Devleti'ne

son vermiştir. Böylece halifelik makamı Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve bu hadise Osmanlı Devleti'ni İslam dünyasının lideri konumuna getirmiştir. Sekiz yıl gibi kısa bir süre padişahlık yapan I.Selim'in doğu ve güney siyaseti ile büyük bir gelişme gösteren Osmanlı Devleti her bakımdan rakipsiz bir duruma gelmiş ve son derece zengin gelir kaynaklarına sahip olmuştur⁸⁵.

1520'de I.Selim'in ölümü üzerine tahta bu kez "muhteşem" lakaplı I.Süleyman geçmiş ve Cezayir'den Azerbaycan'a, Budapeşte'den Bağdat ve Basra'ya, Kırım'dan İran körfezindeki Katif'e ve Yemen'deki Maha'ya kadar uzanan topraklara hükmetmiştir⁸⁶.

Kanuni döneminde gerçekleştirilen iç reformlar ve kanunların uygulanmasında gösterilen hassasiyet, devlet teşkilatında ve bürokraside yeni gelişmeler, sağlam bir hukuk anlayışını hâkim kılma çabaları, Sünni dünyanın liderliğinin, koruyuculuğunun ve doğu'da Safeviler'e, batıda Hristiyan dünyasına karşı "ilahi misyonun" üstlenilmesi bunun yanında şer'i hukuk içinde örfün izahına çalışılması, toplum yapısındaki gelişme, 16.yüzyılı Kanuni Sultan Süleyman Çağı haline getirmiştir. Batıya doğru devamlı ilerleyiş ve askeri zaferlerle O'nun şahsında Osmanlı İmparatorluğu'nun tekâmül süreci zirveye ulaşmıştır. Hatta zaaf içine düşüldüğü 16.yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı ıslahat yazarları ve devlet adamları, Kanuni dönemini daimi bir "ideal" olarak göstermişlerdir⁸⁷.

16.yüzyıl başlarında zirvede olan Osmanlı Devleti'nde, yüzyılın ortalarından sonra çeşitli buhranlar yaşanmaya başlandı. 16.yüzyılın

⁸⁵ Feridun EMECEN : "Kanuni Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10, (1980), 381.

⁸⁶ Metin KUNT, Christine WOODHEAD: Kanuni ve Çağı (Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası) (İstanbul: 2002), 83.

⁸⁷ Feridun EMECEN: Kuruluştan Kaynarca'ya Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi, Osmanlı Devleti Tarihi, 1, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu , (İstanbul: 1999), 33.

ortalarında gelişen buhranların başlıcaları; nüfus artması, mali buhran, tımar rejiminde görülen çözümler, celali karışıklıklarıdır. Bu sosyal sorunlara karşı Kanuni'nin son yıllarından itibaren bazı fermanlar çıkarıldığı gibi daha sonra gelen padişahlar da bu kötü gidişe mani olmaya çalışmışlardır ⁸⁸.

Üzerinde çalışmış olduğumuz şer'iyye sicilleri 970–972 (1562–1564) tarihlerini kapsamaktadır. Bu tarihler, Kanuni Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanatının son yıllarına denk gelmektedir. Merkezi otoritenin güçlü olması ve taşrada da kendisini hissettirebilmesinden dolayı ilgili sicillerde, bu dönemde Bursa'da toplumsal düzende meydana gelmiş, buhran denilecek kadar büyük vakalara tesadüf edilmemiştir. Ancak sicillerdeki veriler irdelendiği zaman halkın idarecilerden şikâyetleri, faili meçhul cinayetler, yasaklar ve bunların çiğnenmesi gibi kayıtlar, Bursa toplumunda bir çözülmenin başladığına işaret etmektedirler.

⁸⁸ Mücteba İLGÜREL : “Kitab-ı Müstetab”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10, (İstanbul:1990). 489.

I. BÖLÜM

İDARİ YAPI

I.1 Osmanlı Taşra İdaresi ve Bursa Merkez Kazası

Bursa Merkez Kazası, Osmanlı taşra teşkilatı içinde bir idari birim olarak yer almaktadır. Osmanlı taşra teşkilatı uzun ve çeşitli merhalelerden geçtikten sonra, 16. yüzyılda, Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır⁸⁹. Bu şekliyle taşra idaresi, aşağıdan yukarıya doğru köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştır. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar; kazaların birleşmesinden sancaklar; sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştır⁹⁰.

Eyaletler, beylerbeyiler ve buna eşit değerde mir-i miranlar tarafından idare edilirdi. 14. yüzyıl boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin amiri durumundaydı. Bu dönemde beylerbeyi belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir kimse hüviyetindeydi⁹¹. İlk beylerbeylik, fetihler sonucunda Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi sebebiyle I.Murat zamanında Rumeli'de kurulmuştur⁹². Ancak yine fetihlerin artması nedeniyle Anadolu ve

⁸⁹ Mehmet İPŞİRLİ : "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti Tarihi, 1, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu , (İstanbul: 1999) , 221.

⁹⁰ Yusuf HALAÇOĞLU: XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı (Ankara: 1998) , 83.

⁹¹ Yusuf HALAÇOĞLU : a.g.e., 85.

⁹² Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik Ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, (Ankara: trhs.), 121.

Rumeli'nin tek kumandan ile idaresi mahzurlu görülerek, I. Bayezit 1393 yılında Anadolu'da bir beylerbeylik kurdu ve bu beylerbeyliğin merkezi Kütahya oldu. İstanbul'un fethinden sonra ise bir imparatorluk niteliği kazanan devlet, 16. yüzyılda Anadolu'daki topraklarını 6 eyalete böldü. Bunlar Anadolu, Kastamonu, Sivas, Diyarbakır, Erzurum ve Maraş'tır⁹³.

Beylerbeyilik örgütüne rağmen Osmanlı yönetiminde en fazla yere sahip birimler sancak ve kazalardır. Sancak; askeri, idari ve mali yönden tımar sistemi içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde ana birimdir. Asayiş sağlamada en önemli birim sancaklardı ve Osmanlı Devleti 1550 yıllarına kadar iç emniyetini bu kurum ile sağlamıştır. Sancakların başında merkezden atanan sancakbeyleri vardır. Osmanlı vergi kanunnameleri tamamıyla sancakları esas almaktadır⁹⁴ ve tahrir defterlerinde her sancağa ait ayrı ayrı kanunnameler bulunmaktadır⁹⁵.

Osmanlı devleti'nde devlet ile halk ilişkileri bakımından en önemli idari bölüm ise kaza idi. Yönetimde ilk kademe idari birimde olan kaza; belli bir köyler grubunun doğal merkezi olup, aynı zamanda siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal bir merkez durumundaydı. Kazada idari, beledi ve adli olmak üzere üç örgüt bulunuyordu. İşte bu üç örgütün meydana getirdiği idari, beledi ve adli örgüt birliğine kaza idaresi deniliyordu⁹⁶. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşı bulunuyordu. Kadının hukuki, beledi görevleri vardı. Subaşılar kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydüler. Alaybeyleri ise askeri meselelerle ilgiliydi⁹⁷.

⁹³ Özer ERGENÇ : a.g.e., 121.

⁹⁴ Metin KUNT: Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi , (İstanbul: 1978), 27.

⁹⁵ Hudavendigar Livası Kanunnamesi için bkz.: Ö. Lütfi BARKAN : XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları , Yay. Haz: Hüseyin Özdeğer, Metin KUNT, I, Kanunlar , (İstanbul: 2001) .

⁹⁶ Y. Şahin ANIL: Osmanlı'da Kadılık, (İstanbul: 1993), 43.

⁹⁷ Yusuf HALAÇOĞLU : a.g.e., 83.

Bu idari teşkilatlanma içerisinde Bursa; 18 sancaktan oluşan Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı Hüdavendigâr Sancağı'nın merkezidir ve bu şekliyle taşra yönetim birimlerinden biri olarak kalmıştır⁹⁸. Hüdavendigâr sancağı 1530 tarihli tahrir defterine göre sancak sınırları içinde bir büyük şehir (Bursa), 21 kasaba ve 1966 köyden oluşmaktaydı⁹⁹. Sancağın tek büyük şehri olan Bursa ise kaza birimi sınırları içinde 147 mahalle, 60 köy, 10 çiftlik, 37 mezraa, 80 bahçe, 669 dükkân, 10 büyük han, 608 bekâr odası, 11 hamam, 1 bedesten, 5 değirmen, 18 cami, 22 medrese, 130 mescit, 10 zaviyeyi içermekteydi¹⁰⁰. Yine bu deftere göre Bursa'da vergi yükümlüsü nüfus 6068 hane ve 1827 mücerreden ibarettir. Yapılan tahmini hesaplamalara göre şehrin toplam nüfusu 35.000 ile 40.000 arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplam nüfusu ile Bursa, Hüdavendigâr Sancağı'nın ve bütün Kuzeybatı Anadolu'nun en büyük şehri durumundadır. 1573 tarihli deftere göre ise mahalle sayısı 177'ye çıkmış ve nüfus 59.380 olmuştur¹⁰¹.

A-84 ve A-202 numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerinin, Bursa Merkez Kazası idari yapısı hakkında bize sunmuş olduğu veriler; mahalle ve köy gibi yerleşim yerlerinin adlarının tespitine ve vazife başındaki bazı yerel idarecilerin görevlerini ifa etmelerine dairdir. İlgili konular, bu çerçevede içerisinde ele alınacaktır.

⁹⁸ Özer ERGENÇ : a.g.e., 121.

⁹⁹ Özer ERGENÇ: a.g.e, 129.

¹⁰⁰ " Bursa", BURSA Ansiklopedisi , a.g.m., 325 326.

¹⁰¹ Özer ERGENÇ: a.g.e,108-112.

I.II Bursa' nın Mahalleleri

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımıyla, aynı mescitte ibadet eden “cemaatin” aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir¹⁰².

Mahallede toplumsal merkez cami veya mescittir. Cami veya mescitlerin en önde gelen özellikleri, namaz kılınan yani ibadet görevinin yerine getirildiği yer oluşlarıdır. Mescitler daha çok mahalle cemaatinin veya bir çarşıdaki esnafın müdavimi olduğu ibadethanelerdir. Camiler ise, genellikle şehrin en önemli yerlerinde, bütün şehirliyi ve hatta pazara gelen köylüyü de kapsayan cemaatleri ile daha büyük dinsel yapılardır. Bu yüzden cami, ibadet yeri olmanın yanı sıra, bir takım başka fonksiyonlarda yüklenmiştir. Özellikle Cuma günleri burada hutbe okunur, dini ve sosyal konularda va'azlar verilir, cemaat arasında bazı konular tartışılırdı. Kitle eğitimi ve öğretimi açısından bunların büyük önemi vardır. Ayrıca çeşitli haberlerin yayılma merkezleri de camilerdir. Merkezden gönderilen ve umuma duyurulması istenen emirlerini, “mecma-i nas” (insanların toplandığı) olan yerlerde okunması istenirken, bu yerler arasında camilerde zikredilmektedir¹⁰³.

Osmanlı mahalleleri millet sistemine uygun kurulmuştu. Farklı din topluluklarından müteşekkil olan Osmanlıda, her farklı dini topluluk kendi

¹⁰²Özer ERGENÇ : “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, Osmanlı Ansiklopedisi, 4, (Ankara. 1999), 33.

¹⁰³Özer ERGENÇ : 16. Yüzyılda Ankara Ve Konya , a.g.e.,151.

mahallelerinde kendi mahalli kültürlerini son derece engin hürriyet ve hoşgörü içerisinde yaşayarak sürdürürlerdi¹⁰⁴.

İş yaşamı dışında mahallede, değişik dinde olanlar kentin ayrı bölgelerinde, kilise veya sinagogları etrafında kendi din önderlerinin başkanlığında yaşarlardı. Osmanlı kentlerinde her zaman, birbirinden ayrı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri olmuştur. Çingenelerinde, dinleri ne olursa olsun, ayrı cemaat olarak kendi mahalleleri olurdu. Her Müslüman mahallesinde, topluluğun dini başkanı olarak bir imamı, dünyevi temsilcisi olarak da bir kethüdası vardı. Gayrimüslim semtlerde papazlar ve hahamlar aynı işlevi görerek, devlet katında gayrimüslim topluluğu temsil ederlerdi. Bu durum, Müslüman ile gayrimüslimler arasında iyi ilişkiler kurulmasını engellemezdi.¹⁰⁵

Bursa Osmanlılar tarafından fethedildiği zaman yedi mahalleden oluşmaktaydı. Hüdavendigâr Livası sayım defterine göre Bursa'da 1521 tarihinde 147 mahalle mevcuttu¹⁰⁶. 1573 tarihli deftere göre ise mahalle sayısı 177'ye yükselmişti¹⁰⁷. Mahalle sayılarındaki artış şehrin fiziksel, sosyal ve ekonomik gelişimiyle doğrudan ilişkiliydi. Çalışmamızda kullanılan A-84 ve A-202 No'lu Bursa Şer'iyye sicillerinde ise bu mahallelerden elli yedisine tesadüf edilmiştir¹⁰⁸. Bu mahalleler arasında Bursa'da 16.yüzyıl ve

¹⁰⁴ Mehmet KARAGÖZ : " Osmanlı'da Şehir ve Şehirli, Mekân-İnsan - Beşeri Münasebetler (XV- XVIII. Yüzyıl) ", Osmanlı Ansiklopedisi, 4, (Ankara: 1999), 107.

¹⁰⁵ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) , Çev. Ruşen Sezer, (İstanbul. 2003), 157.

¹⁰⁶ Ö. Lütfi BARKAN, Enver MERİÇLİ : "Bursa Kazası", Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, (Ankara: 1988), 1.

¹⁰⁷ Özer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa , a.g.e.,112.

¹⁰⁸ Bu mahalleler; Hamza Bey, Molla Fenari, Emir Sultan, Kız Yakup, Kamber, Timurtaş, Hasan Paşa, Akminare, Çavuş, Davut Efendi, Narlı, Alacahırka, İnebey, Kiremitçioğlu, Karaşeyh, Yeniceköy, Şeyh Paşa, Ekincioğlu, Doğan Bey, Veled Mizan, Simitçi, Yeni Bezzaz, Mescid-i Tekke, Manastır, Koca Naib, Ebu Şahme, Karamazak, Yıldırım Han, İsa Bey, Hacı Sevindik, Veled Habib, Elmalık, Alaaddin, Çırağbey, Orta Pazarcık, Mücellidi, Zindan Kapısı, Kızık Çeşmesi, Şemidi, Reyhan Paşa, Nalbant, Küşteri, İncirli, Umur Bey,

öncesinden, hala günümüze kadar varlığını devam ettiren mahalleler mevcuttur. Abdal Mehmet, Fazlullah Paşa, Sevindik, Hamza Bey, Kiremitçi ve Zindan Kapısı bugünde Bursa'da mahalleler arasında yer almaktadır. Belgelerde ismine rastlanılan ancak günümüz Bursa mahalleleri arasında yer almayanlar ise; Ahmet Dai, Hasan Paşa ve Küşteri mahalleleridir. Manastır Mahallesi "Osmancık", Molla Fenari Mahallesi "Alaşar" ve Şeyh Paşa mahallesi "Dibekli" isimleri ile bugün varlıklarını devam ettirmektedirler.¹⁰⁹

Mahalle oluşumu bir süreci içermektedir. Şehrin fiziki gelişimine, nüfusuna ve göçlere bağlı olarak mahalleler şehrin etrafında filizlenmekteydi. Orhan Bey zamanında şehrin Hisar içerisinde dışarı doğru çıkmaya başlaması ile yeni mahallelerin oluşum süreci Bursa'da başlamıştır. Halkın fetih sırasında ve sonrasında Bursa'ya gelen erenlerin, tarikat mensuplarının etrafında toplanması ile ilk mahalleler şeklini almıştır. Emir Sultan, Molla Fenari, Musa Baba¹¹⁰ Abdal Mehmet¹¹¹ gibi isimlerle anılan mahalleler bu şekilde oluşmuş kalabalık mahallelerin başında gelmekteydi.¹¹² Yine mahallelerin isimlendirilmesinde de bu şahısların isimlerinin kullanılması toplumdaki etkilerini, saygınlıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Yıldırım Bayezit ve Çelebi Mehmet (1413–1421) gibi devlet adamlarının cami, medrese, imaret yaptırması ve bu münasebetle Bursa'ya sanat adamı, bilgin getirmesi Yıldırım ve Yeşil civarının şenlenmesini ve

Ahmet Dai, ,Selçuk Hatun, Zağfıranlı, Fazlullah Paşa ve Araplar, Kuruçeşme, Abdal Mehmet, Sultan Mehmet Han, İbn El-Ecri, Maksem , ibn Habib , Musa Baba

¹⁰⁹ Bakınız. Neşet KÖSEOĞLU, Tarihte Bursa Mahalleleri (XV. Ve XVI. Yüzyıllarda) , (Bursa: 1946)

¹¹⁰ Bursa Şer. Sic.,A-84 ;7,4,13

¹¹¹ Bursa Şer. Sic.,A-202, 2

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Kazım BAYKAL ,a.g.e. , 15., Özer ERGENÇ : : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa , a.g.e., 119.

mahallelerin meydana gelmesini sağladı ¹¹³. Bu mahalleler Yıldırım Han ve Sultan Mehmet Han ¹¹⁴ adıyla anılmaktadır.

Bursa'da çeşitli devlet adamı, hanedan mensubu, tüccar gibi şehrin ileri gelenleri tarafından tahsis edilen vakıflar sayesinde daha sonra bunların adlarıyla anılacak olan yeni bölgeler ve mahallelerin teşekkülü sağlanmıştır¹¹⁵. Selçuk Hatun, Umur Bey, Hacı Sevindik, İsa Bey¹¹⁶, Hasan Paşa, Kiremitçioğlu, Timurtaş¹¹⁷ bu şekilde oluşmuş ve isimlendirilmiş mahallelerdendir.

Bursa'da mahallelerin kapıları vardı. Bu kapılar gecenin belli bir saatinde kapatılır ve mahalleye giriş çıkış mümkün olamazdı. Zamanla bunlar yıkıldı. Bunu fırsat bilen “adi ve ehl-i fesad” insanlar mahalle halkına zarar vermeğe başlamışlardı. Bu sebeple 1558'de Bursa kadısına gelen bir fermanla bu kötü durumun izalesi için yıkılmış olan kapıların yine eski yerlerine yapılması emrediliyordu. Şüphesiz mahalle kapıları, mahalle halkını diğer insanlardan tecrit maksadıyla yapılmıyordu. Bunların yapılış amacı mahallelerin güvenliğini temin etmektir¹¹⁸.

Mahalleli toplumsal düzen konusunda duyarlı davranmaktaydı. Mahalle ahalisinin, kendilerini rahatsız eden, ahlak ve namus dışı davranışlarda bulunan kimseleri, mahalleden çıkartmak hakları vardı. Çünkü kanuna göre mahalleliler birbirinden ve mahallelerinde vuku bulan bir olayın aydınlığa kavuşmasından, eğer fail-i meçhul kalırsa ortaya çıkan zararın

¹¹³ Kazım BAYKAL ,a.g.e., 20.

¹¹⁴ Bursa Şer. Sic., A-202; 35,40

¹¹⁵ Halil İNALCIK, “Bursa”, a.g.m, 446.

¹¹⁶ Bursa Şer. Sic., A-202; 65,56,43,43

¹¹⁷ Bursa Şer. Sic., A-84; 16,25,16

¹¹⁸ Osman ÇETİN : “Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim- Gayrimüslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış)”,Osmanlı Ansiklopedisi, 4 , (Ankara: 1999), 274.

tazmininden müştereken sorumluydular. Subaşı ve diğer örf taifesinin itham ve takibine uğramamak ve adlarının kötüye çıkmasını önlemek için sık sık bu yola başvurulduğunu görüyoruz ¹¹⁹. Örneğin “oldur ki mahruse-i Burusa’da Kız Yakup mahallesinde cemğafir ve cemaat-ı kesire meclis-i şer’iye gelip mahle-i mezkureden Sarı Hasan bin Ahmet ve İbrahim bin Bali nam asesler şireb-i hamr edip mahle-i mezkurede şariu’l-izamda Haim Gazi ve katında Mehmet bin Emir nam kimesneyi vurup ağzından ve burnundan kan gelip mezkur Mehmet evine vardıkda maktul oldu üzerine varup görülmesin taleb ederiz dedikleri baiden Kız Yakup mahallesi halkı talepleriyle tahrir olunup.....” ¹²⁰ şeklinde sicillere yansıyan bu olaydan da anlaşılacağı üzere; mahalle halkı olaylar karşısında kayıtsız kalamamaktadır ve bulundukları mekan içerisinde meydana gelen olayları hemen mahkemeye bildirmektedirler. Onları bu şikâyeteye götüren sebep ise üzerlerindeki sorumluluktur.

Yukarıdaki kayıttan sonra gelen 970 senesi zi’l-hicce ayına ait kayıt ise “oldur ki mahruse-i Burusa’da Kız Yakup mahallesinde maktul olan merhum Mehmet bin Emir nam kimesnenin karındaşı Hacı Mustafa bin Emir ve kız karındaşı Hatun binti Emir ve zevcesi Cemile binti Yağşi(?) ve Aişe binti Murat ve karındaşı oğlu Emir bin Mustafa meclis-i şer’den mahle-i mezkure halkı muvacehesinde ikrar ve itiraf edip merhum ve maktul mezkur Mehmet , beni vurup darb- ı şedid edenler Sarı Hasan bin Ahmet ve İbrahim bin Bali nam aseslerdir eğer ben maktul olursam mahle-i mezkure halkından dava u taleb etmeyesiz deyu vasiyet etti öyle olsa zikr olan mahle halkından vecihen minel vucuh ve sebep –i minel- esbab dava ve nizamız yoktur.....” ¹²¹ şeklinde olup, olayın faillerinin ölen kişi tarafından (ölmeden önce) belirtilmesi üzerine, Mehmet bin Emir’in yakınlarının bu olayda mahalle halkından hiç bir suretle davacı olmadıklarını göstermektedir.

¹¹⁹ Özer ERGENÇ : 16. Yüzyılda Ankara Ve Konya , a.g.e., 148.

¹²⁰ Bursa Şer. Sic., A- 84, 15.

¹²¹ Bursa Şer. Sic., A- 84, 16

Osmanlı şehrinde mahalle temel bir yönetim birimidir. Vergi yükümlüsü reaya tek tek tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına bulundukları mahallelere göre ismen yazılmış, sakin oldukları binalarında hangi mahalle sınırı içinde bulunduğu kesinlikle tespit edilmiştir ¹²². Şer'iyye sicillerinde geçen "mahruse-i Burusa'da Koca Naib mahallesinde müteveffa olan Mustafa bin Ali"¹²³, "mahruse-i Burusa'da İsa Bey mahallesinde elan sakin olan Ahmet bin Veli"¹²⁴ şekliyle kişiler oturmuş oldukları yer adları ile tanıtılmaktadır. Bu da kanaatimizce kişilerin bir nevi adres bildiriminin ifadesi olmaktadır. Mahalle insanının birbirinden sorumlu, birbirini tanıyan kişiler olduğu ve nüfusunda henüz milyonları aşmadığı dikkate alındığı zaman şer'iyye sicillerindeki bu kayıtlar, 16. yüzyılın ortalarında Bursa'da kişilerin açık adresleri için yeterli bir bildirim olabilmekteydi.

Çalışmış olduğumuz tarih Bursa'nın birçok yönden artık gelişimini tamamlamış olduğu bir dönemdir. Bundan dolayı birçok mahallede oluşumunu tamamlamış eski yerleşim yerleridir. Bu yerleşimler Bursa üzerine yapılan çalışmalarla tespit edilmiş ve Bursa'nın tarihinde yerlerini almışlardır. Bundan dolayı bu kısımda yapılmaya çalışılan, belgelerden adı geçen yerleri ilk kez tespit ediyormuş gibi olmaktan çok, isimlerini anarak ilgili dönemde hala varlıklarını devam ettirmekte olduklarını ifade edebilmekten ibaret olmuştur. . Bunun yanında mahalle halkının birbiriyle olan komşuluk ilişkileri, mahallenin Bursa toplumunda ve Osmanlı toplumundaki fonksiyonlarına dair fazla örnekler yer alamamıştır. Bunun sebebi ise mahallelerin tespit edilmiş olduğu defterin, tereke defteri olmasından dolayı, bu kısımda çok fazla kişiler ve mekânlar arasındaki ilişkilere yer verilememiştir.

¹²² Özer ERGENÇ: 16. Yüzyılda Ankara Ve Konya, (Ankara: 1995), 147.

¹²³ Bursa Şer. Sic., A-202, 29

¹²⁴ Bursa Şer. Sic., A-202, 43

I.III Bursa'nın Köyleri

Osmanlı'da köyler tarım temelli ve devamlılığı olan yerleşmelerdi. Köylü ise; köylü babadan olup, resmi tahrirde deftere bu şekilde yazılan ve fiilen de köyde oturan kişi demekti¹²⁵. Osmanlı taşra örgütlenmesi içinde en küçük birim olan köyler ve köylüler, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının ziraata dayanması nedeniyle sosyal yapıda mühim bir unsur teşkil etmekteydiler¹²⁶.

15.yüzyılın sonlarından itibaren, bütün 16. yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde yaşayan köylülerin aralarındaki toplumsal ilişkiler, yöreden yöreye ve bölgeden bölgeye çok farklılık gösterebilmekteydi. Ancak hepsinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerindeki ortak noktalar, farklı noktalardan daha fazladır¹²⁷. Osmanlı devletinde her köy, köylü aileleri mevcuduna ya da eldeki iş gücüne göre kendi içinde çiftlik birimlerine veya bunların alt parçacıklarına ayrılıyordu. ¹²⁸Devlet için bir çift öküzü olan bir aile bir işletme ünitesi oluşturmakta idi. Çift hane sistemi adı verilen bu sistemde, bir çift öküzün işleyebileceği toprak ünitesi ekonomik bakımdan en verimli işletme olarak tanınmıştır. Bu bir çift öküzle sürülebilen raiyyet çiftlikleri devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir¹²⁹.

¹²⁵ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, (1300–1600) , 1, (İstanbul: 2000), 222.

¹²⁶ Feridun EMECEN : “Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler Ve Köylüler “, Osmanlı Ansiklopedisi, 4, (Ankara- 1999), 94.

¹²⁷ Suraiya FAROQHI: Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam, Çev: Elif Kılıç ,(İstanbul 2002), 61

¹²⁸ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e, 225

¹²⁹ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 3.

Ekonomik bir birim olarak var olabilmek için, her köyün, topluluğu yaşatmaya yeterli miktarda tarım arazisi, koşum ve kesim hayvanları için otlağı, genellikle köyden çok uzak olmayan bir çayırı, bir harman yeri, bir çeşmesi ve bir mezarlığı olmalıydı. Derelerin su gücünden yararlanabilen köylerde un değirmenleri de bulunuyordu¹³⁰. Bursa köyleri de bu sistem içinde farklı ve ortak yönleri ile yer almaktaydı.

Osmanlı nüfusunun büyük bir kısmı köylerde yaşıyordu. Bu köylü grup, tımar beyleri; çiftçi aileleri, mukataa ya da kesim denilen işletme biçimiyle yer işleyenler; mülk sahipleri; müsellemler ve muaflardan oluşmaktaydı¹³¹.

Osmanlı devletinde köylülerin üzerinde tarım yapmış olduğu raiyyet çiftliklerinin gelirleri tımar olarak geçimlerini ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memura verilirdi¹³². Bu topraklar tımar sistemine dahil olurdu.¹³³

Tımar sistemine dahil toprakların dışında gelirleri vakfa tahsis edilmiş köyler ve köy arazileri de bulunmaktaydı. Bir köyün bütün geliri ya da bunun bir bölümü bir ya da birden fazla vakfa ait olabilirdi¹³⁴. Mesela, Süle¹³⁵ köyünün meraları, koruları, suları, pınarları, mezraları, meyveli- meyvesiz ağaçları, köyde bulunan köle ve cariyeleri, büyük baş hayvanları ve hamamı

¹³⁰ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e, 225

¹³¹ Bahaeddin YEDİİLDİZ : "Osmanlı Toplumu ", Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu , (İstanbul: 1999), 477–478.

¹³² Tımar sistemine dâhil olan bu konu ikinci bölümde daha ayrıntılı yer alacağından dolayı burada fazlaca üzerinde durulmayacaktır. Ö. Lütfi BARKAN : "Tımar", a.g.m.,286

¹³³ Bu konu ikinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹³⁴ Amy SINGER: Kadılar, Kullar, Kudüs'lü Köylüler, Çev: Sema Bulutuz, (İstanbul: 2000), 39.

¹³⁵ Bursa Şer. Sic, A–84, 2

İsa Bey Medresesine vakfedilmişti ¹³⁶. Yine Çekirge semtindeki Murat Hüdavendigâr döneminde yaptırılan medrese, cami ve imaret için gerekli olan pirinç Çeltikçi köyünden sağlanıyordu ¹³⁷.

Sicillerden tespit ettiğimiz köylerden birkaçı için bakacak olursak ¹³⁸; Orhan Han evkafına bağlı köyler, Yenice, Filadar, Hamamlı Kızık; Gazi Hüdavendigâr Evkafına bağlı köyler; Balodos, Çavuş, Çeltikçi, Hamitler, Kapluca; Yıldırım Bayezit İmareti Evkafına bağlı köyler; Susıgırlık, Samanlı, Kavaklı; Emir Sultan Evkafına bağlı köyler, Serme; Mehmet Ağa Vakfına bağlı köyler; Dikencik, Gazi Timurtaş vakfına bağlı köyler Bademlü, Gülrüh Hatun Vakfına bağlı köyler ise Dudaklı ¹³⁹ köyleridir ¹⁴⁰.

Osmanlı rejiminde toplumsal, yönetsel ve ekonomik koşullar çeşitli köy tiplerine yol açabilmekteydi. İmparatorluğun çekirdek bölgelerindeki köylerden birçoğu devletin onlara yüklediği bazı hizmetleri sürdürme yükümlülüğüyle diğerlerinden ayrılıyordu. Dağ geçitlerini bekleyenler “derbentçi”, devlete ait madenlerde çalışanlar “küreci”, pirinç üretenler “çeltikçi”, tereyağı temin edenler “yağcı” gibi isimlerle anılmaktaydı ¹⁴¹. Bu örneklerde olduğu gibi Bursa’da Osmanlı döneminde hassa sığırlarının yetiştirildiği çiftlik ve köylere “susıgırlık” denilmekteydi. Susıgırlığı köyünün adı da buradan gelmektedir ¹⁴². Yine Soğanlı ¹⁴³ köyü ismini, verimli bir soğan

¹³⁶ Mefail HIZLI : a.g.e., 104.

¹³⁷ “Çeltikçi”, Bursa Ansiklopedisi, 2 ., 485.

¹³⁸ Yukarıda adını zikredemediğimiz diğer köyler; Naib Kızığı, Çalık, Bahçeköy, Kurşunlu, Balcaköy, , Doğancılı, Cihanşah, İshak Paşa Kuzığı, Mühre, Emir Veli, Doğancı, Armutlu, Hasan, Kara Pursak, Fermanköy, Kuruviran.

¹³⁹ Bursa Şer. Sic, A-84; 34.17.21.10.22.31.12.37.13.10.10.6.21.17.12, 6.

¹⁴⁰ Ö.Lütfi BARKAN, Enver MERİÇLİ: Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, 75-77.

¹⁴¹ Halil İNALCIK: Osmanlı İmp.'nün Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e, 223

¹⁴² “Susıgırlık”, Bursa Ansiklopedisi,4,(Bursa: 2002) ,1527.

¹⁴³ Bursa Şer. Sic, A-84, 9

Üretim yeri olmasından dolayı¹⁴⁴ , eltiki Ky¹⁴⁵ ise burada pirinç yetiştirildiğinden dolayı bu isimler ile anılmaktadır.

Hamitler ve Hamamlı Kızık köyleri ise isimlerini aynı adla anılan kişilerden almaktadır. Hamitler Köyü adı, mezarı burada olan Hamit Dede'den gelmektedir¹⁴⁶. Bursa'nın kestane ağaçları ile ünlü olan Hamamlı Kızık köyü ise, Osman Gazi ile birlikte Bursa'nın fethi görevine katılan Kızık Beyi'nin Hamamlı Bey adlı oğlu tarafından kurulmuştur ve bu isimle anılmıřtır¹⁴⁷.

Köy halkının devlet karşısında tıpkı mahalle halkı gibi ortak mesuliyetleri vardı. Adli kovuşturmalarda köy halkı tamamıyla mesul tutulur, sosyal bir bütün olarak mütalaa edilir ve birbirlerine kefil yapıldı. Bu tür kefillenme köy halkının birbirinden sorumlu olması ve aralarında suç işleyen veya vergi vermeyenleri oto-kontrol ile tespitte zorlama amacına yneliktir¹⁴⁸. Kişilerin birbirlerine kefil olmalarının sicillere pek çok rneğ i yansımış bulunmaktadır. "Ahmet bin Yusuf, Bayram bin İhsan nam kimesnenin nefsine kefil olup kayd-ı defter olundu¹⁴⁹", " Hüsam bin Hacı Mehmet nam kimesne Yusuf bin İsa nam kimesnenin nefsine kefil olup Abdurrahman subaşı talebiyle kayd- ı defter olundu¹⁵⁰" şekliyle kişiler şahitler huzurunda birbirlerine kefil olmaktaydılar.

Ayrıca yukarıda da sylenildiğ i üzere adli kovuşturmalarda köy halkı tamamıyla mesul tutulmaktaydı. Bademli ve Cihanşah adlı Bursa'ya bağlı

¹⁴⁴ "Soğanlı", Bursa Ansiklopedisi,4, 1510.

¹⁴⁵ "eltiki", Bursa Ansiklopedisi, 2, 485.

¹⁴⁶ "Hamitler", Bursa Ansiklopedisi, 2, 836.

¹⁴⁷ "Hamamlı Kızık", Bursa Ansiklopedisi, 2, 834.

¹⁴⁸ Feridun EMECEN : "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat şehirli ve Köylüler, a.g.m, 96.

¹⁴⁹ Bursa şer. Sic, A-84, 38.

¹⁵⁰ Bursa şer. Sic, A-84, 38.

köyler yakınında üç Yahudi neferinin öldürülmesi üzerine bu köylerin halkı toplu bir soruşturmadan geçmiştir. Bu soruşturmalarda “sizin karyenizde ehl-i fesad ve müseccil- mütehhim varmıdır” sorusu halka yönetilmiştir. Yani köyde sicili olan, fesat, şüpheli, kabahatli kişilerin olup olmadığı sorulmuştur. Bademli köyü halkı buna cevap olarak Hamza bin Ali’nin bir koyununun gece çalındığı ve bu koyunun derisinin ve başının Hüseyin bin Güçari ve Luka adlı zımmının ağılında bulunduğunu belirterek son zamanlarda dikkat çeken kişilerin bunlar olduğunu vurgulamışlardır. Cihanşah köyünün halkı ise “.....Veli ibn Abdi nam kimesne ile Ali ibn Abdullah nam kimesne Miha1 nam yahudinin yolunu basıp cümle esbabın alıp evine götürdüklerinde mezkur Miha1 nam yahudinin çuhası mezkur Veli’nin evinde bulunduk da Ali hırsızdır deyu¹⁵¹ “ cevap verip hem şüphelendikleri kişileri bildirmişler hem de meydana gelen bir olayı mahkemeye bildirerek üzerlerindeki sorumluluğu yerine getirmişlerdir.

Mahalleler ve köyler birbirlerinden ekonomik, idari ve sosyo-ekonomik yönden farklı birimler olmasına karşın burada dikkat çeken bir husus şudur ki; Osmanlı yerel idaresinde mahallelerde olduğu gibi köylerde de kişiler yerleşik oldukları mekânların bir parçası olarak algılanmakta ve bunlarla tanınmaktadır. “oldur ki mahruse-i Burusa’ya tabi Susıgırlığı nam karyeden Ali bin Abdullah¹⁵²” şeklindeki ifadede görüldüğü üzere köylere ait kayıtlarda da kişiler yaşadıkları köy ile birlikte anılmakta ve bu şekilde tanıtılmaktadır. Bu durum köylülerin toprağa bağlı olması ve kolaylıkla yer değişimi yapamaması nedeninden kaynaklanabileceği gibi mahalleli arasında olan kefillik bağının köylüler arasında da olması bu adres bildirimini yeterli kılabilmekteydi.

¹⁵¹ Bursa Şer. Sic, A-84; 12,13.

¹⁵² Bursa Şer. Sic, A-84, 18

I.IV İdari Görevliler

Osmanlı Devleti'nde bir bölgeye başlıca iki yönetici gönderilmiştir. Bunlardan biri yürütme kuvvetini (ehl-i örf) temsil eden Bey ve yargı kuvvetini (ehl-i şer) temsil eden Kadı'dır ¹⁵³. Bu kısımda Ehl-i örf zümresinden yöneticiler olarak sancakbeyi, subaşı ve ases; ehl-i şer zümresinden ise kadı ve kadıya yardımcı görevliler üzerinde durulacaktır.

I.IV.I Ehl-i Örf

Daha önce ifade edildiği üzere Osmanlı taşra teşkilatı eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak idari birimlere bölünmüştü ve bunların başına birer devlet temsilcisi görevlendirilmişti.

Sancakların en yüksek idarecisi sancak beyi olup görevi, idaresi altındaki bölgede güvenliği sağlama ve suçluları cezalandırmadır. Sancakbeyi, sancağında geliri kendisine has olarak ayrılmış arazinin reayası ve ehl-i örf üzerinde doğrudan doğruya tek idareci olarak bulunmaktadır¹⁵⁴. Sancak beylerine sicillerde rastlamak çok fazla mümkün olmadığından dolayı geniş yetki alanında karşımıza çıkan pozisyonlarını değerlendirmek pek mümkün olamamıştır. Ancak “vech-i tahrir-i huruf oldurki emirü'l- ümerai'l - kiram kebirü'l- kiberai'l - kiram zü'l- kadr ve'l- ihtişam mahruse-i Burusa sancağı beyi Mahmut Bekir bin Şemsi Bekir Hazretleri meclis-i şer'e mahruse-i mezkure muzakatından Bademli nam karye halkı muvacehesinde

¹⁵³ Özer ERGENÇ : “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (11–15 Ekim 1976) , II, (Ankara: 1981), 1267.

¹⁵⁴ Metin KUNT : a.g.e., 23-24.

takrir-i meram edip...¹⁵⁵” ve akabinde “oldurki mahruse-i Burusa sancağı beyi olan Mahmut Bekir bin Şemsi Bekir Hazretleri meclis-i şer’de mahruse-i mezkure muzafatından Cihanşah nam karye halkı muvacehesinde best-i kelam ve takrir-i meram edip sizin karyeniz karibinde şariu’l- izamda üç nefer Yahudi maktul oldu öyle olsa ehl-i fesad ve mütehhim kimesnenüz varmıdır dedikde fi şehir-i zilhiccetü’l-şerif sene 970 ¹⁵⁶” kayıtları bize göstermektedir ki güvenliği sağlama ve suçluları cezalandırma görevi bulunan sancakbeyleri önemli meselelerde bizzat soruşturmayı kendileri yapmaktaydılar.

Merkezdeki yönetim, kazanın asayişini sağlamada kadiya yardımcı olması için subaşını atamıştır. Güvenlik görevlerinin yanında suçluların yakalanması ve verilen cezaların infazı da bulunmaktadır¹⁵⁷. Bursa şehri padişah hasları içindedir ve gelirleri de merkezi hazineye bağlı bulunmaktadır¹⁵⁸. Bu şekilde merkeze bağlı olan Bursa ‘da bad-ı hava, cürm ü cinayet, niyabet gibi güvenlik hizmetleri ve kolluk görevleri karşılığı alınan vergiler padişaha tahsis edilmişti. Bunlar merkezden mukataa şeklinde iltizam yolu ile bir görevliye devredilmekteydi¹⁵⁹. Bu görevi ifa edenler subaşılar idi. Bununla ilgili bir kayıt olarak “defter-i oldur ki bundan akdem Abdurrahman bin Ali nam kimesnenin Müslümanlara hilaf-ı şer’-i şerif zulm edip zimmetinde olan huhuk-ı nas alınmağa asitane-i saadetten emr-i şerif varid olup mir liva-i Burusa mübaşereti ile ümdetü’l- kuzatü’l- mütebahhirin Mevlana Ahmet Çelebi Efendi ibn El- mehum eş-şeyhü’l- Muslihiddin önünde meclis-i şer’de sabit olan suret budur ki zikr olunur¹⁶⁰” örneğinde de görüldüğü üzere merkezden atamaları yapılan subaşılar yine merkezden

¹⁵⁵ Bursa Şer. Sic. , A-84, 11

¹⁵⁶ Bursa Şer. Sic. , A-84, 13

¹⁵⁷ Nurcan ABACI: Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17.Yüzyıl) (Ankara: 2001), 65.

¹⁵⁸ Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, a.g.e, 146.

¹⁵⁹ Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, a.g.e, 147.

¹⁶⁰ Bursa Şer. Sic., A-202, 57

gönderilen emir ile o bölgenin sancakbeyi ve kadısı mübaşeretile görevden alınmaktaydı.

Yukarıdaki kaydın hemen akabinde mezkûr Abdurrahman'ın subaşı olduğu ve birçok kişiden zorla para aldığı hatta Seyyid Ali bin Yusuf adlı kişiye işkence ederek cebren 2500 akçesini aldığı gibi görevini kötüye kullandığına dair örnekler şahitler huzurunda sabitleştirilerek bu vazifesine son verilmekteydi.

970–971 yılında Bursa'da subaşılık görevini yerine getirenlerden biri de sahra subaşı İbrahim bin Nasrullah'tı. Bu dönemlerde subaşıl原因 sicillere yansıyan vazifeleri arasında en çok tespit edilen durum hamr (şarap) satanların tutulup mahkemeye getirilmesidir. Bunun sebebi ise Bursa Kadısı'na gönderilen 26 zilhicce 966 tarihli hükümde¹⁶¹ Bursa'daki meyhanelerin kapatılmasının buyrulmasıydı. Meyhaneler, içki içildiği için oradan çıkanların yoldan geçen kadın ve çocuklara tasallutta bulunduğu gerekçesi ile kapatılmak istenmişti¹⁶². Örneğin, “veche-i tahrir-i sicil budur ki mahruse-i Burusa'ya tabi Kelasan nam karyeden Larzi veled Yorgi ve Kosta veled Komyunas nam zımmiler meclis-i şer'ide sahra subaşı olan İbrahim bin Nasrullah muvacehesinde ikrar ve itiraf edip Kaza-i Kite'ye tabi Kurşunlu nam karyeden üç yük hamr iştira ettik alıp gelir iken yolda sen bizi tuttun ¹⁶³” şekline birçok örneğine rastladığımız gibi toplumun huzuru ve güvenliği ile ilgili olan bu mesele de, subaşıl原因 vazifelerinin gereği takibatta bulunmuşlardır.

¹⁶¹ “Bursa kadısına hüküm ki; Mektub gönderip varid olan emr mucibince meyhaneler ve sair umuru meygede ef'ali kabiha ve bid'ai şenia men' ve ref' olduğun bildirmişsin Buyurdum ki varicak minbad emri şerifimin icrasında kemali ikdam ve ihtimam üzere olasın. F. 26 Zilhicce 966 (1558) “ Bkz: Turhan DAĞLIOĞLU: *XVI. Asırda Bursa*, (Bursa: 1940), 23.

¹⁶² Özer ERGENÇ : 16. Yüzyılda Ankara Ve Konya , a.g.e., 152 .

¹⁶³ Bursa Şer. Sic. , A–84, 8.

Bursa'da subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarları bekleyen asesler bekçilik ve koruyuculuk görevleri karşılığında dükkân sahiplerinden belli bir ücret almaktadırlar. Resm-i asesiye, dükkânlardan her ay birer akçe olarak toplanmakta; ayrıca şehirdeki dokuma tezgâhları bulunan evlerden de yine birer akça alınmakta idi. Asesler ayrıca gece tutulan hırsızlar için subaşının aldığı cerimenin 1/10'unu alırlar, gündüz tuttuklarından ise herhangi bir şey alamazlardı¹⁶⁴. Herhangi bir hırsızlık olayında eğer suçlu yakalanamaz ise çalınan eşyaların tazmininden de asesler sorumlu idiler¹⁶⁵.

Bekçilik ve koruyuculuk görevi yapan asesler zaman zaman davalı olarak da sicillere yansımışlardır. 970 yılının Zilhicce ayında Kız Yakup mahallesinden Sarı Hasan bin Ahmet ve İbrahim bin Bali adlı aseslerin sicillerde karşımıza çıkış sebepleri vazifelerini ifa etmelerinin aksine içki içip, sarhoş iken Mehmet bin Emir adlı kimseyi döverek öldürmeleridir¹⁶⁶. Bunu takip eden diğer kayıtlar ise “vech-i tahrir-i huruf oldur ki mahruse-i Burusa'da Kız Yakup mahallesinde Sarı Hasan bin Ahmet nam asesin ağzında rayiha-i hamr olduğu udu'l- müsliminden Timurtaş mahallesinden Hasan bin Nasuh ve Yusuf bin Mehmet şehadetleri ile sabit olup ma vaki' gıbbe'l- taleb kayd-ı defter olundu tahriren fi evahir-i zilhicce sene 970” ve “.....İbrahim bin Bali nam asesin ağzında rayiha-i hamr olduğu udu'l- müslümünden Ramazan bin Mehmet ve Hacı bin Hasan ve Durmuş bin Nasuh ve Abdi bin Mumi şehadetleri ile ¹⁶⁷” şeklinde olup aseslerin içki içmiş oldukları şahitler tarafından sabitleştirilmiştir. Yerleşimlerin güvenliğinden sorumlu olan bu kişilerin çeşitli suçlara karışması ve yasak olan bir fiili işlemleri (şarap içmeleri) görevlerinin ehli insanlar olmadıklarını göstermekle birlikte Osmanlı toplum düzeninde bozulmaların başladığının da bir göstergesidir.

¹⁶⁴ Feridun EMECEN: XVI. Asırda Manisa Kazası, (TTK: 1989) ,70.

¹⁶⁵ Özer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa,a.g.e., 172.

¹⁶⁶ Bursa Şer. Sic. , A-84, 15-16.

¹⁶⁷ Bursa Şer. Sic. , A-84,16

I.IV.II Ehl-i şer'

Osmanlı yargı sistemini temsil eden Kadı kelime olarak “ hükmeden”, “yerine getiren” manalarına gelmektedir¹⁶⁸. Osmanlı devletinde kadılar imparatorluğun her tarafında belli bir nizam dahilinde tesis edilmiş olan kadılıklarda (kazalarda) devletin mahalli otoritesi olarak padişah adına, devletin nam ve hesabına onu temsilen adli, idari ve beledi işleri yürütüp karar veren, mahallin en yüksek devlet görevlisi idi. Ancak padişaktan ve divandan emir alır, kendi kazasında diğer devlet görevlilerine karşı sorumlu olmaksızın bağımsız hareket ederdi¹⁶⁹.

Kadılar medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdi¹⁷⁰. Kaza kadılarının müddetleri yirmi ay olup bu müddeti dolduran kadıların yerine başkası tayin edilirdi. Müddetini dolduran her kadı İstanbul'a gelerek her Çarşamba günü kazasker dairesine mülazemet edip sıra beklerdi ¹⁷¹.

Geniş yetki ve sorumluluklara sahip olan kadıların vazifeleri arasında belediye, lonca, mukataa işleri, evlenme, miras, noterlik, vakfiye, ordunun iaşesi, asayiş, kişiler arası anlaşmazlık, memurların tahkikatı ve vakıflarla ilgili işler yer almaktadır¹⁷². Kadılar bu yönleri ile Osmanlı şehrinin en önde gelen ve en etkili konumunda olan kişisidir. “Ehl-i şer” denilen kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri ve görev yaptıkları, mahkemenin kurulduğu yer “kaza” diye adlandırılmaktadır. İdari bir birim olmaktan çok,

¹⁶⁸ Yusuf, HALAÇOĞLU : a.g.e., 124.

¹⁶⁹ Hüseyin ÖZDEĞER :a.g.e., 3.

¹⁷⁰ UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *İlmiye Teşkilatı*, TTK, (1998), 87.

¹⁷¹ UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *İlmiye Teşkilatı*, 94.

¹⁷² Halit ONGAN: *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili* , (Ankara: 1958), XXXIV- XXXIX.

yargı merkezi olan şehirlerin, eyalet merkezi, sancak merkezi olmalarının yanı sıra “kaza “ diye adlandırılma sebebi de budur¹⁷³. Bursa şehri de Anadolu eyaletinin, Hüdavendigâr sancağına bağlı bir şehir olmakla beraber aynı zamanda Bursa merkez kazası adını alarak bir yargı merkezi olma özelliğini göstermektedir. Sicillerden anlaşıldığına göre 970 yılının Bursa kadısı Emir Hasan Efendi’dir¹⁷⁴. Ardından Bursa Merkez Kazası kadısı Ahmet Çelebi Efendi bin Mustafa¹⁷⁵ olmuştur. Bursa Merkez Kazasına bağlı köylerle ilgili tutulan A-84 numaralı Bursa Şer’iyye Siciline göre ise Ahmet Çelebi kadılık görevine 971 yılının rebiü’l- evvel ayında başlamıştır¹⁷⁶.

Medrese tahsili gören kadılar şer’i hukuku tesis etmek için ellerindeki şer’i hususları ihtiva eden fıkıh kitaplarından faydalanmaktaydılar. Ancak hudut boylarının teşkilatlanması, tımar sahiplerine ve araziye müteallik işler gibi, Kur’an ve sünnet tarafından, açık bir emirle ile tayin edilmemiş olan bir takım hususlar hakkında padişahlar ammenin menfaati için, kendi rey ve içtihatları ile vaz’ edecekleri bir takım örfi kanunlar meydana getirmekteydiler ve kanunlar ayrı mecmualar halinde toplanıp kadıların eline verilmekteydi¹⁷⁷.

Kadıların bugünkü manada adaleti tesis ettikleri bir mahkeme binasının varlığı net olarak belli değildir. Sicillerde “meclis-i şer’e gelip¹⁷⁸”, “meclis-i şer’e götürdükte¹⁷⁹” “meclis-i şer’ de¹⁸⁰” ifadeleri geçmekte fakat bu meclislerin nerede toplandıklarına dair bir fikir verememektedir. Bursa tarihine ait kaynaklardan bazıları Bursa’da mahkeme binasının olduğunu¹⁸¹

¹⁷³ Musa ÇADIRCI: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, (Ankara: 1997), 79.

¹⁷⁴ Bursa Şer. Sic, A-84, 44

¹⁷⁵ Bursa Şer. Sic, A-202, 1

¹⁷⁶ Bursa Şer. Sic, A-84, 29

¹⁷⁷ Ö. Lütfi BARKAN : “Kanun-name”, İ.A., 6, (1955), 187.

¹⁷⁸ Bursa Şer. Sic, A-84, 15

¹⁷⁹ Bursa Şer. Sic, A-84, 11

¹⁸⁰ Bursa Şer. Sic, A-84, 13-15.

¹⁸¹ Mustafa AKDAĞ: Türkiye’nin İktisadi Ve İctimai Tarihi, II, (Ankara: 1971),76.

kaydetmektedirler. Buna karşı görüşü savunan kaynaklar ise Bursa'da mahkeme binasının olmadığı, kadıların evlerinin veya camilerin mahkeme olarak kullanıldığını bildirmektedir¹⁸². Sicillerdeki ifadelerdeki bu kapalılık da mahkeme binası konusuna açıklık getirememektedir.

Kadının açıklanan bu geniş görev alanında tabidir ki; yardımcıları olmadan yalnız başına çalışması ve bu işlerin üstesinden gelmesi mümkün değildir. Bu bakımdan kadının gerek idari, gerek beledi ve gerekse de adli görevlerini yerine getirmesi sırasında birçok yardımcıları bulunuyordu¹⁸³.

Kadının yargılama görevinde en büyük yardımcısı “naib” tir. Kadının izinli ya da hasta olması gibi fiili durumlarda veya kadının kendi menfaatinin bulunduğu bazı davalara katılamaması gibi hukuki durumlarda; onun yerine yargılamayı yapmak naiblerin görevi idi¹⁸⁴. Yazışma işlerinden sorumlu olan “kâtipler” yazıları düzgün, güvenilir, becerikli kimseler arasından kadılar tarafından seçilirdi¹⁸⁵. Miras taksiminin mahkemece halledilmesi icap eden durumlarda kadıların maiyetinde sırf bu taksim işleri ile görevli “kassam” memurları taksim işini bizzat yapar ve tereke listesini tanzim ederdi¹⁸⁶. “Muhtesip” çarşı ve pazarların başka bir deyişle günlük ekonomik hayatın düzenleyicisi idi¹⁸⁷.

Bu çalışmada kullanılan A-84 ve A-202 numaralı Bursa Şer'iyeye Sicillerinde yukarıda bahsi geçen kadı yardımcılarına dair kayda

¹⁸² Bkz: İlber ORTAYLI : *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* , (Ankara: 1994), 50. ; Y. Şahin ANIL : a.g.e., 49.; Hasan TAİB : *Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa*, (Bursa: 1323), 33

¹⁸³ Y. Şahin, ANIL : a.g.e., 48 .

¹⁸⁴ Y. Şahin , ANIL : a.g.e., 48-49.

¹⁸⁵ ÇADIRCI, Musa, a.g.e., 88.

¹⁸⁶ Hüseyin , ÖZDEĞER : a.g.e., 12.

¹⁸⁷ Özer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa,a.g.e., 156-157.

rastlanılamamıştır. Sicillerin kayıt şekliyle ilgili olarak en çok tesadüf edilen “şuhudü’l- hal” denilen kişiler olmuştur.

Kadılarının bir diğer yardımcısı olan “şuhudü’l- hal”ler, yargılanma sırasında mahkemede hazır bulunması şart olan kişilerdendi. Kaza çevresinin ileri gelen değerli ilim ve irfan sahibi veya sosyal itibarı olan kişilerden olan bu kimseler hazır olmadan duruşma yapılamazdı. Hemen hemen her kayıta şuhudü’l- hal olarak karşımıza çıkan Bali Bin İsa’nın¹⁸⁸ Bursa toplumunda bu vasıflara haiz kişi olduğunu söylememiz mümkündür. Bu kişiler yargılanma ve duruşmanın usulüne uygun olarak yapıldığının tanıkları olarak duruşmaya katılırlar ve yapılan işlemleri başından sonuna kadar izlerlerdi. Bunlar her duruşmada 5 yada 6 kişi olarak bulunurlar ve bunların isimleri duruşmalarda bulundukları mahkeme zaptına mutlaka geçirilirdi. Şuhud’ul-hal’in yargılamaya müdahale ve karışma hakkı olmamakla beraber, kadı eğer gerek görürse bunlardan dava ile ilgili konularda bilirkişi olarak mütalaa isteyebilirdi. Bu kişilerin bir davada ve duruşmada hazır bulunabilmeleri ve orada gerektiğinde bilirkişilik yapmaları için davanın kendileri ile ilgili olmaması veya davada taraf olmamaları da önde gelen şartlardandır¹⁸⁹.

Toplumun önde gelen itibarlı kişileri şuhudü’l-hal görevinde bulunup mahkemeyi takip ettikleri gibi, mahkemede tanık olarak da yer alabilmekteydiler. “veche-i tahrir-i huruf oldur ki mahruse-i Burusa’ya tabi Doğancılı nam karyeden Hasan bin Abdullah ve Ahmet bin Mumi nam kimesnelerin ağızlarında rayiha-i hamr olduğu udûl’ül- müsliminden Bali bin İsa ve Hacı Mumi bin Hasan şehadetleri ile sabit olup mavaki’ gıbbe’t- taleb kayd-ı defter olundu tahriren fi evasıt-i zi’l- kaidei’ş- şerif sene 970¹⁹⁰

¹⁸⁸ Bursa Şer. Sic. , A-84, 2.

¹⁸⁹ Y. Şahin ANIL : a.g.e., 51-52.

¹⁹⁰ Bursa Şer. Sic, A-84, 12

“şeklindeki kayıta görüldüğü üzere dava sırasında tanıklık eden Bali bin İsa’ya udûl’ül-müslimin olarak rastlanılmaktadır ve bu kişiler dava kaydında ismi geçtikleri zaman şühüd’ül-hal kısmında yer almamaktaydılar. Tanık olan kişilerinde şühüd’ül-hal’in sahip olduğu niteliklere sahip olması gerekmektedir¹⁹¹. Bu kişiler gerektiğinde tanık olarak dava kayıtlarında yer almakta, gerektiğinde de şühüd’ül-hal pozisyonunda bulunmaktaydılar. Sadece yaptıkları işe göre isimleri farklılaşmaktaydı.

Mahkemenin adli polis fonksiyonu ile yükümlü memuru “muhzır” idi¹⁹². Öldürme, yaralama ve topluma zarar veren diğer hareketler gibi kamu suçlarının dışında alacak verecek gibi kişiler arasındaki anlaşmazlıklarda davalılara mahkemeye celp ve kadı hüküm verdikten sonra davacının hakkını teslim eden kimselerdi. Hak sahiplerinin, tahsil edilen alacaklarının %2’si muhzır başının hakkı idi. Buna “ihzariye” denirdi¹⁹³. İhzariyeler şer’iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Aynı binti Abdi’nin terekesinden muhzıra düşen % 2’lik ihzariye hissesi 80 akçedir¹⁹⁴.

Örneklerle izah edilmeye çalışıldığı gibi 16. yüzyıl Bursa’sında belli yetkilerle donatılmış olan idareci kadro, hem merkezi ve yerel idare hem de halkın kontrolü altındaydı. İdari görevlilerin halk üzerinde belli yaptırımlara sahip olması karşısında halkın dikkate alınan şikâyet hakkı, bu görevleri ifa edenleri kontrol altında tutmaktaydı. Bu kontrol mekanizması merkezden uzak bir yerel yönetimin keyfiliğine engel olmaktaydı.

¹⁹¹ Y. Şahin ANIL : a.g.e., 51-52.

¹⁹² İlber ORTAYLI, a.g.e., 65.

¹⁹³ Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, a.g.e, 174.

¹⁹⁴ Bursa Şer. Sic. , A-202, 70.

II. BÖLÜM

İKTİSADİ HAYAT

Osmanlı Devletinde köyler tarımsal faaliyetlerle; şehir merkezleri ise sanayi ve ticaret faaliyetleri ile iktisadi hayata katılmaktadırlar¹⁹⁵. Buradan hareketle çalışmamızda kullanmış olduğumuz şer'iyye sicillerinin Bursa'nın köylerine ve merkez kazasına ait verileri ihtiva etmesi, iktisadi hayat konusunu ziraat ve sanayi-ticaret olarak iki başlık altında incelememize olanak tanımıştır.

Ayrıca bu dönemde paranın toplum içindeki dolaşımı da dikkat çekici bir durumdur. Banka kurumlarının henüz oluşmadığı bir toplumda para, sicillerde yapılan senet ve sözleşmelerle elden ele dolaşmaktadır. Kişiler birbirlerine kredi sağlamaktadır. Bundan dolayı bu bölümde, üçüncü olarak kişiler arasında, borç alımında paranın pozisyonu ele alınacaktır.

II.I Ziraat

Zirai hayatla ilgili olarak, çalışmış olduğumuz sicillere yansıyan veriler Osmanlı toprak sistemi içerisinde; ziraat yapılan arazilerin hukuki durumu, arazi tapulama, kiralama ve çoğunlukla terekelerde karşımıza çıkan tarım ürünleri çeşitleri ve fiyatlarına dair hususlar olmuştur.

¹⁹⁵ Özer ERGENÇ: XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, a.g.e.,188

Ziraat toprağa dayalı bir üretim tarzıydı ve Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. Bu ekonomik sistem içerisinde topraklar, işlevlerine göre çeşitli kısımlara ayrılıyordu. Bunlardan biri de miri topraklardı. Köylü ile devlet arasında belli bir hukuka dayalı olması, bu topraklarla ilgili meselelerin sicillerde karşımıza çıkış sayılarını artırmaktadır. Ancak bu toprakların hukuki durumunu anlamak için önce Osmanlı toprak taksimatını izah etmek gerekir.

II.1.1 Osmanlı Toprak Taksimatı

Osmanlı ülkesinde topraklar üç kısma ayrılmıştı. Birinci kısım topraklara “öşriyye” denilmekteydi. Bunlar Müslüman halka ait araziydi. Bu gibi araziler, sahiplerinin mülkü olup, istedikleri gibi tasarruf ederler, satarlar, vakıf yaparlar, hibe edebilirlerdi. Bu yerleri ekip biçenler yalnız hazineye öşür vergisini verirlerdi.

İkinci kısım topraklar “haraciye” adı altında gayri Müslimlere mülk olarak verilen yerlerdir. Bu arazileri de sahipleri istedikleri gibi tasarruf etme hakkına sahiplerdir. Bu yerleri ekip biçenler ise harac-ı mukaseme adıyla öşür vergisinin yanında, harac-ı muvazzafa ismiyle “çift akçası” verirlerdi.

Üçüncü kısım topraklar ise “miri” arazilerdi. Bunlar fetih esnasında doğrudan doğruya devlete geçip, fakat ekip biçmek şartıyla sahiplerinin üzerine bırakılan topraklardı. Bu miri topraklar mülk olmayıp hazineye ait olduğu için alınıp satılamaz, vakıf edilemezdi¹⁹⁶. Miri arazi yalnız hububat ziraatı yapılan tarla olarak kullanılan araziydi. Devletin asıl geçimlik

¹⁹⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, c.3, Kısım 2 , (1982), 307.

ekonomisi de bu miri arazi ziraatına dayanmaktaydı. Çünkü büyük kitlelerin geçimi, ordunun ve şehirlerin iaşesi, hububat ekimiyle sağlanırdı. Darlık ve açlık hububat ekiminde noksanlıktan ileri gelirdi. Devlet bu yüzden tarla ziraatını, hububat ekimini kontrol altında tutmak zorunluluğu duymuştu. Bu nedenle miri arazi rejimini uygulayarak devlet, köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisini üzerinde toplamıştı¹⁹⁷.

II.I.II Bursa’da Miri Arazi

Yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı üzere Osmanlı devletinde devletin ekonomisi için tarıma açılan topraklar miri arazi olarak adlandırılmaktaydı. Miri topraklar devlet tarafından “tapulu arazi” ve “mukataalı arazi” olmak üzere iki şekilde işletilmiştir.

Tapulu arazi, tasarruf edilen arazi, satılamayan, hibe ve vakf edilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen raiyyet çiftlikleridir¹⁹⁸. Tapulama ya da tapuyla kiralama usulü, toprağa özel bir statü kazandırır ve toprağı çiftthane sisteminin kapsamına alırdı¹⁹⁹.

Genel olarak tapulu arazi; toprakların büyük kısmını meydana getiren tahıl ekim arazisinin yanı sıra, otlakları, deftere kayıtlı çayırıları ve köylülerin tarıma açtığı toprakları kapsardı. Osmanlı kanunnameleri “çift öküzle sürülen arazi miridir, tapuyla verilir, kanun budur” ifadesi ile tapulu toprakları tarif etmektedir. Osmanlı reayası hem kendi mülk topraklarında hem de devlete ait miri topraklarda yapacağı tarımsal faaliyetleri günün koşullarına bağlı

¹⁹⁷ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 3-4.

¹⁹⁸ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e. 4.

¹⁹⁹ Halil İNALCIK : Osmanlı İmp.’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e.,150

olarak, hayvansal güç ve enerjiden faydalanarak yapmakta idi. Devlet için bir çift öküzü olan bir aile bir işletme ünitesi oluşturmakta idi. Çift hane sistemi adı verilen bu sistemde, bir çift öküzün işleyebileceği toprak ünitesi ekonomik bakımdan en verimli işletme olarak tanınmıştır. Bu bir çift öküzle sürülebilen raiyyet çiftlikleri devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir²⁰⁰. Buradan hareketle çiftlik ise, bir çift öküzün sürülebildiği toprak miktarı göz önünde tutularak tarif edilmekteydi. Üzerine ekilen tohum miktarına bağlı olarak da Bursa muddu ile 12 mudluk yere çiftlik denilmekteydi²⁰¹.

Tapu yoluyla toprak edinebilme hakkı, toprağı işleyip vergisini ödeyebilecek olanlarla yani köylüler ile sınırlıydı. Tapulama işlemine taraf olan kiracı, toprağın bütün vergilerini ödemek ve aynı zamanda gerek devlete ve gerekse sipahiye bazı hizmetler sunmakla yükümlü olan bağımlı bir köylü veya raiyyet idi. Kentliler ve ya askeri sınıf mensupları ilke olarak bunun dışındaydı. Herhangi bir yolla tapulu toprak elde ettiklerinde ise, onlar köylülerle aynı yükümlülüklere tabi olur ve öyle muamele görürlerdi²⁰².

Tapulu toprakların sicillerde yer alışlarının ilk şekli yapılan tapu sözleşmeleridir. Tapu sözleşmesi sicillerde bir satış sözleşmesi gibi düzenlenirdi. Devletin temsilcisi her kimse, sözü edilen toprağı geçerli bütün haklarıyla “sattığını” ve karşılığında tapu resmini nakit olarak aldığını, sonra da diğer taraf, bütün koşulları kabul ettiğini beyan ederdi. Kadı bütün işlemin şeriat hükümlerine tamamen uygun biçimde gerçekleştiğini onaylar ve sözleşme mahkeme defterlerinde saklanırdı²⁰³.

²⁰⁰ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 3.

²⁰¹ Lütfi GÜÇER: XVI. Ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler, (İstanbul: 1964), 45.

²⁰² Halil İNALCIK : Osmanlı İmp.'nün Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e.,150-151

²⁰³ Halil İNALCIK : Osmanlı İmp.'nün Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e.,152

Köylü elindeki toprağı kendisi işletmekten geri kalmadıkça devlet çiftliğı hiçbir suretle ondan geri alamazdı²⁰⁴. Ayrıca çiftliğin parçalanmaması içinde bu toprakları ekip biçenlerin toprakları; öldükleri zaman yine ekip biçmek ve vergisini vermek şartıyla ölenin oğullarına intikal ederdi. Oğulları yoksa hariçten birisinin verdiği bedel üzerinden tapu ile kızlarına intikal ederdi²⁰⁵.

Bu bilgilendirmeden sonra şunu ifade etmek gerekir ki; Osmanlı devleti'ndeki uygulamalar memleketin her noktasına aynı öze sahip olarak ulaşmaktaydı. Daha sonra ise yerel motiflerle farklı şekillere girebilmekteydi. Ancak toprak sisteminde dikkati çeken nokta şu ki; devlet ekonomisinin temelini oluşturan tımar sisteminde yerel uygulamalara fazla rastlanılamamaktadır. 16. yüzyıl ortalarında Bursa'da sicillere yansıyan konulara baktığımız zaman sistemdeki uygulamalarla birebir örtüşen kayıtlar ağırlıktadır. Bursa'da bu sistemin işleyişinde farklılıklar ya da yerel bir hava söz konusu değil gibi gözükmemektedir. Bu durumun Bursa'nın hem merkeze yakın olması hem de devletin ekonomisinde önemli bir yere sahip olması konumundan kaynaklandığını düşündürmektedir. Bundan dolayı bu kısımda tımar sisteminin, 16. yüzyıl ortalarında Bursa'da uygulanış tarzından ziyade, aynen uygulanışına dair örneklerle yer verilecektir.

“oldur ki Burusa'ya tabi Süle nam karyeden merhum Hayrettin Paşa evkafına cabi ve ka-i makam müteveffa olan Elhan bin Abdullah'ın vekil-i mütalliki olan Ahmet bin Mehmet meclis-i şeride karyeyi mezkurede müteveffa olan Hasan bin Emir'in kızı Fatma'ya kibel-i şer'ide vasi olan Ali bin Ramazan muvacehesinde ikrar ve itiraf edip merhum ve mezkur Hasan fevt olup evlad-ı züküru kalmayıp kanun üzere yerleri tapuya müstehak oldukta ehli karye katında hududu malum olan dört yeriki evkafı mezkureye

²⁰⁴ Mustafa AKDAĞ: a.g.e,100.

²⁰⁵ İ. UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, 3, 308.

tabidir müteveffa mezkurun kızı Fatma'ya bin altıyüz akçe tapuya verdim ma'dud olan akçeyi mezkureye vasi olan Ali yedinden bi kûsur eyledim dediği gıbbe't-taleb kayd –ı defter olundu²⁰⁶” ifadeli sicil kaydından da anlaşılacağı üzere; toprağın parçalanmaması amacıyla tapuların belli bir bedel karşılığında kız çocuklarına intikal etmesi raiyyet çiftliklerine uygulanan işletim sisteminde olmakla beraber, bu örneğinde ortaya koyduğu gibi vakıf topraklarının işletim sistemi de tapulu topraklarinkine benzemektedir.

Üzerinde raiyet çiftliği bulunanın mirasçısız ölmesi durumunda ya da başka nedenlerle raiyyet çiftliklerinin boşalması durumunda, raiyyet çiftliklerinin yeni kimselere verilmesinde; önce hiç toprağı olmayanlara, böylesi yoksa az topraklılara verilmesine öncelik tanınıyordu²⁰⁷.

Sicillere de yansıyan bu konuya örnek olarak 970(H) zil-kaide ayı tarihli mahkeme kaydındaki “oldurki mahruse-i Burusa'ya tabi Kestel nam karyeden Hüseyin Bekir bin Hayreddin meclis-i şer'ide karye-i mezkureden Hüsniye Hatun binti Abdullah muvacehesinde best-i kelam ve takrir-i meram edip karye-i mezkureden Mehmet bin Yusuf nam kimesne fevt olup evlad-ı zukurı kalmayıp kanun üzere yerleri tapuya müstahak olmağın ehl-i karye katında hududu malum olan dört kıta yerini iş bu hamile haze'l -kitab mezkure Hüsniye' ye üç yüz akçe tapuya verdim ve meblağ-ı ma'dudu bi kûsur alıp kabul ve kabz eyledim”²⁰⁸ ifadesinden anlaşılacağı üzere Mehmet bin Yusuf'un erkek evladı olmadığı için bu topraklar el değiştirmek durumunda kalmıştır.

²⁰⁶ Bursa Şer. Sic., A – 84 , 2.

²⁰⁷ Mustafa AKDAĞ: a.g.e, 101.

²⁰⁸ Bursa Şer. Sic. , A–84, 9.

Raiyyet çiftlikleri adı verilen topraklar Osmanlı tımar sistemine dâhildi. Aslında tımar diye bahsettiğimiz kavram Osmanlı dirlik sistemi içindeki senelik gelirleri yirmi bin akçeye kadar olan askeri dirliğe verilen isimdi. Arazi teşkilatında umumi adıyla tımar olarak bilinen bu tür topraklar gelir yönünden çoktan aza doğru üç grup altında toplanmıştır. Senelik geliri yüz bin ve daha fazla olan toprağa “has” denilmekteydi. Bunlar, padişaha, hanedan mensuplarına, vezirlere, beylerbeyine v.s. verilirdi. Zeamet ise senelik geliri yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan dirliğe denirdi. Zeametler eyalet merkezinde ve sancaklardaki görevlilere verilirdi.²⁰⁹ Tımar ise senelik geliri bin akçeden başlayarak 20000 akçeye kadar olan askeri dirliğe verilen isimdir. Tımarlar, geçimlerini ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memura verilirdi²¹⁰.

Bu sistemde tarım arazisi devlete aitti. Para ekonomisinin yeterince gelişmemiş olduğu devirlerde, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakdi paraya çevrilmesi, merkezi bir devlet hazinesi dâhilinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin bulundukları yerlerde geçimlerinin temini gibi sebepler tımar sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır²¹¹. Bu sistem içinde köylü ekip biçtiği toprağın öşür ve resimlerini devlet hazinesine vereceği yerde, hükümet o öşür ve resmi bir hizmet mukabilinde kime vermiş ise ona vermeli idi²¹². Sipahi denilen bu görevliler kendilerine ayrılan bu bölgelerde vergi toplama ayrıcalığı karşılığında ise belli sayıda atlı asker beslemeleri ve savaş zamanında bu askerleri devletin emrine vermeleri gerekmekteydi²¹³.

Sahib-i arz denilen sipahiye verilen tımar, hem toprağı hem de

²⁰⁹ Yusuf HALAÇOĞLU : a.g.e., 92-93.

²¹⁰ Ö. Lütfi BARKAN : “Tımar” , İ.A. ,12-1, (İstanbul: 1979), 286.

²¹¹ Ö. Lütfi BARKAN : “Tımar”, a.g.m., 287 .

²¹² İ. UZUNÇARŞILI : Osmanlı Tarihi, a.g.e., 3 , 311.

²¹³ Huricihan İslamoğlu İNAN: Devlet Ve Köylü, (İstanbul: 1991), 33.

üzerindeki köylüleri kapsardı. Gerçekte sipahinin devletten aldığı, toprağın kendi mülkiyeti değil, belli ölçüde bir toprak üzerinde yaşayan halktan sabit miktarda bir devlet geliri toplama yetkisiydi. Devletin sipahiye vermiş olduğu haklar; devletin toprak yasalarını uygulamak, boş toprakları sözleşmeyle “tapu resmi” karşılığında talep eden köylünün tasarrufu altına vermektir²¹⁴. Tapu sözleşmelerinde araziler köylülere bey’ edilmekte yani satılmaktaydı. Ancak satılan toprağın kendisi değil, fiili tasarruf veya intifa (yararlanma hakkı) haklarını içermektedir²¹⁵.

“Vech-i tahrir-i sicil budur ki mahruse-i Burusa’ya tabi İshak Paşa Kızığı nam karyeden Ramazan Bin Mustafa ve Hüseyin Bin Ali nam kimesne meclis-i şer’de karye-i mezkureden Durmuş bin Hamza nam kimesne muvacehesinde ikrar ve itiraf edip karye-i mezkure karibinde hududu Akcağlan ve Bekir Çelebi bağı ve tarik-i amme ve Mehmet mülkü ile mahdude olan bir kıt’a yeri on sekiz yıl miktarı mezkur Durmuş mutasarrıf iken hala bize iki yüz akçeye bey’ edip biz dahi mezbure olan yeri merhum olan iki yüz akçeye kabul ve kabz edip vecihen minel vücu ve sebeb-i mine’l esbab merhum olan iki yüz akçe de dava ve nizamız yoktur dedikleri gibbe’t-taleb kayd-ı defter olundu tahriren fi evail-i muharremü’l-haram sene 971”²¹⁶ şeklinde geçen kayıta yer alan “bey” ve “mutasarrıf” ifadeleri yukarıda yapılan izahattan da anlaşılacağı üzere yapılan satış işleminin arazinin kendisinin değil, üzerindeki ekip- biçmeye dayalı olan tasarrufa yönelik olduğunu gösteren örneklerden biridir.

Mukataalı arazi ise tapuya verilmeyen, özel bir rejim altında bir köylü tasarrufunda bulunmayan arazidir. Bu araziye devlet belli bir kira karşılığı şahıslara ihale etmektedir. Bu toprakları kiralayanlar toplayacağı öşürler

²¹⁴ Halil İNALCIK, Klasik Çağ, a.g.e., 114-115.

²¹⁵ Halil İNALCIK : Osmanlı İmp.’nün Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, a.g.e., 148

²¹⁶ Bursa Şer. Sic, A-84, 19

karşılığı yalnızca toptan saptanan bir kira bedelini ödemeyi kabul etmektedirler. Burada kiracı konumunda olan şahıs tapulu toprak sahiplerinin aksine köylü olmayabilir, şehirli, esnaf, hatta asker olabilirdi. Kira bedeli toplu bir para olarak devletle kişi arasında bir sözleşme ile belli olurdu. Reaya tasarrufu dışında, devlet elinde, doğrudan doğruya köylü tarafından işlenmeyen birçok arazi vardır(Terk edilmiş bir köy veya bir aile raiyyet çiftliği terk eder). Devletin mukataaya verme nedeni bunların harab durumda kalmaması ve devletin gelir kaynaklarını kaybetmemesidir. Merkezi bürokrasinin asıl gayesi bu çeşit mukataalı toprakları da sonunda köylünün yerleştiği tapulu arazi şekline getirmektir²¹⁷.

“Oldurki Burusa’ya tabi Çavuşköy nam karyeden Mehmet bin Yusuf bena Ahmet nam kimesne meclis-i şer’ide karye-i mezkureden Celil bin Ali muvacehesinde ikrar u itiraf edip karye-i mezkure karibinde bir kıt’a kamışlık yerimiz hududu kible Mustafa bin Hızır mülküne ve şark Sultan binti İlyas mülküne ve şimale ve garba Nesim bin Hızır mülküne müntehidir işbu hududu erbaa ile mahdude olan bir kıt’a kamışlık yerimizi her senede öndört akçe mukaatası ile yüzelli akçeye mezkûr Celil bey’i bat ile bey’ eyledik ve meliğ-i ma’dudu bi kusûr alıp kabul ve kabz eyledik sefer’ül-mübarek sene 971”²¹⁸ örneğinde görüldüğü üzere mukaatalı topraklarda el değiştirebilmekteydi.

“Oldurki mahruse-i Burusa’ya tabi Balados nam karyeden mürd olan Miha1 veled Abdullah nam zımminin oğlu Pasko ve kızı respine kibel-i şer’iden vasi olan Kostamiri veled Yorgi nam zımmi meclis-i şer’i de karye-i mezkureden Aleks veled Miha1 nam zımmi muvacehesinde ikrar ve itiraf edip kibel-i şer’iden vasi olduğum itamın babaları merdud ve mezkur Miha1’in sabit ve zahir olan deyn-i zaruriye için karye-i mezkureye tabi bir kıta

²¹⁷ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 5-6.

²¹⁸ Bursa Şer. Sic, A-84, 23

mukataalı yerki hududu kible karye-i mezkureye ve şark ve şimal karye-i mezkure ahalisi harmanları yerine ve garb tımar yerine müntehidir evahir-i zi'l-kaide-i şerif sene 970"²¹⁹ ölen kişilerin borçlarının ödenmesi(deyn-i zaruriye) için terekeden satılan mallar arasında mukataalı topraklarda yer alabilmekteydi.

Bu iki örneğinde gösterdiği üzere mukataalı topraklar çeşitli sebeplerle- ki bunların başında kişilerin parasal anlamda zor zamanlarında- satılabilmekte ve bu surette tapulu toprakların aksine kolayca el değiştirebilmekteydi.

Mukataalar çeşitli yollarla işletilmekteydi. Bunlardan biri iltizam usulüydü. İltizam usulünde mukataanın işletme hakkı, genellikle üç yıllık bir süre için arttırma ile satışa çıkarılır ve en yüksek meblağı ödemeyi kabul edene verilirdi. İltizamı alan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak öder, kalan kısmı için ise kefil gösterirdi.

Diğer bir işletim şekli ise emanetle idare şekli idi. Bu mukataanın, devlet tarafından tayin edilmiş olan ve devletten maaş alan memurlar tarafından idare edilmesidir ki, bu memura emin, idare şekline ise emanetle idare adı verilirdi.²²⁰

Özellikle savaş dönemlerinde mukataaların iltizam yöntemiyle işletilmelerinde büyük güçlükler görülmüştü. Şartların elverişsiz olduğu durumlarda, zarar ihtimali bulunduğundan, mukataaların iltizama verilmeleri

²¹⁹ Bursa Şer. Sic, A-84, 10

²²⁰ Mübahat. S. KÜTÜKOĞLU : " Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: E. İhsanoğlu, (İstanbul: 1999), 543-544

zorlaşıyordu. Bu durumda devlet, mukataaları kapatmaktansa yarı iltizam – yarı emanet yoluyla (emanet ber vech-i iltizam) işletmeyi tercih ederdi.²²¹ “vech-i tahrir-i sicil budur ki mahruse-i Burusa’ya tabi Kavaklı nam karyeden Kosta veled Nikola nam zimmi meclis-i şer’de ber vech-i iltizam emin olan Hacı Abdi bin Orhan muvacehesinde..... fi evasıt-ı şehri zi’l- kaide sene 970”²²² ifadesinde görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bu tarihlerde yarı iltizam yarı emanet yoluyla işletilen topraklardan sorumlu olan birde emin görevlendirmekteydi. Uygulamanın başlangıcını bilmemekle beraber şunu söylemek mümkündür ki; Kanuni Sultan Süleyman zamanında düzenlenmiş olan birçok sefer nedeniyle; devlet böyle bir tedbir almaya yönelmiş olabilirdi. Sicillerde geçen ifadeler ise, 16. yüzyılın ortalarında bu durumun Bursa’ya yansımış olduğunu ve topraklarının bir bölümünün emanet yöntemiyle işletilmiş olduğunu göstermektedir.

II.I.III Sicillere Yansıyan Zirai Ürünler ve Fiyatları

Mahkemelerin üzerlerine yüklenmiş olan pozisyonunun bir sonucu olarak her konuda olduğu gibi ziraat konusunda da özellikle uygulamalar ve bunlarda yaşanan aksaklıklar sicillere yansımıştır. Bunun yanında çok geniş yelpazede verilere sahip olan terekeler de zirai hayatın farklı yönlerine dair örnekler sunmaktadırlar. Terekelerden, ilgili bölgelerde bağ, bahçe, bostan, buralarda yetişen ürünler ve bunların fiyatlarını görebilmekteyiz.

Şer’iyye sicillerindeki terekelerde hiçbir zaman hububat tarımı yapılan tarlalar miras paylaşımına konu olmamıştır. Toprak olarak varisler arasında paylaşılan yalnız bahçe ve bağlar olmuştur²²³. Serme köyünde 971 yılında

²²¹ Ahmet TABAKOĞLU: “İktisat Sistemi” ,Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti? 185

²²² Bursa Şer. Sic, A–84, 6

²²³ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 5.

vefat eden Mehmet bin Ali'nin bağına 600 akçelik²²⁴ paha biçilmişken, Askalanus bin Musa'nın bağı 500 akçe²²⁵ gösterilmiştir. Özellikle bu kayıtlar Bursa köylüsüne ait olup kaza merkezlerinde oturanların terekelerinde bu çeşit kayıtlara fazla rastlanılamamıştır.

“Oldur ki mahruse-i Burusa'ya tabi Çankara nam karyede müteveffa olan Mehmet bin Pir Ahmed'in yetimi Ömer'e kibe'l-i şer'den vasi olan Maden bin Bali meclis-i şer'de merhum müteveffa mezkûr Mehmed'in karındaşı Mustafa muvacehesinde dava ve taleb kılıp kibel-i şer'idenden vasi olduğum mezkur Ömer'in karye-i mezkureye tabi Korukçınar bahçesi demekle ma'ruf olan bir kıt'a bahçe ki hududu ehli karye katında malumdur mezkur Mehmed'in mülkü muhassıs ve hakk-ı sarf olup mezkur Ömer'e irs-i şer'ide intikal etmiş mülkü mevrusu iken hülasa zikr olan bahçem merhum müteveffa Pir Ahmed'den intikal etti²²⁶” şeklinde devam eden kayıta da görüldüğü üzere bahçeler miras yoluyla intikal eden mülk topraklardandır. Bundan dolayı üzerlerine her türlü miras, satış, kiralama, vakfetme, hibe gibi muamele yapılabilirdi.

Adı geçen mülk ve miri topraklarda yetişen ürünler Bursa'da yapılan ziraat ve yetiştirilen ürünler üzerine fikir vermekle birlikte, Bursa ziraatının Osmanlı ekonomisine katkısını izah edecek yeterlilikte de değildir. Fakat buralardaki bağ, bahçe ve tarım ürünlerinden hareketle 16.yüzyıl ortalarında Bursa coğrafyasında yetişen ürün çeşitlerini ve bunların terekelere yansıyan fiyatlarını tespit etmek mümkün olmaktadır.

²²⁴ Bursa Şer. Sic, A-84, 48

²²⁵ Bursa Şer. Sic, A-84, 30

²²⁶ Bursa Şer. Sic, A-84, 4

Şer'iye sicillerindeki tereke kayıtlarında başlıca besin kaynağı olarak buğday yer almaktadır. Buğdayın sicillere yansıyan fiyatları, "Bursa Mud" dü ile ölçeklendirilmiştir. Kanunname-i İhtisab-ı Bursa'da buğday fiyatları "Bursa'nın "Mud" adlı ölçeğiyle, buğdayın âlâsı 110 akçe, ortası 100 akçe, düşüğü ise 85 akçe olarak fiyatlandırılmıştır²²⁷. Ö.L Barkan tarafından Hüdavendigâr Livasında saptanmış olan mahsul fiyatlarına göre ise 1521 tarihinde buğdayın mud'u 75–80 akçe, 1573 tarihinde ise 100 akçedir²²⁸.

970(1563)²²⁹ tarihli tereke kayıtlarına yansıyan buğday fiyatlarına bakılacak olursa, 8 mud buğday 1120 akçe, 5 mud buğday 750 akçe 10 mud buğday 1500 akçe, 1,5 mud buğday 225 akçe, 1 mud buğday 140, 4 mud buğday 600 akçe, 2 mud buğday 160 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. Buradan mud başına hesaplama yapılacak olursa 16. yüzyıl ortalarında Bursa'da buğday fiyatlarında 1 mud; 140, 150, 130, 70 akçe gibi değişik değerler almaktadır.

Şer'iyye sicillerinde dikkati çeken bir husus, tahılların ekilmiş olup henüz hasatı yapılmamış olanları "ekilmiş" şeklinde ifade edilmektedir ve bunlara da kıymet biçilmektedir. Ekilmiş buğdayın 3 muddü 420, 8 muddü 960, 7 muddü 1000²³⁰ akçe olarak siciller yansımıştır. Buda göstermektedir ki ekilmiş buğdayın 1 muddü 120–140 akçe arasında değişmektedir. Bu fiyatlar bize ekilmiş tahıl ile toplanmış tahıl arasında fazla bir fiyat ve değer farkı olmadığını göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere buğday fiyatlarındaki farklılık büyük ölçüde buğdayın kalitesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan tereke

²²⁷ Kanunname-i İhtisabı Bursa: Yay. TSE, (Ankara: 1963), 22.

²²⁸ Ö. Lütfi BARKAN, Enver MERİÇLİ: a.g.e., 64.

²²⁹ Bursa Şer. Sic, A–84, 25.36.42.49.30.42.21.

²³⁰ Bursa Şer. Sic, A–84;36,44, 48.

defterlerine geçmiş olan fiyatların bilirkşi takdir ve tahminleri veya mirasçılar arasında dostane bir anlaşma ile kararlaştırılmış olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenlerle fiyat oluşumları bugünkü şekliyle piyasa kanunlarına tabi bulunmamaktadır²³¹. Ayrıca buna ek olarak belirtilmesi gereken bir hususta 16. yüzyılın ortalarında iyice hız kazanmaya başlayan fiyat hareketlerindeki dalgalanmaların Bursa'da da hububat fiyatlarına yansımış olmasıdır²³². Ancak incelenen şer'iyye sicillerinin dar bir zaman dilimini kapsamış olması ve bu konudaki verilerin yetersiz oluşlarından dolayı fiyat hareketleri hakkında bir değerlendirmeye gidilememiştir.

Sicillere yansıyan arpa fiyatları ise; 3 mud 180 akçe²³³, 1 mud 60 akçe, 2 mud 190 akçe, 1 mud 70akçe, ekilmiş 8mud 560, ekilmiş 2 mud 120 akçe olmak üzere ağırlıklı olarak 60 akçe ve kalitesine göre de 90 akçeye kadar çıkmaktaydı. Yine Hüdavendigâr Livası tahrir defterinde arpanın fiyatı 1 mud 50–55 akçedir. Fiyatların birebir örtüşmeme sebepleri yukarıda izah edilmişti. Buğday için geçerli olan sebepler arpa fiyatları için de geçerlidir.

Tahıl ürünlerinin yanında bahçede yetişen ağaçlar ve meyvelerde terekelerde bahsi geçenler arasında yer almaktadır. Veriler içinde en çok zikredilen kestane bahçeleri olmuştur. Bugün kestanesi ve kestane şekeri ile de meşhur olan Bursa'da kestane üretiminin, sicillerde yer almasından dolayı 16. yüzyıla ve daha evvel tarihlere dayandığını söyleyebilmekteyiz. Tereke kayıtlarına yansıyan bahçe-i kestane kıymetlerine bakılacak olursak Mustafa Bin Ramazan'a ait bahçe 2000 akçe, Ömer Bin Bekir 'e ait bahçe 600 akçe, Hacı Sacid Bin Salim'e ait bahçe ise 3500 akçe²³⁴ ile kıymetlendirilmiştir.

²³¹ Ö. Lütfi BARKAN : Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, a.g.m., 444 .

²³² Ayrıntılı bilgi için bkz: BARKAN, Ö. Lütfi, " XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleken*, 34, say. 133–136, (Ankara:1970).

²³³ Bursa Şer. Sic., A-84, 8, 18, 25, 21, 42, 44,

²³⁴ Bursa Şer. Sic., A-84; 29, 43.

Fiyatlardaki farklılık bütün sebepler bir yana bırakılacak olursa en basit ifade ile arazi büyüklüğü ve ağaç miktarıyla ilgilidir.

Kestane bahçeleri haricinde Bursa'da fıstık bahçesi, kiraz, elma²³⁵ bahçeleri ve bağlar da kayda geçen veriler arasındadır. Ayrıca soğan, çeltik, nohut, burçak ve alaf²³⁶ da terekelere yansıyan tarımsal ve bahçesel ürünler arasında yer almaktadır. Yine terekelerde geçen “ şimal Aslıhan mülküne ve garb tarik-i amme münthehi olan mülk evleri ki eşcar-ı müsmire (meyve ağaçları) müştemeldir²³⁷”, şeklindeki kayıtlar Bursa evlerin etrafının meyve ağaçları ile sarılı olduğunu göstermektedir. Fakat bu tür kayıtlarda meyvelerin ismine ve çeşidine rastlanılamamıştır.

Tapulu araziyi işleten köylü, üretim işini kendisi düzenlemektedir. Üretim vasıtaları öküz, saban ve tohumu kendisi sağlamaktadır²³⁸. Bundan dolayıdır ki köylü halka ait tereke kayıtlarında çift hane sisteminin bir gereği olarak büyük baş hayvan ve üretim araçlarına (çoğunlukla) rastlanması mümkündür. Susıgırı ineği, susıgırı tosunu, susıgırı öküzü, karasıgır öküzü, karasıgır ineği, karasıgır tosunu²³⁹ sicillerde en çok rastlanılan büyük baş hayvanlardır. Susıgırı, sığırın manda cinsine verilen addır. Karasıgır ise sığırın adisine²⁴⁰ verilen bir isimdir. Kalite ve cinsten dolayı yapılan bu farklı isimlendirme sicillerdeki fiyatlara da yansımaktadır. Bir susıgırı çiftine 1000 akçe paha biçilirken bir karasıgır çiftine 500 akçe değer biçilmiştir. Karasıgır tosununun bir adedi 150 akçe iken bir susıgırı tosunu 500 akçedir²⁴¹.

²³⁵ Bursa Şer. Sic., A-84;43, 29.

²³⁶ Bursa Şer. Sic., A-84; 1,2,36,25,21.

²³⁷ Bursa Şer. Sic., A- 202 , 34

²³⁸ Halil İNALCIK : “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, a.g.e., 4.

²³⁹ Bursa Şer. Sic., A-84 ; 1,8,48,25,21

²⁴⁰ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, 1317, (İstanbul: 1996) ,847.

²⁴¹ Bursa Şer. Sic., A-84 ;15,25,21, 8

Köylü yaşamın gereklerinden olan tarımsal faaliyetlerde kullanılan orak, saban, boyunduruk, çapa, bel, kazma²⁴² gibi aletler de köylü halkın terekelerinde yer almaktaydı. Bir yaşam tarzı olan köylülük ve yapmış oldukları tarımsal faaliyetler her yönüyle sicillere yansımıştı.

II.II Sanayi Ve Ticaret

Osmanlı şehirlerinde sürdürülen ekonomik faaliyetler sanayi ve ticaret alanlarında yoğunlaşmaktadır. Her şehirselle yerleşmede, tarımsal olmayan üretim örgütleri vardır. Bu örgütler sadece şehre değil, şehrin merkezliğini yaptığı bölgeye de hizmet etmektedir. Bazı şehirler hizmeti bölge dışına taşıyan yoğun üretimiyle ülke ekonomisine önemli katkıda bulunabilecek tarzda bir sanat kolunda ihtisaslaşmışlardır. Bursa böylesi şehirlerin en açık örneğidir. İpekli tekstil sanayi ve bu tür malların ticareti tarihsel gelişim içinde Bursa'yı karakterize etmiştir²⁴³.

II.II.I Bursa Esnafı

Sicillerden elde edilen veriler arasında, şehir hayatının gündelik ihtiyaçlarının da karşılandığı çeşitli esnaf gruplarına da rastlamak mümkün olmuştur. Şehirlerde ticaret, endüstri ve benzeri işlerde uğraşan, köylü halkın ihtiyacı olan çeşitli tarım araç ve gereçleri ve günlük yaşamın gereklerini üreten kesime esnaf ve zanaatkâr denilmektedir²⁴⁴. Şehirlerde üretime katılan esnafların hepsi mensup oldukları sanayi dalında, ekonomik, mali, idari ve sosyal fonksiyonları bulunan bir esnaf teşkilatının üyesidirler. Bir

²⁴² Bursa Şer. Sic., A-84; 18,34,8,31.

²⁴³ Özer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa,a.g.e., 188.

²⁴⁴ Yusuf HALAÇOĞLU : a.g.e., 103 ; Musa ÇADIRCI : a.g.e., 119.

sanat kolunun mensupları belli sayıda bir grup teşkil ederek faaliyette bulunmaktadır. Bu teşkilat, sanatkârın sayısının belirlenmesi, bunların bağımsız dükkân açabilme yetkisini kazanması için yetiştirme ve içlerinden birisi öldüğü yahut ayrıldığı vakit yerine kimin geçeceği gibi konularda bağlı bulundukları kurallar ve bilinen bir düzene göre faaliyette bulunmakta ve gerekli kararları almaktadır²⁴⁵.

Esnaf teşkilatı gerçekte 13 ve 14. yüzyıllardaki Ahi hareketinin bir devamıdır. Ahilik kelime olarak “cömert, eli açık, yardımsever” anlamına gelmektedir²⁴⁶. Ahiliğin temeli bir tasavvufi cereyan olan fütüvvete dayanmaktadır. Fütüvvetin en mühim iki şartından biri Müslüman olmak, diğeri ise bir meslek sahibi olmaktır. İşsiz kimselerin teşkilata kabul edilmemeleri, toplanma merkezi olan zaviyeleri²⁴⁷ bir işsizler yurdu olmaktan kurtarmış; bunun yanında zanaat sahiplerinin çoğunun fütüvvet teşkilatına girmeleri esnaflıkla fütüvveti birbirinden ayıramaz iki unsur haline getirmiştir. Fütüvvetin Anadolu’daki kolu, teşkilatın piri olan Ahi Evran’a izafeten Ahilik adıyla anılır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda Ahilerin rolleri bulunduğu gibi ilk Osmanlı hükümdarlarından bazılarının da teşkilat mensubu oldukları bilinmektedir²⁴⁸.

Esnaf teşkilatına katılma şerbet içme, şed kuşanma ve şalvar giyme ile olmaktadır. Bir çeşit kuşak olan şed sonraları peştamal halini almış ve ustalık makamına ulaşanlara takılmaya başlamıştır.²⁴⁹ Bursa Merkez Kazasına ait olan A-202 numaralı şer’iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarında

²⁴⁵ Özer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa,a.g.e., 189.

²⁴⁶ Hasan KÜÇÜK: Osmanlı Devleti’ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri, Tarikatlar Ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri, (İstanbul: 1976) , 224.

²⁴⁷ Zaviye; Arapça “toplanmak” anlamına gelmektedir. İstilah olarak “herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan yerleşme merkezlerine verilen addır”. A. Yaşar OCAK. Suraiya FAROQHI : "Zaviye" , İ.A., 13, 468.

²⁴⁸ Mübahat. S. KÜTÜKOĞLU : a.g.e., 606-607.

²⁴⁹ Ahmet TABAKOĞLU: a.g.e., 207.

karşımıza çıkan şed ifadesi, yukarıdaki izahattan da yola çıkarak anlaşılacağı üzere, tereke sahibinin sosyal konumu hakkında bize bir fikir vermektedir. Bazı şahısların tereke kayıtlarından net olarak hangi sanat kolunda esnaflık yaptığı tespit edilemese de, bu kişilerin ustalık mertebesine ulaşmış, mesleklerinin erbabı şahsiyetler olduğunu sahip oldukları şedler vasıtasıyla söyleyebilmemiz mümkündür. Şemidi mahallesinden Mehmet Çelebi Bin Ali, Hüsvrev Bin Abdullah ve Mahmut Bin Abdullah şed adlı kuşağa sahip esnaftan bir kaçıdır. Yine kuşak sahibi olan El Hac Mehmet Bin Abdullah'ın²⁵⁰ terekesinde dükkân kayıtlarının yer alması nedeniyle onun bir pabuççu olduğu anlaşılmaktadır.

Esnaf birliklerinde çalışanları ustalar, kalfalar ve çıraklar oluştururdu. Yükselilebilmek için ehliyet ve liyakat esastı. Esnaflığa giren genç mesleğinde uzmanlaşmadıkça ve zamanı gelmedikçe yükselemez ve ayrı dükkân açamazdı. Ayrıca ihtiyaç olmadan da ayrı dükkân açılamazdı. Sanattaki titizlik ve ilerleme güçlüğü, başıboşluğun sanata darbe vurmasını önleyen tehditler aynı zamanda uzmanlığa olan hürmeti de göstermektedir. Esnaf ve dükkân sayısı gibi üretim araçları, iş aletleri ve tezgâh adetleri de sınırlandırılmıştır. İhtiyaca göre üretim fikri fiilen uygulanmaya çalışılmaktadır²⁵¹.

Şehir hayatında kişilerin bütün ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayamamasının doğal bir sonucu olarak, şehirlerde halk çeşitli mesleklere yönelerek bir iş bölümüne tabi olmuşlardır. Bursa'da 16.yüzyıla ait tespit edilmiş 50'den fazla esnaf grubu bulunmaktadır. Bunlar: kasap, ekmekçi, başçı, bakkal, pabuççu, kazzaz, berber, yaycı, kuyumcu, kiremitçi,

²⁵⁰ Bursa Şer. Sic. A – 202. ; 15,52, 64.

²⁵¹ Ahmet TABAKOĞLU : a.g.e., 208.

yorgancı, oduncu, tlbenti, kazgancı (kazancı), bezzaz(bezci), debbağ... v.s. şeklinde devam etmektedir²⁵².

Bu meslek grupları şer'iyye sicillerinden doğrudan tespit edilebildiğı gibi çeşitli kişi ve yer adlarından da bunları tespit etmek mümkün olabilmektedir. A-84 ve A-202 no'lu sicillerde" hudud-ı kible ve şark Başcı İbrahim Vakfına...", "...mahle-i mezkurede hudud-ı kible Ekincioğlu Vakfına ve şark vadiye ve şimal Çıkırıkcıoğulları mülküne..."²⁵³ "Kazgancioğlu bahçesinde olan..." ve "oldur ki mahruse-i Burusa'da Kiremitçioğlu mahallesinde..."²⁵⁴ şeklinde geçen ifadelerden hareketle yukarıda anılan kişilerin veya atalarının zikredilen mesleklerin erbablarından olduklarını söylemek ve buradan hareketle de Bursa'da bu meslek gruplarının varlığını teyit etmek mümkündür.

Mahalle isimleri arasında tesadüf edilen Yeni Bezzaz mahallesinin isminden hareketle de Bursa'da bez ve mensucat satan esnaf ve tüccar grubunun bulunduğunu söylemek imkân dâhilindedir. Yine bu sicillerden elde edilen verilere göre Ahmet Bin Mehmet'in yaycı, Mahmut Bin Abdullah'ın dlbenti, Cemal Piri Bin İbrahim'in kazancı oldukları tespit edilmiştir. Kuruçeşme Mahallesi sakinlerinden olan Selmor Veled Arslan adlı Yahudi'nin terekesinde dkknına ait kayıtlardaki ipekli kumaşlar, bürümcek, miski atlas, değerli tlbentlerden²⁵⁵ hareketle de bu şahsın bezzaz olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında 16. yüzyılın ortalarında Bursa'da börekçi, otu²⁵⁶, ieki ve kazzaz²⁵⁷ dkknları da mevcuttur.

²⁵² zer ERGENÇ : XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa,a.g.e., 218.

²⁵³ Bursa şer. Sic., A – 202; 33,21

²⁵⁴ Bursa şer. Sic., A – 84; 3, 25

²⁵⁵ Bursa şer. Sic., A – 202; 54,61,1

²⁵⁶ Bursa şer. Sic., A – 84 ; 19, 11.

²⁵⁷ Bursa şer. Sic., A – 202 ; 4819.

II.II.II Bursa’da İpekli Kumaş Dokumacılığı ve Ticareti

Bursa, Osmanlı ülkesinde iplikli dokuma sanayinin merkezi durumundadır. Bursa kumaş imalatı her şeyden evvel iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışsa da²⁵⁸, özellikle ipekli kumaş dokumacılığında geniş bir ticaret hacmine sahip olmuştur.

Bursa’da ipekçilik VI. yüzyıl ortalarında, Çin’den kaçırılan ipek böceği yumurtalarının Bursa’ya getirilmesi ile başlamıştır²⁵⁹. Ancak İpekçiliğin inkişafı Bursa şehrinin Osmanlı imparatorluğu sınırlarına dâhil olup sükûn ve asayişe kavuşmasından sonra olmuştur²⁶⁰. Osmanlı ülkesini ziyaret eden birçok seyyahın, Bursa’ya dair notları arasında burada yapılan ipekli dokumacılıkla ilgili izlenimlerine rastlamak mümkündür. Bursa’ya gelen Müverrih Ayni Bursa’nın bir ticaret ve sanayi merkezi olduğunu, şehirde sof, keten ve ipekli kumaşların dokunduğunu bildirmektedir²⁶¹.

Bursa’da yapılan yerli ipekçiliğin yeterli olmaması nedeniyle başta İran olmak üzere çeşitli ülkelerden ham ipek ithal edilmekte ve Bursa’da dokunarak ihraç edilmekteydi. Bursa’ya ipek Tebriz, Trabzon ve Halep(Şam) olmak üzere üç istikametten gelmektedir. Tebriz Anadolu’ya en yakın ve İran’ın hududu üzerinde olduğu için, içeri memleketlerde hasıl olan ipekler burada toplanır ve buradan Anadolu’ya yollanırdı. Diyarbakır, Maraş, Kayseri, Ankara ve Eskişehir yolunu takip ederek Bursa’ya ²⁶² ulaşırdı. Tebriz’den

²⁵⁸ Halil İNALCIK : Bursa : XV. Asır Sanayi Ve Ticaretine Dair , a.g.e., 220.

²⁵⁹ “Bursa” , Bursa Ansiklopedisi, ,1, 315.

²⁶⁰ Besim DARKOT : “Bursa” , İ.A. , II, 808.

²⁶¹ Azmi SÜSLÜ : a.g.e., 13.

²⁶² Fahri DALSAR: Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik, (İstanbul: 1960),128.

gelen kervanlar çok kıymetli Gilan, Esterabad ve Sari ipeklerini Bursa'ya getirirlerdi²⁶³.

Trabzon yolu ise, Ermenistan'dan, Azerbaycan'dan ve Hazar boylarından gelen ipeklerin takip ettikleri yoldur. Gence, Kefe gibi memleketlerin ipekleri bu yoldan gelmektedir. Bu yolu bilhassa Ermeniler kullanırdı. İlk zamanlar Şam ve Halep tarafından Bursa'ya ipek getirildiğine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Fakat daha sonraları Şam'da dokumacılığın ilerlemesi üzerine bu taraflardan ipek gelmemiştir²⁶⁴.

1546'da Bursa'yı ziyaret eden Fransız Seyyah Pierre Belon, Bursa'ya gelen ipeği şu şekilde ifade eder. "...Bursa'nın zenginliği ipekten gelir. Suriye ve Doğu Akdeniz'in diğer ülkelerinden Bursa'ya her yıl bin deve ipek taşınır. Bursa'da gelen bu ipek eğrilir, dokunur ve çeşitli ürünlere dönüştürülürdü. Çeşitli renklerde boyanırdı²⁶⁵.

Ancak 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Bursa artık ihtiyacı olan ham ipeği kendi yetiştirmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise Osmanlı-İran savaşları nedeniyle 1518–1586 arasında İran'dan ham ipek ithal edilmesinin yasaklanmasıdır. 1640 yılında Bursa'ya gelen Evliya Çelebi'nin Bursa'da şehrin kuzeyine doğru düzlüklere yayılmış olan "dut fidanları" hakkında söz eden ilk ziyaretçi olması, Bursa'da ham ipeğin üretilmeye başlandığı fikrini doğrulamaktadır²⁶⁶.

²⁶³ Halil İNALCIK : "Bursa" a.g.m., 448.

²⁶⁴ Fahri DALSAR : a.g.e., 129.

²⁶⁵ Heath W. LOWRY: Seyyahların Gözüyle Bursa, (1326- 1923) , Çev: Serdar Alper , (İstanbul: 2004), 63–65.

²⁶⁶ Heath W. LOWRY : a.g.e., 63-65.

Bursa'ya bu yollarla giren ipekler Bursa sanatkârları tarafından değerli kumaşlar haline dönüştürüldükten sonra özellikle Avrupa'da, Mısır'da ve İran'da büyük alıcı kitlesi bulmaktadır. 1576'da Bursa'yı ziyaret etmiş olan Alman seyyah Stephan Gerlach, Bursa'yı "tüccar merkezi" olarak adlandırmaktadır. 1501–1502 yıllarında Bursa'da bulunan Giovanni Francesko Maringhi ise Floransa'da ki ortaklarına yazdığı mektupta Bursa 'da İtalyan, Cenevizli, Floransalı, Yahudi, Rum kumaş tüccarı ve komisyoncuların ikamet ettiklerini bildirmektedir²⁶⁷.

Seyyah Haiff ise "...Bursa çok kalabalık bir şehir. Bu insanların çoğu tüccardır. İpekli, saten, altın yaldızlı ve gümüşü kumaşlar, cramoisy(kırmızı bir kadife) ve camelot(bir karış uzunluğunda yünlü bir bez) imal eden çok insan var" ifadeleri ile Bursa'daki dokumacılığın niteliği hakkında bize fikir vermektedir. Yine Bursa'yı ziyaret eden Alman Seyyah Rein Hold Lubenau'da şehrin sakinlerinin özellikle ipek ve yün eğirip, dokuyarak, ilavetende altın eğirerek ve birazda ipek boyacılığıyla geçindiklerini ifade etmektedir²⁶⁸.

Tereke kayıtlarından elde edilen veriler arasından Bursa'da dokunan kumaşlara, bu kumaşların hangi renk, hangi çeşit olup, nerelerde kullanıldığına dair bilgilere rastlamak mümkündür.

Kalite bakımında en ağır olan "kemha" kumaşlar Bursa halkı arasında da tercih edilmektedir. Bu kumaşlar yüzü düz, dokuyuştan desenli idiler. Kalın ve sık örgülü bu kumaşlar üste giyilmek için kullanılmaktaydı. Bursa'da dokunmaya başlayan ilk ipekli kumaşların kemhalar olduğu tahmin

²⁶⁷ Heath W. LOWRY: a.g.e.; 40-41,64

²⁶⁸ Heath W. LOWRY : a.g.e., 25,65.

edilmektedir ²⁶⁹. Aişe Binti Ahmed'e ait "sarı kemha", Şah Huban Binti Mehmed'e ait "gülistani kemha" ve "mavi kemha", Ayni Binti Abdi Çelebi'ye ait "elmasi kemha" ve Fatma Binti Ferhad'a ait "gülistani kemha"²⁷⁰ 16.yüzyıl Bursa'sında hangi renk ve hangi çeşit kemhalara rağbet edildiği konusunda fikir verebilmektedir.

Bursa toplumunda parlak ve göz alıcı olması nedeniyle "atlas ve kutnu" kumaşlar oldukça çok tercih edilmişlerdir. Kutnu adı, pamuktan yapılmış kumaş manasına gelmektedir. Bunun ipekten yapılmış şekline de kutnu denilmiş ve zamanla kutnu sözü yalnız ipekliye mahsus bir ad olarak kalmıştır. Kutnular, parlak ve mat çizgilerin yan yana getirilmesiyle süslendiği gibi, üzerine çiçeklerde yapılmıştır.²⁷¹ Tereke kayıtlarında farklı renk ve çeşitlerde kutnu ve atlas kumaşların fazlaca yer alması rağbet gördüklerinin bir göstergesi olabilmektedir. Elmasi kutnu, Laciverdi kutnu, al kutnu, siyah kutnu, beyaz kutnu, mai kutnu çeşitler genellikle bir kadın giysisi olan camelerin yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca kutnu kumaşlardan yapılmış döşek yüzüne de²⁷² rastlanılmıştır.

Atlas kumaşların atkı telleri gizli kaldığından, çözgü telleri yan yana gelmektedir ve kendisine mahsus bir parlaklık ortaya çıkmaktadır. İpeğin kendisine has olan bu parlaklığını en iyi şekilde gösteren atlas kumaşın ise "miski atlas", "dökümlü atlas", "sarı atlas", "mavi atlas"²⁷³ çeşitlerine tesadüf edilmiştir.

²⁶⁹ Fahri DALSAR: a.g.e. ,31.

²⁷⁰ Bursa Şer. Sic., A – 202 ,38,68,70, 56.

²⁷¹ Fahri DALSAR : a.g.e., 42-43.

²⁷² Bursa Şer. Sic., A – 202 ; 7,15,38,43,56 38.

²⁷³ Bursa Şer. Sic., A – 202 ; 61,43,6,15

“Kadife” kumaşlar yüzü havlı olup en ziyade ipek harcanan kumaş çeşididir²⁷⁴. Bu kumaşlar sicillerde rastlanılan şekliyle en çok döşemelik kumaş olarak kullanılmışlardır.

Bursa’da üretilen yüzü düz ve parlak²⁷⁵, fakat hafif ipekli kumaşlar olan “tafta²⁷⁶ ve vale²⁷⁷lerde” sicillerde nadiren de olsa tesadüf edilen ipekli kumaş çeşitlerindendir. Tafta ve valeler genellikle halk tarafından rağbet edilmekte, yüksek tabaka halk arasında ise kemha, kadife, kutnu gibi kumaşlar geniş ölçüde kullanılmaktadır²⁷⁸. Bundan dolayı terekelerdeki bu kayıtlar sadece kumaş çeşitlerine dair değil, kişilerin sosyal statüleri, ekonomik durumları ve yaşam tarzları gibi konularda da fikir edinilebilmesini sağlamaktadır. Tereke kayıtlarında mai kemha’ya 500 akçe, sarı atlas’a 420 akçe, miski atlas’a 250 akçe, laciverdi kutnu’ya ise 250 akçe değer biçilmiştir. Köylerde yaşayan halkın en önemli varlığı olan bir susıgırı tosununun değerinin 500 akçe dolaylarında olması yani bir mavi kemhaya eşdeğer olması bu kumaşların pahalarını gözler önüne sermektedir.

Yukarıdaki kayıtlardan da hareketle 16. yüzyılın ortalarında Bursa’da ipekli kumaş üretiminin henüz sekteye uğramamış olduğunu ve bu kumaşlara olan rağbette de henüz bir azalmanın görülmediğini söylemek imkan dahilindedir. Yine Miski Atlas gibi Bursa’da dokunan yerli kumaşlar²⁷⁹ ile Laciverdi Kutnu adıyla Hint²⁸⁰ kökenli kumaşların tereke kayıtlarında karşımıza çıkmış olması, 16. yüzyılın ortalarında Bursa’da hem ipekli

²⁷⁴ Halil İNALCIK : Bursa : XV. Asır Sanayi Ve Ticaretine Dair , a.g.e., 218.

²⁷⁵ Fahri DALSAR : a.g.e., 55.

²⁷⁶ Bursa Şer., Sic. A – 202, 61.

²⁷⁷ Bursa Şer., Sic. A – 202, 38.

²⁷⁸ Halil İNALCIK : Bursa : XV. Asır Sanayi Ve Ticaretine Dair , a.g.e., 220.

²⁷⁹ Fahri DALSAR: a.g.e., 40

²⁸⁰ Halil İNALCIK: “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan Ve İngiltere”, Toplum Ve Ekonomi, 276

kumaşların hala dokunmakta olduğunu, hem de dışardan farklı çeşitlerdeki ipeklilerin ticaret yoluyla Bursa'ya girdiğini söylemek mümkündür.

II.III Para

Şer'iyye sicillerinde en çok tesadüf ettiğimiz konulardan biride paranın toplum içindeki hareketliliğidir. Terekelerde yer alan parasal değerlerin dışında borç alıp-verme gibi paranın el değiştirmesi ile ilgili konularda mahkemelerin üstlendiği görev icabı olarak belgelere geçmiştir. Bundan dolayı bu kısımda para ana başlığı altında borçlanma konusu incelenmeye çalışılacaktır.

II.III.I Kişiler Arası Borç Para Alımı ve Veriliş Şekilleri

Borç meseleleri, üzerinde çalıştığımız sicillere üç şekilde yansımıştır. Bunlar;

- a) Borcun alınması, geri ödenmesi ve ödenmesinde karşılaşılan sorunlar,
- b) Terekelerde ölen kişilerin borçlarının kayıtlı olması,
- c) Ölen kişilerin borçlarının ödenmesi için tereke mallarının satışa çıkarılması, sebeplerinden dolayı kayda geçmişlerdir.

Sicillerde bu konu “deyn”, “karz”, “karz-ı şer'iyye” ve “muamele-i şer'iyye” tabirleri ile ifade bulmuştur.

Deyn; bir müddet sonunda ödenmek üzere faizle veya faizsiz alınmış akçe anlamına gelmektedir. Sicillerde kullanım şekline bakacak olursak ; “deyn” kelimesi borçlar için genel manada kullanılmış olup, hemen akabinde bu borcun hangi yönden verildiği de belirtilmiştir. Mahmut bin Abdullah’a ait terekede “ve’deynü’s-sabit aleyh li- Hüsniye binti Abdullah min ciheti’l- karz’il-şer’i bi şehadet-i Mustafa ibn El- Hac Bayram ve Mehmet bin Seyyid Ahmet ve’l-yemini’l-şer’i “ve Hüsrev bin Abdullah’ a ait terekede “ve’deynü’s-sabit aleyh li- vakf-ı el-merhum El-Hac Budak bin Abdullah min cihetü’l-muameletü’l-şer’i bi şehadet-i”²⁸¹ şeklinde tutulmuş kayıtlardan borçların kimden alındığı, şahitleri ve hangi yönden alınmış bir borç olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca borç miktarı da belirtilmiştir.

“oldur ki kaza-i Kite’ye tabi köyü nam karyeden Mustafa bin Yusuf meclis-i şer’de mahruse-i Bursa’ya tabi Balados nam karyeden Cafer bin Abdullah’a beş yüz yirmi beş akçe elan لازمü’l- eda deynim vardır dediği gıbbe’l-taleb kayd-ı defter olundu, sene 970” ve oldurki karye-i Sermed’den Mehmet bin El- Hac Mustafa karye-i mezburede Abdülhamit bin Kubat muvacehesinde takrir-i meram edip dedi ki karzdan iki yüz akçe talep etti dedik de mezbur Abdulhamit’e sual olunduk da ikrar ve itirafı bi’t-taleb kayd olunup ve mebliğ-i mezbur hükm olundu, sene 970 ²⁸² “. Bu iki kayıt bize göstermektedir ki; borç para alırken şahısların bu durumu mahkemeye kaydettirmesi ve borçlularında bunu ikrar etmesi bir nevi kişiler arasında senet yapma usulüne benzemektedir. Böylelikle şahıslar haklarını hukuki yönlerden arayabileceklerdir. Ayrıca kişilerin öldükten sonra kalan borçları da mahkeme kaydı ile sabit olup, geride kalan kişiler tarafından asılsız borç istemleri ile karşılaşılmamış olacaktır.

²⁸¹ Bursa Şer. Sic., A – 202, 61,53

²⁸² Bursa Şer. Sic., A – 84 , 12,32.

Şer'iyye sicilleri konusunda da belirtildiği üzere bir kişi öldükten sonra teçhiz ve tekfin masraflarının giderilmesinin ardından, ölen kişinin şahıslara ait borçları terekeden karşılanırdı.²⁸³ Terekelerde en çok karşımıza çıkan borçlanma şekli "karz-ı şer'iyye" ve "muamelat-ı şer'iyye" olmuştur.

Karz; ödünç verme, ödünç alma, borç, ödünç verilen veya alınan şey anlamına gelmektedir. Faizsiz olarak verilen borca ise karz-ı hasen denilmektedir. Bir kimsenin nakit parayı veya ölçü-tartı yahut standart olup sayı ile alınıp satılan şeyleri, daha sonra benzerini almak üzere başkasına vermek şeklinde olmaktadır. Para, döviz, altın, gümüş, buğday, arpa, yumurta, zeytinyağı gibi şeyler karz olunurdu²⁸⁴.

Faizsiz borç para verme Kur'an-ı Kerim'de ayetlerle tavsiye edilmektedir. "Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç(isteyen faizsiz ödünç) verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır"²⁸⁵ ayeti ile faizsiz olarak borç verme teşvik edilmiştir. Dini kaynakların birçoğunda geçen karz-ı hasen tabirine sicillerde tesadüf edilmemekle birlikte, karz-ı şer'iyye tabirinin bu anlamda kullanıldığı muhtemeldir.

Sicillerde karz olarak en çok paralar el değiştirmektedir. "Hacı Salih nam kimesneye karz-ı şer'iden bir sikke altın deyn ikrar edip", " Hacı Ali nam kimesneye karz-ı şer'iden dokuz sikke altın deyn ikrar eyledi"²⁸⁶ şeklinde tutulan kayıtlarda bize göstermektedir ki; karz alırken herhangi bir vadeden veya faizden söz edilmemekte, direk olarak misli telaffuz edilmektedir.

²⁸³ Ö.Lütfi BARKAN: Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, 19

²⁸⁴ Hamdi KALYONCU: Karz-ı Hasen, İstanbul, 1997, 14.

²⁸⁵ Hadid Suresi, 18.Ayet, Hayrettin KARAMAN: Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Ankara,2004, 537

²⁸⁶ Bursa Şer. Sic., A – 202, 57

Burada şunu da belirtmekte fayda var ki, Osmanlı toplumunda borç alan ve veren şahısların toplumdaki statülerine bakılacak olursa dikkati çeken bir husus, bu kimselerin çoğunluğunun esnafılık yapan ya da ticaretle uğraşan kişiler olduğudur. Terekesinde toplam 10.920 akçe²⁸⁷ borcu kalan Cemal Piri'nin yine terekesine baktığımız zaman beş adet dükkâna sahip olduğu göze çarpmaktadır. Yine terekesinde belirtildiği üzere Cemal Piri bin İbrahim'in borcu, metrukâtından 17.683 akçe fazla olduğundan dolayı, ona ait dükkânlar satılarak bu borcu kapatılmaya çalışılmıştır²⁸⁸.

Diğer bir borç alım şekli olan “muamele-i şer’iyye” usulünde dikkati çeken en önemli nokta ise bu paraların şahıslardan ziyade vakıflardan alınmasıydı. Bunu sebebi ise vakıf kurucularının tesis ettikleri vakıfları için gelir kaynağı olarak vakfettikleri paraların, piyasadaki diğer faizcilere göre düşük bir nispette faize verilmesiyle, şehirlerdeki ticari faaliyetler için iyi bir finans kaynağı oluşmasıdır²⁸⁹. Kur’an ve hadisler ile açıkça ve kat’i olarak faiz yasaklanmasına karşın, İslam hukukunda “muamele-i şer’iyye” ismiyle faiz alınabiliyordu. Makul hadler dâhilinde olmak şartıyla kullanılan bu yol, esas itibarıyla faizi bir alış-veriş muamelesi arkasına saklamaktan ibaretti²⁹⁰.

Muamele-i şer’iyyenin özü şudur: örneğin bir vakıftan borç alındığı vakit bu borç miktarını yanında birde vakfa ait mallardan (mesela bir miktar kumaş) alır ve bunun parası da borçluya eklenir. Faiz miktarı vakfa ait olan malın miktarıdır. Borç para olan kişi üstüne faiz olarak ödemek içinde fazladan bir mal daha alır. Sonra bu malı, bu durumdan haberdar olan bir

²⁸⁷ Bursa Şer. Sic., A – 202, 36

²⁸⁸ Bursa Şer. Sic., A – 202, 33

²⁸⁹ Hasan YÜKSEL: Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585- 1683) , (Sivas:1998),164.

²⁹⁰ Ö.Lütfi BARKAN: Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, 32; Ö.Lütfi BARKAN, Enver MERİÇLİ: Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri, 144.

kişiyi hediye eder; hediye olarak alan kişide bu malı tekrar vakfa hediye eder. Böylece vakfa ait mal dönüp dolaşıp tekrar eski yerini bulur; borçlu ise bu malın parasını da ödemek durumunda kalır²⁹¹.

“ oldurki merhum ve mağfur leh Mahmut Ağa evkafına mütevellî olan Mevlana Mustafa bin Mehmet meclis-i şer’de mahruse-i Burusa’ya tabi Soğanlı nam karyeden Karagöz veled Nikola nam zımmi muvacehesinde best-i kelim ve takrir-i meram edip hala mürd olan Alagöz nam zımmiye hal-i hayatında evkaf-ı mezkure akçesinden karzen bin akçe ve çuha bahasından yüz yirmi beş akçe aliverip cema’n bin yüz yirmi akçe olur...”²⁹² şeklinde kayıtlı belgeden anlaşılacağı üzere asıl alınan para yine karz olarak ifade edilmekte, faiz kısmı ise hangi bedelden ise o da ayrıca belirtilmektedir.

Terekelerde birçok vakıf ismine bu suretle rastlamaktayız. Cemal Piri bin İbrahim’in muamele-i şer’iyye usulu ile borç aldığı vakıflar; Kadri Efendi Vakfı, Merhum Mir Hüseyin Vakfı ve Mehmet bin El-Kadı Mahmut Vakfı’dır. Bu şekilde ismine tesadüf edilmiş diğer vakıflar ise, El-hac Budak bin Abdullah Vakfı, Hüsnîye Hatun binti Abdullah Vakfı, Handan Sultan Vakfı, Hacı Mustafa Vakfı, Ali Çelebi ibn Hoca Ömer Vakfı²⁹³’dır. Ö. Lütfi Barkan’ın belirttiğine göre 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vakıfların faizle para işletmeciliği hız kazanmıştır. Bursa ve civarındaki 25 kazada yapılan hesaplara göre 1560–61 yılında yalnız Bursa şehrinde mevcut amme vakıflarının idaresinde muhtelif gayr-i menkullerden başka faizle işletilmek üzere 3.349.049 akçe vardır. 1560–1561 muhasebe yılında bu paranın hemen hepsi yani 3.250.799 akçesi faizle işletilmiş ve 333.119 akçelik faiz

²⁹¹ ; Ö.Lütfi BARKAN, Enver MERİÇLİ: Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, 144.

²⁹² Bursa Şer. Sic., A – 84, 13

²⁹³ Bursa Şer. Sic., A – 202; 53,61,64,43, 53

geliri temin edilmiştir. Bursa şehri dışında kalan diğer kasaba ve köylerinde de faizle işletilmek üzere terk edilmiş olan 609 vakıf mevcuttur²⁹⁴.

Bu izahatlar da göstermektedir ki; 16. yüzyılın ikinci yarısında Bursa toplumunda para, alım gücünün temelini teşkil etmekteydi. Ticaretle ve alış-verişle basit bir takas usulu ya da kaba bir hesap yoktu. Alacaklı ve verecekli arasındaki ilişki artık toplumda ve devlette kabul görmüş bir sistem dahilinde, resmi bir şekle bürünmüştü. Bu durum belki de Bursa'nın uluslararası bir ticaret merkezi olmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Bursa ya gelen tüccarla yapılan ticaret sayesinde paranın Bursa toplumunda diğer Osmanlı şehirlerine göre daha aktif bir konumda toplumda yer almasını sağlıyordu. Tüccar, esnaf ve halk arasında el değiştiren para kimini borçlu, kimini alacaklı, kimini ise kefil yapmaktaydı. Bunu yanında bu durumu şer'i kılma çabaları Osmanlı toplumunda para alışverişi ile ilgili çeşitli yöntemlerin uygulanmasına ve alternatiflerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

²⁹⁴ Ö.Lütfi BARKAN: Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, 34

III. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

III.I Etnik Yapı Ve Nüfus

Osmanlı toplum yapısı sadece Müslüman Türklerden oluşan homojen bir yapıya sahip olmayıp, içinde birçok farklı millet ve etnik kökene mensup toplulukları da barındırmaktadır. Bu toplumsal yapıyı Bursa şehrine indirgediğimiz vakit ise, Türklerin yanında Arap ve Acem gibi milletlerden olan Müslüman nüfus ile Rum, Ermeni, Yahudi gibi farklı millet ve dinden kişilerin de bir arada yaşadıkları heterojen bir yapı mevcuttu.

Bilindiği gibi bir ülke İslam Devleti hakimiyetine geçtiği zaman burada bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip diledikleri bir yere giderler veya İslam Devleti ile bir anlaşma yaparak bu anlaşmadaki esaslar dahilinde eski yurtlarında yaşamaya devam ederlerdi. İslam devleti ile gayrimüslim teba arasında yapılan bu anlaşmaya “zimmet anlaşması”, buna taraf olan gayrimüslimlere de “zımmi” denilmektedir. Bu anlaşma ile zimmiler esas itibarıyla İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında cizye denilen bir baş vergisini vermeyi taahhüt etmektedirler. Buna mukabil İslam devleti de zimmilere can ve mal güvenliğini taahhüt etmekte, kendi dinleri üzerine yaşamalarına izin vermektedir. Bir İslam devleti olan Osmanlı’da da ilk dönemde gayrimüslimlerle yapılan zimmet anlaşmalarında bu üç noktanın daima vurgulandığı görülmektedir²⁹⁵.

²⁹⁵ M. Akif AYDIN, Osmanlı’da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: E. İhsanoğlu, 419–420.

Osmanlı toplumunda Müslüman ve Gayrimüslimler isimlendirmeden dolayı ayrı iki sınıfmış gibi anlaşılrsa da bu, şeriatın koyduğu bir sınıflandırmadır ve toplumdaki gerçek toplumsal ve ekonomik ayrılıkları yansıtmamaktadır. Müslüman ve gayrimüslim tüccarlarla zanaatkârlar gerçekte aynı sınıftandırlar ve hepsi aynı haklara sahiptir. Zengin Yahudi, Rum ve Ermeni tüccarlar Müslümanlar gibi giyinir, ata biner ve davranırlardı²⁹⁶. Müslüman ve gayrimüslim ahali çarşı ve pazarlarda bir arada bulunuyordu. Aynı arastada dükkan sahibi ya da kiracı olabiliyor, ortak iş kuruyor, her türlü malı alıp satıyor, birbirlerine borç veriyor, kefil oluyor vekaletle işlerini yürütüyorlardı²⁹⁷. Bu konu ile ilgili olarak sicillerde karşımıza çıkan bir örnekte “ karye-i Filadar’dan Kasım bin Hamza nam kimesne Yani bin MihaI nam zımminin nefsine kefil olup ve mezbur Yani gayb ederse zimmetinde olan iki yüz elli akçe mezbur kefilin üzerine lam (?) olmak şartıyla²⁹⁸” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki ilişkiler birbirlerine kefil olacak kadar yakın ve güvenilir gözükmemektedir.

Fetihten sonra aldığı göçlerle nüfusu günden güne artan Bursa’da II. Mehmet devrine ait bir sicil kaydına göre 5.000 avarız hanesi, yani yaklaşık 30000 kadar nüfus barınıyordu. Bu sayı 1487’de 6456 haneye (yaklaşık 37.000 kişi) yükseldi. 16.yüzyıl başlarında hemen hemen aynı durumu muhafaza eden şehir, bu yüzyılın ikinci yarısında daha da kalabalıklaştı ve nüfusu 1573 tarihli tahrir e göre 60.000’i geçti. 16.yüzyılın başında Bursa’da ki gayrimüslimlerin sayısı 400 Hristiyan, 600 Yahudi olmak

²⁹⁶ Halil İNALCIK : Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, a.g.e.,157.

²⁹⁷ Osman ÇETİN : “Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim- Gayrimüslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış) “ a.g.e, 274.

²⁹⁸ Bursa Şer. Sic., A – 84 , 33.

üzere 1.000; bu asrın ikinci yarısında ise 3.000 Hristiyan, 1500 Yahudi olmak üzere 4.500 kadardı²⁹⁹.

III.1.1 Müslümanlar

Bursa fethedildiği zaman şehrin nüfusu Hristiyan Rumlardan ibaretti. Fethin etnik yapıda ortaya çıkardığı en belirgin gelişme, şehre yeni bir unsurun, Türklerin gelmesi ile yaşandı. Şüphesiz Türkler beraberlerinde İslamiyet'i de getirdiler. Böylece Bursa, Türklerle Rumların, Müslümanlarla Hristiyanların ve zaman içinde Yahudilerin de birlikte yaşadıkları bir şehir haline geldi³⁰⁰.

Fetihden sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Türkler Bursa'ya gelmişler ve yerleşmişlerdir. Evliya Çelebi, Bursa yeni fetih edildiğinde Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Larende, Darende ve Maraş taraflarından ümmet-i Muhammed'in gelip buraya yerleştiğini bildirmektedir³⁰¹. Bursa köyleri arasında rastlanılan bazı isimler Bursa'ya olan göçlerin nerelerden olduğuna dair ipuçları vermektedir. Danişmend, Yeni Danişmend, Hoban Danişmend adındaki köyler burada iskân edilenlerin "Danişmend ili"nden (Amasya, Tokat, Sivas civarında) geldiklerini, Kızık, Cumalıkızık, Hamamlıkızık isimleri ise bölgeye gelenlerin Oğuz boylarına mensup Türkmenler olduğunu göstermektedir³⁰².

²⁹⁹ Osman ÇETİN : "Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim- Gayrimüslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış) ",a.g.m., 273.

³⁰⁰ Osman ÇETİN : Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları , a.g.e., 20-22.

³⁰¹ EVLİYA Çelebi, Seyahatname, Haz: M.Emre Karaörs, (İstanbul: 1992), 47-48.

³⁰² Osman ÇETİN: Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, a.g.e, 23.

Yine bu şehir Moğol istilası altında çöken Türk -İslam Dünyası âlimleri, şeyhleri ve evliyalari ile dolmuş ve Türk Kültür ve Medeniyeti ile birlikte Milli ve İslami Mefkûrenin de merkezi olmuştur³⁰³.

Bursa'daki Müslüman nüfus sadece Türklerden oluşmamaktadır. Tebriz ile Bursa arasında çok sıkı ticari ve kültürel temasın bulunması, İranlıların Bursa'ya gelerek yerleşmelerine sebep olmuştur. Bursa'da halen mevcut olan Acem Reis Cami ve mahallesi, Acemler semti, İranlıların Bursa'ya yerleştiklerine işaret etmektedir. Bunun yanında diğer İslam ülkeleri bakımından da aynı şeyi söylemek mümkündür. 16.yüzyılda Bursa'da; Araplar, Arap Mehmet, Molla Arap ve Arap Muhittin mahalleleri şüphesiz bu yerleşim yerlerinin sakinlerinin ve kurucularının menşeiini göstermektedir³⁰⁴.

Bursa'da yaşayan Müslümanlar arasında bir grup daha vardır ki bunlar “mühtedi” taifesindendir. Mühtedi kelime anlamı olarak, hidayet bulmuş, İslam dinini kabul etmiş manalarına gelmektedir³⁰⁵. 15 ve 16.yüzyıllara ait kadı defterlerindeki kayıtlar bu dönemde, hür veya köle pek çok kişinin ihtida ettiğini ve bunların Rum, Macar, Arnavut, Çerkez, Rus, Leh, Habeş, Rumen, Hırvat gibi değişik ırklara mensup olduğunu göstermektedir³⁰⁶. “ oldur ki Balados nam karyeden Muhip bin Mehmet ve Ali bin Abdullah ve muarriif Muslihiddin bin Mehmet kimesneler karye-i mezbureden Verki(?) nam zımmi İslam gelir ve şerayit-i islami dahi eda eyleyip batıldan çıktım hakk-ı dine vasıl oldum dedi deyu mezbur muvacehesinde eda-i şehadet eylediklerinden sonra hayrı vaki olup ve mezburun islamına hükm olunup bi't- taleb kayd-ı defter olundu³⁰⁷” şeklinde kayıtlara geçmiş olan bu ifadeler islamiyeti seçmiş

³⁰³ Osman TURAN: Selçuklular Zamanında Türkiye, (1071- 1328), (İstanbul: 1999), 655.

³⁰⁴ Osman ÇETİN: Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, 23.

³⁰⁵ Şemsaddin Sami : a.g.e., 1436.

³⁰⁶ Osman ÇETİN : “Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim- Gayrimüslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış) “, a.g.m., 272.

³⁰⁷ Bur. Şer. Sic, A-84, 33

olan bir zımminin bundan sonra bir müslümanın sahip olduğu hak ve yükümlülöklere de sahip olacağıının bir göstergesidir.

Özellikle 15 ve 16.yüzyıllara ait siciller incelendiğinde bu sicillerde yer alan Müslüman erkek ve kadınların pek çoğunun baba adının “Abdullah” olarak kaydedildiği dikkat çeker. Bunlar büyük bir çoğunlukla kölelikten gelen, zamanla azad edilerek Bursa'ya yerleşen Müslümanlardır. Bu insanlar azad edildikten sonra İslami isimleri ile fakat babalarından Abdullah olarak söz edilerek topluma karışmaktadırlar.³⁰⁸

Elimizdeki mevcut A-84 ve A.202 No'lu Bursa sicillerinde baba adı Abdullah olan pek çok kayda rastlanılmıştır. Miha bin Abdullah şeklinde kayıtlı şahısların mühtedi taifesinden oldukları daha belirgin oluğu halde Ahmet Bin Abdullah şeklinde hem Müslüman bir isme sahip hem de Abdullah oğlu şeklinde kayıtlı olan bu kişilerin mühtedi olup olmadıklarını tespit etmek biraz güç olmaktadır. Bursa sicillerinde baba adı Abdullah olarak kayıtlı olan birçok kişiye rastlanılmış olması bunlar arasında mühtedilerin olduğunu doğrulamaktadır. Fakat sayısal olarak ve köken olarak kesin bir bilgiye ulaşmamız mümkün değildir. Burada söylenebileceklerden biri tereke kayıtlarında ismi geçen köle ve cariyelerin mühtedi olup olmadıklarıdır. Kasım bin Abdullah, Bilal Bin Abdullah³⁰⁹, Yasemin Binti Abdullah³¹⁰ gibi gulam ve cariyelerin mühtedi taifesinden olduklarını söylemek imkân dâhilindedir.

Bursa'da toplam nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar kendi aralarında Kürt, Arap, Acem, Arnavut, Laz, Kıpti, Zenci gibi çeşitli ırkı

³⁰⁸ Osman ÇETİN : Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları ,a.g.e., 25.

³⁰⁹ Bursa Şer., Sic., A-202 , 36.

³¹⁰ Bursa Şer., Sic., A-202 , 52.

gruplara ayrılmıştır. Bu Osmanlı toplumunda insanların kendi kökenleri ile anılmalarının bir endişe ve sıkıntı doğurmadığının; siyasi iradenin, bunların çoğalmasından da bir korkusunun bulunmadığının belirtisidir. Çünkü devlet, sadece Türklerin değil içinde çeşitli etnik grupları ihtiva eden tüm Müslümanların devleti idi. Dini ve ırki unsurları bir arada bulunduran Osmanlı-Bursa toplumu, bu özelliği ile farklı kültürler ihtiva eden ama farklı kültürlerin bir “kazan” içinde eridiği ve ortak Osmanlı kültürü haline dönüştüğü renkli bir mozaikti³¹¹.

Bursa’ya ait TTNO: 166 No’lu (1530 tarihli) tahrir defteri verilerine göre 41.974 Müslüman, 345 Yahudi, 585 Hıristiyan Rum nüfusa sahip olan Bursa şehrinin ancak %3’ünden daha azını gayrimüslim nüfus oluşturmaktaydı³¹². 16.yüzyılda, Bursa’da 18 cami, 130 mescit, yoksullara hizmet veren 8 imarethane, 22 medrese ve 8 zaviye mevcuttu. Bu yönleriyle Bursa, İstanbul’dan sonra ikinci büyük Müslüman şehri olma özelliğini taşımaktadır³¹³.

III.I.II Gayr-i Müslimler

Türkler fethedilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefkatli, taassuptan uzak siyasetleri ve gayrimüslimlerin dinlerine ve sosyal hayatlarına müdahale etmeden eski gelenekleri üzerinde yaşamalarına imkân tanımaları ve onların dini ve vicdani hislerine saygı göstermeleri, bu insanların Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamasına sebep olmuştur. Osmanlılar takip ettikleri bu siyaset sayesinde, fethettikleri yerlerde fazla tepki ile karşılaşmamışlar, hatta bazı yörelerin halkları kendiliğinden Osmanlı egemenliği altında yaşamayı

³¹¹ Abdurrahman KURT: Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876) , (Bursa: 1998), 122.

³¹² Heath W. LOWRY: a.g.e., 55.

³¹³ Heath W. LOWRY: a.g.e., 19.

tercih etmişlerdir³¹⁴. Nitekim Bursa'nın teslimi de bu şekilde olmuştur. Türklerin adaleti ve halkın Bizans baskısından kurtulmak istemesi, Rumların Bursa'yı Osman Bey'e teslim etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde devletin siyasi sınırları içerisine katılmış olan yerlerde yaşayan bütün öteki din ve mezhepten olan insanlar, Müslümanlar gibi “ hür teb'a” haklarına sahiptiler. “illik olmuş” yani Osmanlı padişahının reayalığını kabul etmiş topluluklar Müslüman olmasalar da esir edilemezler ve köle olarak kullanılamazlardı. Mal ve mülk sahibi olma haklarına kusursuz sahip olan gayrimüslim reaya, devletin kendi miri toprakları üzerinde halka tanıdığı tasarruf haklarından da tıpkı Müslümanlar gibi faydalanmaktadır.

Osmanlı Devletinde Müslümanların haricinde kalan topluluklardan olan kişiler devlet memuriyetlerine alınmamaktadır³¹⁵. Bunun yanında askerlik hizmetlerine alınan gayrimüslimler Osmanlı ordusunda sipahilik topçuluk gibi askerlik hizmetinde bulunmuşlardır. Evlenme, boşanma ve miras gibi konularda da gayrimüslimlerin işlerine karışılmamış, bunlar tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Buna rağmen gayrimüslim halk kassamlara, miras konusunda o kadar çok baş vurmuştur ki, bundan patrikhane ve hahamhanelerin toplumlarına ait mirasları hiç de eşitlik üzere paylaştırmadıkları sonucunu çıkarmak mümkündür³¹⁶. Susıgırlığı köyünden Sari veled Lalos'un ölmesi üzerine terekesinin sicil kayıtları arasında yer alması bu konu hakkında bir fikir verebilmektedir³¹⁷.

³¹⁴ Bilal ERYILMAZ: Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, (İstanbul: 1990), 24-25.

³¹⁵ Mustafa AKDAĞ, a.g.e.,39-40.

³¹⁶ Yavuz ERCAN: Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler, Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik Ve Hukuki Durumlar, (Ankara: 2001), 203 -210.

³¹⁷ Bursa Şer. Sic., A – 84, 21.

Bursa'ya ticaret maksadıyla gelmiş olan birçok gayrimüslim millet vardır. Ancak TTNO:166 (1530 tarihli) tahrir defterine göre Bursa şehrinin gayr-i Müslimlerden oluşan sürekli sakinleri, defterde üç topluluktan birine ait olarak kaydedilmektedir. Bunlar; Rum Ortodoks Hristiyanlar, Ermeni Ortodoks Hristiyanlar ve Bursa'nın Aşkenazi veya Sefarad Yahudisi cemaatleridir³¹⁸.

Bursa'nın Türklerden önceki sakinleri olan Rumlar daha çok Altıparmak, Umur Bey, Kayabaşı, Kırk Merdiven, Balık Pazarı, Kayhan, Koca Naip mahalleri ve Apolyont, Zeytinbağı, Kurşunlu köylerinde yoğun olarak bulunmaktadır³¹⁹.

Bursa'da gayr-i Müslim teb'a arasında Yahudiler de, Bursa'nın Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği sırada sayıları çok az olmakla beraber, mevcutturlar. Orhan Gazi'nin sur dışında bulunan Yahudi mahallesine Pınarbaşı suyundan vakfetmesi bu bilgileri doğrulamaktadır³²⁰. Altıparmak semtinde Yahudilerin oturduğu altı mahalle olmakla beraber Kuruçeşme Mahallesi tam bir Yahudi Mahallesi idi³²¹. Bursa'da ticaretle meşgul olan Yahudilerin gün geçtikçe nüfuslarında artış olmuştur. Bunun sebepleri ise, onlara ayrı bir mahalle kurma, sinagog yapma, mülk edinebilme, istedikleri yere rahatça seyahat edebilme, dükkan açma ve onları çocuklarına bırakma gibi ayrıcalıklar verilmiştir. Bu hakların devlet tarafından verilme sebebi ise Yahudilerin ticari aktivitelerinin daha da canlanmasıdır³²². Kuruçeşme mahallesi'nde vefat Selmur veled Arslan³²³ adlı Yahudi'nin

³¹⁸ Heath W. LOWRY: a.g.e., 16-17.

³¹⁹ Osman ÇETİN : Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları ,a.g.e., 25-26.

³²⁰ "Osmanlı" , BURSA Ansiklopedisi, 4, 1327.

³²¹ Osman ÇETİN : Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları ,a.g.e., 28-29.

³²² Necla GÜNAY, XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri, (Ankara: 1999), 34-36.

³²³ Bursa Şer., Sic., A-202, 1

dükkânında bulunan Selanik çuka, bürümcek, miski atlas ve dülbent gibi dokumalar onun bir kumaş tüccarı olduğu düşündürmektedir. Yahudiler ticaretin yanında ayrıca terzilik, bankerlik ve kuyumculukla da uğraşmaktadırlar³²⁴.

Şehrin eski sakinlerinden olmayan Ermeniler ise ilk kez Orhan Bey zamanında Kütahya'dan Bursa'ya gelmiştir³²⁵. Ermenilerin Bursa'da yoğun olarak yaşadıkları yerler Setbaşı, Molla Arap, Çoban Bey, Namazgâh mahalleleri ve Yenice, Kurt Bey, Cerrah, Dutluca, Cedid, Marmaracık ve Gölle köyleridir³²⁶. İstanbul'un fethini izleyen on yıl içinde II. Mehmet Ermenilerin Bursa'dan yeni başkente zorla nakledilmesini emretmiş olabileceğinden, 16.yüzyılda Bursa'da Ermeni nüfusu nispi olarak azalmıştır. 17.yüzyılın ilk on senesinin sonlarına gelindiğinde ise Ermeni bir seyyah Polonyalı Simeon "300 Ermeni hanesi, 5 din görevlisi ve küçük bir kiliseden ibaret gelişmekte olan bir Ermeni cemaatinin varlığından söz etmektedir"³²⁷.

III.II Aile Hayatı

Şer'iyye sicilleri aile hukuku ile ilgili olarak evlenme, nikâh, mehir, boşanma, nafaka gibi meselelerde uygulamalı ve yaşanmış örnekler sunmaktadır. Günümüzde mahkeme kayıtlarına yansıyan çoğunlukla boşanma ve buna bağlı meseleler iken, Osmanlı Devleti'nde aile hukuku ile ilgili olarak boşanmanın yanı sıra evlilik ile ilgili meselelerinde mahkeme kayıtlarına geçirilmiş olması kadının adli görevlerinin yanında idari ve beledi görevlerinin de olmasının bir sonucudur.

³²⁴ Engin ÖZENDEŞ: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa, (İstanbul: 1999), 25-26.

³²⁵ Engin ÖZENDEŞ : a.g.e., 25-26.

³²⁶ Osman ÇETİN : Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları ,a.g.e., 26-

27
³²⁷ Heath W. LOWRY: a.g.e., 18.

III.II.I Evlenme

Aile kurumunun başlangıcını oluşturan evlilik, eşler arasında yapılan nikâh ile sabitleşmektedir. Nikâh bir nevi akiddir. Akid ise, şer'iyeye mahkemelerinde tanzim edilmesi gereken bir muamele olduğundan dolayı evleneceklerin nikâhları, kadı veya naipeler tarafından kıyılmak zorundaydı³²⁸.

İslam hukukuna göre, evlenecek erkek ile kadın arasında akdedilen nikâhın geçerli olması için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması gerekli değildir. Bunun için 2 erkek şahit yeterlidir. Fakat nikâhın önemi ve sosyal hayattaki etkisi sebebiyle oldukça erken devirlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde, akdın hukuki yönünün bir kişi huzurunda yapılmasına itina gösterilmiştir.³²⁹

İslam'a göre evlenme, evlenecek adayların hür idaresine dayanan iki taraflı bir sözleşmedir. Her iki tarafın da rızası olmalıdır. Hanefiler buluğa eren kızların veli izni olmadan evlenebileceklerini kabul etmişlerdir ve 1544 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde de bu görüş uygulanmıştır. Hanefi hukukçulardan İmam Muhammed ise baliğa kızın kendi rızasına ilaveten velisinin iznini de şart koşar. 1544'den itibaren ise bu görüş zamanın ihtiyaçlarına daha uygun görülmüş, kadılar veli iznine dayanmayan nikâhtan men edilmişlerdir.³³⁰ Nikâh akdi, yalnızca mahkemelerde; evlenecek kişilerin şahsen bulunarak yaptırıldıkları bir muamele değildir. Evlenecek kadın ve erkeğin, kadı huzuruna giderek nikâh akdi yaptırdığı gibi, bazen de

³²⁸ Halit ONGAN, a.g.e., XXXV-XXXVI.

³²⁹ Abdurrahman KURT: a.g.e., 24.

³³⁰ Abdurrahman KURT : a.g.e.,18.

tarafından birinin veya her ikisinin mahkemeye vekil göndermeleri suretiyle de nikâh akdi yapılmaktadır. Mahkemenin yanı sıra evlerde de şahitler huzurunda eşlerin nikâhları kıyılmakta ve sözleşmeleri mahkeme siciline kaydedilmektedir.³³¹

Mahkeme akdi mümkün olmadığı yerlerde veya çiftlerin uzak yerlerde oturmalarına binaen huzura gelemedikleri durumlarda, nikâhın kıyılması vazifesi o mahallenin imamına havale olunurdu. İmamlar bu nikâhları kadıdan aldıkları izinname adlı müsaade ile kıyabilmektedirler. İzinnamenin yazılı olması ve altının kadı veya naip tarafından mühürlenmiş bulunması usuldendir³³².

Evlenme için çoğunlukla nikâhın mahkeme siciline kaydedilmesi gerekliliği vurgulanmakla beraber sicile kayıt edilmeyen nikâh da sözlü rıza ile cemaat nezdinde meşruiyet kazanmış olmaktadır³³³.

A-84 ve A-202 numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerinde nikâh akdine sadece iki kayıta tesadüf edilmiştir. Bunlardan birisi ;“ Huma binti Muhyittin nam hatun muharremü'l- haram ahirinde Abdi ibn Hızır'a akd-i nikâh olundu³³⁴” şeklindeki tutulmuş bir kayıttır. Nikâh akidlerinin sicillerde az sayıda yer alması ilgili tarihlerde evlenmelerin az olduğu fikrini ortaya çıkarsa bile bunun yanında, ilgili dönemde Bursa'da nikâh akidlerinin ayrı bir defterlere kaydedildiği düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü Erol Özbilgen Adab-ı Osmanî adlı eserinde nikâh işleminde özel bir deftere tarafların ve şahitlerin isimlerinin, mehrin miktarın kaydedildiğini ifade etmektedir³³⁵. Aynı zamanda

³³¹ Erol ÖZBİLGEN: Bütün Yönleriyle Osmanlı Adâb-ı Osmaniye , (İstanbul: 2003), 450.

³³² Halit ONGAN : a.g.e., XXXV-XXXVI .

³³³ İlber ORTAYLI : Osmanlı Toplumunda Aile, (İstanbul,:2000), 67 .

³³⁴ Bursa Şer. Sic., A-84, 21

³³⁵ Erol ÖZBİLGEN : a.g.e.,450.

A. Akgündüz'de "imamların kadılardan aldıkları yetkilerle evlenme akdini icra edip bunu yanlarındaki tasdikli enkiha defterlerine kaydettiklerinden "³³⁶ bahsetmektedir. Yukarıdaki ifadeler, nikâh kayıtlarının ayrı bir deftere kaydedildiği fikrini kuvvetlendirmektedir.

Yukarıdaki ilk kayıt sadece bir evlilik olayını izah ettiği ikinci kayıt ise, nikâhların her ne suretle olursa olsun kayda geçirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. 971 yılı sefer ayı tarihli olan belgede "vech-i tahrir- i sicil budur ki Bayram bin Abdullah meclis-i şer'de ikrar ve itiraf edip kızım Fatma'yı Hacı Veli bin Hacı Ali'ye nikâh edivermiş edim, bi'l –fiil menkuhasıdır dıcek mezkure Fatma mezkûr Hacı Veli'ye hükm olunup ma vaki gibbe'l –taleb kayd-ı defter olundu"³³⁷." şeklinde kayıtlı olan meseleden de hareketle nikâhların mahkeme tarafından kaydı gerekliliği vurgulanmaktadır. Osmanlılarda evlenmeler devletin her türlü kontrolünden uzak bir müessese değildir. Aksine nikâh, devletin sıkı denetim altında tuttuğu dini olduğu kadar aynı zamanda medeni olan bir akitir³³⁸.

Osmanlı toplumunda Müslümanlar gibi gayri Müslimler kendi cemaat hukuklarına tabi olmakta serbest iken nikâh akdi için, miras hukukunda devletin garantisini sağlamak açısından şer'i mahkemeye gidiyorlar ve nikâh sözleşmesini sicillere kaydettiriyorlardı³³⁹.

İslam hukukunda, erkek(koca) nikâh akdi sırasında veya devamında ve bazen de nikâhın sona ermesi halinde kadına muayyen bir mal veya para gibi ticari değeri olan bir şey vermek zorundadır. Erkek tarafından kadına

³³⁶ Ahmet AKGÜNDÜZ, Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, (İstanbul-1999) , 420.

³³⁷ Bursa Şer. Sic., A-84, 22.

³³⁸ Abdurrahman KURT : a.g.e., 24.

³³⁹ Erol ÖZBİLGİN : a.g.e., 450.

verilen bu hediyeye Arapça “mehr” denilmektedir³⁴⁰. Osmanlıların da bağlı oldukları Hanefi mezhebinde mehir olarak verilebilecek en düşük miktar para haline getirilmiş olsun veya olmasın 10 dirhem gümüşdür. Bu miktarlardan az olan mehir dini bakımdan hoş görülmez. Kadınların evlendikleri erkeklerin imkânları nispetinde, bu meblağ artabilmektedir.³⁴¹ Mehir; menkuhenin (nikâhlı kadının) malı olup dilediği gibi tasarruf salahiyeti vardır. İslam hukuku bu para veya mal üzerinde kız babası, erkek kardeş veya vasi yakın akrabaların tasarrufunu önleyecek hükümler getirmiştir. Mehir daha çok boşanma ve dulluk halinde kadının ekonomik güvencesini sağlamaya yönelik bir mal varlığıdır³⁴².

Mehir, nikâh akdi esnasında miktarının tayin edilip edilmemesine ve ödeme vaktine göre çeşitli isimler almaktadır. Nikâh akdi sırasında Miktarı tayin edilen mehre “mehr-i müsemma”, tayin edilmeyene ise “mehr-i misl”, akit sırasında peşin ödenen mehre “mehr-i muaccel”, bilahare evlilik içerisinde veya evliliğin sona ermesiyle ödenen mehre de “mehr-i müeccel” adı verilmektedir³⁴³.

Yukarıda tarifler içinde en belirsiz durumda olan ve miktarı tayin edilmeyen” mehr-i misl” neydi ve miktarı nasıl tesbit edilirdi? Bazı hallerde mehir hakkında herhangi bir anlaşma yapılmamış veya hiç mehir ödenmeyeceği kararlaştırılmış ve yahut da tesis edilen mehrin herhangi bir sebeple hükümsüz sayılması cihetine gidilmişse, kadının hakkı olan mehri artık kanun tayin etmektedir. Mehr-i misil aynı sosyal durumda bulunan ve karakter özellikleri itibariyle birbirlerine denk sayılan kadınların aldıkları mehir nazara alınarak tespit edilmektedir.³⁴⁴

³⁴⁰ Halil CİN: İslam Ve Osmanlı Hukukunda Evlenme ,(1974), 210.

³⁴¹ Halil CİN : a.g.e., 216.

³⁴² İlber ORTAYLI : Osmanlı Toplumunda Aile, a.g.e., 65.

³⁴³ Abdurrahman :KURT: a.g.e., 25.

³⁴⁴ Halil CİN : a.g.e., 221.

A-84 No'lu sicilde Bursa'nın Çankara adlı köyünde vefat eden Gümüş Hatun'un mehr-i misli 500 akçe olarak kayıtlıdır³⁴⁵. Sicil kayıtlarında çok fazla mehir kaydına rastlanılamadığından dolayı, miktar karşılaştırılmasına gidilememiş ve Gümüş Hatun'a ait mehr-i misl miktarının denk tutulduğu kesim saptanamamıştır.

Evlilik süresi içerisinde mehr-i müeccelini herhangi bir sebeple alamayan kadın boşandığı zaman veya kocası öldüğünde mehir hakkını kaybetmiş sayılmaz. Gerektiğinde şahit göstererek onun malından mehrini alabilmektedir. Kendisi öldüğü takdirde mehir alacağı, varislerine intikal etmektedir.³⁴⁶ Bu durumda mehir ölen kadının mal varlıkları arasında sayılıyor ve mehir miktarı terekeye dahil ediliyordu. 972 yılının zi'l- hicce ayında Çırak Bey mahallesinde vefat eden Ayni binti Abdi Çelebi'nin tereke kayıtları arasında yer alan 3000 akçelik mehri "mehr-i müeccel fi zimmet-i zevc³⁴⁷" şeklinde ibarelendirilmiştir. Buradan hareketle Ayni adlı hanımın ölmeden önce mehrini eşinden almadığını, hala eşinin zimmetinde kalan mehrin terekeye yansıdığını görmekteyiz.

Ölen erkeklerin tereke kayıtlarında mehr-i müecceller borç adı altında kaydedilmişlerdir. Bundan dolayı da erkek, karısına borçlu olarak öldüğü sebepten, mehir kısmı da diğer borçlar gibi terekeden çıkarılıp ödendikten sonra miras paylaşımına gidilmektedir. Bu durumda dul kalan kadının hakkı eline teslim ediliyor ve çocukları veya mirasa ortak olacak diğer kişilerin haksızlığına uğramadan mehrini alıyordu. " ve'd-deynü's-sabit aleyh li zevcetü'l-med'uvve Ayşe binti Mahmut min cihetü'l- mehr-i müeccel bi

³⁴⁵ Bursa Şer. Sic., A-84, 4.

³⁴⁶ Abdurrahman KURT: a.g.e., 26.

³⁴⁷ Bursa Şer., Sic., A-202 , 70

şehadet-i Recep bin Ahmet ve Mehmet bin Mustafa ve'l- yemin"³⁴⁸ şeklinde terekelerde yer aldığı şekliyle şahitler tarafından kesinliği onaylanan mehr-i müeccel miktarı, eşinden kalan bir miras olarak algılanmamaktadır. Kadın bu mehirden sonra ayrıca miras paylaşımına da ortak olmaktadır ve hissesine düşen payı almaktadır. Burada ismi geçen Ayşe binti Mahmut mehr-i müecceli olan 700 akçe haricinde, 617 akçede miras paylaşımından hissesini almıştır.

Osmanlı şer'iyye sicilleri, eşleri ölen kadınların mehirlerini almak için mahkemeye rahatça başvurduklarını gösterecek kadar çok örneklerle doludur. Buna bağlı olarak Bursa'da da kadınlar kendilerine ait olan mal veya para cinsinden olan mehirlerini almak için mahkemeye başvurmuşlardır. Çavuşköy adlı karyeden Serdar Binti Abdullah³⁴⁹ müteveffa olan eşi Hasan bin Urkut 'dan kalan 500 akçe mehrini almak için, Karye-i Ata'dan³⁵⁰ ise Mefal adlı kadın müteveffa olan eşi Hamza'dan mihr-i müeccel olarak kalan evi almak için mahkemeye başvurmuşlar ve sicile kaydolmuşlardır.

Bu kayıtlar göstermektedir ki Bursa'da ve de Osmanlı ülkesinde kadınların büyük bir bölümünün hakkı gözetilmektedir. Bunun yanında kadınlar toplumsal hayatta bir takım isteklerini rahatça ifade edebilen, belli hukuki haklara sahip bir kesimi oluşturmaktadırlar.

³⁴⁸ Bursa Şer., Sic., A-202 , 54

³⁴⁹ Bursa Şer. Sic., A-84, 23.

³⁵⁰ Bursa Şer. Sic., A-84, 36.

III.II.II Boşanma

Boşanma (talak), taraflardan birinin yada her ikisinin arzusuyla evliliğin geçersiz hale gelmesidir. Hinduizm ile Katoliklik gibi bazı dinler boşanmaya kesinlikle karşı çıkarken, İslamiyet bunu bir hak olarak görmekle beraber “ helallerin en sevimsizi” olarak vasıflandırmıştır³⁵¹.

Esas itibariyle talak kocanın iradesine tabidir.³⁵² Bu irade, boşanmanın mali bütün külfetinin kocanın omuzlarında oluşu ve kocayı boşanma kararından önce dikkatli olmaya iteceği düşüncesine dayanmaktadır.³⁵³

Evlilik akitleri sicil kayıtlarına geçtiği gibi boşanma kayıtları da sicillerde tescil edilmektedir. Boşanma ile beraber nikâh fesh olunur, bu arada kadının, mehir, nafaka, şahsi malları gibi hakları ile beraber çocukların aidiyeti de bakımları hususlarında gereken tedbirler alınıp boşanmalar mahkemelerce tescil edilirdi³⁵⁴.

Boşanma hakkının erkeğe ait olması ile beraber, kadının da bazı durumlarda boşanma hakkı vardır. Kadın ve erkek kendi rızaları ile anlaşarak boşandıkları gibi, erkeğin karısına boşama yetkisi verdiği durumlarda (tefuiz-i talak) ve kadının nikâh akdi sırasında boşanma hakkının kendisine de tanınmasını şart koştuğu durumlarda da kadın evlenmenin feshi için hâkime başvurabilmektedir³⁵⁵.

³⁵¹ Abdurrahman KURT : a.g.e., 55.

³⁵² Halil CİN: Eski Hukukumuzda Boşanma, (Konya: 1988), 122.

³⁵³ M.Akif AYDIN: “Aile” ,DİA, 2, (İstanbul: 1989), 200.

³⁵⁴ Halit ONGAN : a.g.e., XXXVI .

³⁵⁵ Ahmet AKGÜNDÜZ, Said ÖZTÜRK : Bilinmeyen Osmanlı , a.g.e., 421.

Erkeğin karısına boşanma yetkisi verme konusu da bir örnekle açılacak olursa;” Tortlu nam karyeden Durmuş bin dursun adlı kişi meclis-şer de hazır olup, takrir-i meram kılıp, karye-i mezbure’de sakine olan, hatunum Fatma binti Hamza nam hatuna tarih-i kitaptan yedi ay tamam olunca varmazsam zikrolan müddetten sonra mezbure hatun dilerse nefsine talak verilsin dediği ecilden zikrolan hatunun karındaşı Bali talebiyle kayd-ı defter olundu³⁵⁶”. İbaresinden de anlaşılacağı üzere erkek; “ dilerse benden boşansın” ifadesini kullanarak karısına boşanma hakkı vermektedir. Oysa kendilerine yetecek kadar nafaka bırakılmadan terk edilen ve uzun yıllar geçse de kocalarından ölü ya da diri olduğuna dair herhangi bir haber alamayan kadınların Hanefi mezhebine göre kayıp eşlerinden boşanma hakkı yoktu³⁵⁷. Bu gibi durumlarda bazı erkekler belki de eşlerinin mağdur olmaması için başta boşanma hakkını eşlerine bırakarak gurbete çıkmaktaydı.

III.II.III Giyim Kuşam

Tereke kayıtlarının bize sunmuş olduğu verilerden bir kısmı da giyim-kuşama dairdir. Bu kültürel veriler sayesinde 16.yüzyılın ortalarında kullanılan giysilerin isim, kumaş ve renklerine dair tespitlerde bulunmamız mümkün olmaktadır³⁵⁸. 16.yy ortalarında Bursa’da kullanılan kıyafetleri; başlıklar, içe ve dışa giyilen kıyafetler, ayağa giyilen giyecekler olarak tasnif etmek imkânı vardır³⁵⁹.

³⁵⁶ Bursa Şer. Sic., A-84, 43.

³⁵⁷ Abdurrahman KURT :a.g.e., 62 .

³⁵⁸ Yusuf OĞUZÖĞLU : “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri” III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (20–24 Mayıs 1985) , (Ankara: 1985), 2.

³⁵⁹ A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 694.

Bursa kadınları dülbent³⁶⁰, yaşmak gibi isimlerle anılan başörtülerini kullanmaktadırlar. Erkek sarıklarında ve kadın başörtülerinde kullanılan dülbent pamuklu kumaşlardan yapılmaktadır³⁶¹.

Sicillerde fazla bir çeşidine rastlanılamayan bu örtünün “dülbent ağabani³⁶²” isminde bir çeşidi de mevcuttur. Ağabani bir çeşit beyaz bez olup, üzerine safran sarısı ipek ile yapraklı dallar işlenmiştir ve bu kumaştan sarık yapılmaktadır. Ağabani sarığı saranlar esnaf tabakası ve tüccarlar olmuştur ve onların günlük hayat içinde alamet-i farikaları olarak sosyal sınıflarını bildiren nişanları olmuştur.³⁶³ Bu bilgiden hareketle Hüsrev Bin Abdullah³⁶⁴ için de terekesindeki mevcut ağabani dülbentten dolayı böyle bir yoruma gitmemiz mümkün gözükmemektedir.

Diğer bir başörtüsü olan “yaşmak”ın ise “ocak yaşmak”³⁶⁵ adlı bir çeşidi mevcuttur. Kadınlar dışarı çıkarken feracesiz ve yaşmaksız çıkamazlardı.³⁶⁶ Erkekler başlık olarak destar³⁶⁷ ve arakıyye³⁶⁸ kullanmaktadırlar. Destar sarığa verilen bir isimdir³⁶⁹. Arakıyye ise tiftikten yapılmış ince hafif bir külahın adıdır. Arakıyyeyi bilhassa dervişler, dervişlerin fukahası, kalenderleri giymektedir³⁷⁰.

³⁶⁰ Bursa Şer. Sic., A-202, 1

³⁶¹ Halil İNALCIK: Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan Ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, *Toplum Ve Ekonomi*, 259.

³⁶² Bursa Şer. Sic., A-202, 52

³⁶³ Reşad Ekrem KOÇU: *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, (Ankara: 1967),10.

³⁶⁴ Bursa Şer. Sic., A-202, 52.

³⁶⁵ Bursa Şer. Sic., A-202, 6.

³⁶⁶ Abdurrahman KURT :a.g.e., 123.

³⁶⁷ Bursa Şer. Sic., A-84, 48.

³⁶⁸ Bursa Şer. Sic., A-202, 15.

³⁶⁹ Şemsettin Sami: a.g.e., 609.

³⁷⁰ Reşad Ekrem KOÇU :a.g.e., 14.

İç çamaşırı olarak don, gömlek, tuman, zibun kullanılmaktaydı. Zibun kaftan altına giyilen kısa, pamuklu giysiydi.³⁷¹ Zibun'un, mavi zibun bogası³⁷², beyaz zibun, zibun vala gibi renk ve kumaşlardan yapılmış çeşitleri mevcuttu.

Şalvar, çağşur (çakşir) ve came³⁷³ ise iç çamaşırı üzerine giyilen kıyafetlerdendir. Çağşur ve şalvar don üzerine giyilmektedir. Pantolon kelimesi Türkçe'ye girmezden evvel erkeklerin iç donu üzerine giydikleri kıyafetler çağşur ve şalvar olmuştur.³⁷⁴ Came ise Farsça çamaşır, libas anlamına gelmektedir. Kadınların evde giydikleri bütün kıyafetlere verilen bir isimdir³⁷⁵. Siyah, mavi, beyaz, lacivert, al gibi renklerine rastlanılan cameler, kutnu, atlas, alaca, kürklü kumaşlardan yapılmaktadır.

Giyilen kıyafetlerin vücutta daha sağlam durması için şed³⁷⁶, iç vakur³⁷⁷, kuşak³⁷⁸ adlarıyla bir nevi kemerler kullanılmaktadır. Şed, esnaf takımının bellerine sardıkları kuşak anlamına gelmekteydi³⁷⁹. Kuşaklar ise şallardan yapıldı ve her ailenin servetine, mevkiine göre bağlanış şekilleri de başka başka olurdu. Elbiselik kuşaklar el tezgâhlarında dokunur ve çoğu geniş çubukludur³⁸⁰.

Ferace ise kadınların dışarıya giydikleri kıyafettir. Mor, kırmızı, siyah, lacivert, yeşil³⁸¹ gibi farklı renkleri mevcuttur. Kadınların feracesiz dışarı

³⁷¹ Şemsettin Sami: a.g.e., 682.

³⁷² Bursa Şer. Sic., A-202, 67.

³⁷³ Bursa Şer. Sic., A-202; 61,57, 67.

³⁷⁴ Reşad Ekrem KOÇU a.g.e., 59.

³⁷⁵ Şemsettin Sami: a.g.e., 446.

³⁷⁶ Bursa Şer. Sic., A-202, 46.

³⁷⁷ Bursa Şer. Sic., A-202, 36.

³⁷⁸ Bursa Şer. Sic., A-84, 17.

³⁷⁹ Şemsettin Sami: a.g.e., 771.

³⁸⁰ İbrahim CREMERS: Bursa Kıyafetleri, Türk Folklorundan Derlemeler, (Ankara: 1989), 132.

³⁸¹ Bursa Şer. Sic. A-202, 7.6.15.61.52.

çıkılmasına müsaade edilmediği gibi atlas ferace giymelerine dahi müsaade edilmemiştir. Kadınların feraceleri çuhadan³⁸² olacaktı.³⁸³

Ayağa ise çizme, terlik, pabuç, başmak, iç edik(çedik)³⁸⁴ gibi ayakkabı türleri giyilmektedir. Çedik kadın ve erkeklerin giydikleri sarı sahtiyandan yapılan, abdest alındığı vakit üzerine mesh edildiği için halk ağzından bozulup mest³⁸⁵ denilen ayakkabı idi.

Görüldüğü üzere sadece bir tereke kaydı dahi baz alınıp, 16.yüzyıl Bursalısının baştan ayağa nasıl kuşandığını tasvir etmek mümkün olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki sosyal yaşamın kültür ve folklor boyutuna ulaşmada şer'iyye sicilleri belgesel kaynaklar içinde önemli bir yere sahiptir.

III.II.IV Ev Eşyaları

Muhallefat kayıtlarından ölen şahısların sahip oldukları ev eşyalarını; mutfak eşyası, döşeme-sergi, yatak takımı, temizlik malzemeleri, aydınlatma malzemeleri ve kitaplar olarak sınıflandırabilmekteyiz³⁸⁶.

Ev döşemelerinde yere sergi olarak kilim, seccade, kaliçe, keçe, hasır³⁸⁷ kullanılmaktaydı. Küçük halı ve seccadelere kaliçe denilmekteydi³⁸⁸.

³⁸² Has yünden yapılmış bir kumaş türü. Şemsettin Sami: a.g.e., 519.

³⁸³ Abdurrahman KURT : a.g.e.,125.

³⁸⁴ Bursa Şer. Sic., A-202; 7,46,64,70,43.

³⁸⁵ Reşad Ekrem KOÇU,a.g.e., 69.

³⁸⁶ A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 693-699.

³⁸⁷ Bursa Şer. Sic., A-202; 67,36,7,52.

³⁸⁸ Şemsettin Sami: a.g.e., 570.

Halılar hasır örtüler üstüne konulur, sıcak aylarda serinlemek için halılar dürülüp kaldırılır, yerlere yeni ve sık örülmüş hasırlar serilirdi³⁸⁹.

Ev döşemesinde sedirlerin üzerinde kullanılan ve yere dizilen döşeme malzemesi ise minderlerdi³⁹⁰. Sade minderler yanında münakkaş minder yüzlerine de sıkça rastlanılmaktadır.

Döşeme olarak kullanılan diğer bir malzeme ise, İskemle yerine kullanılan yuvarlak yastıklardı ki bunlara “balin” denilmekteydi³⁹¹. Bunlar genellikle kadife yüzü olmakla beraber minderler gibi münakkaş yüzleri olanlar da vardı.

16.yüzyıl Bursa’sında yatak takımları, döşek, pister, çarşaf, şilte, yastık ve yorgandan oluşmaktaydı. Yataklar geceleri serilir, gündüzleri toplanıp yüklüklerde muhafaza edilirdi³⁹².

Pister, döşek, yatak anlamına gelmekteydi³⁹³. Pister ve döşeklerde tercih edilen kumaş kadifeydi. Yorganın ise Yemeni yorgan ve yeşil hatime³⁹⁴ yorgan adıyla iki çeşidine rastlanılmıştır.

Yastıklar iki maksatla kullanılmaktaydı. Bunların yüz yastığı denilen çeşidi yatakta kullanılan yumuşak cinsli yastıktır. Diğerisi ise balin gibi oturmak

³⁸⁹ Raphaella LEWIS: Osmanlı Türkiye’sinde Gündelik Hayat, (İstanbul: 1973), 113.

³⁹⁰ Bursa Şer. Sic. A-84, 33.

³⁹¹ Şemsettin Sami: a.g.e.,276.

³⁹² A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 696.

³⁹³ Şemsettin Sami: a.g.e., 355.

³⁹⁴ Bursa Şer. Sic., A-202; 54, 66,68.

veya üzerine yaslanmak için kullanılan münakkaş yastıklardır³⁹⁵. Bu yastıklar ev döşemeleri arasında yer almaktadır³⁹⁶.

Yukarıdaki örneklerde de vurgulandığı gibi, Bursa'da kadifeler elbise yapımının yanında yorgan, yatak, minder, döşek yüzleri içinde tercih edilen bir kumaş türü olmuştur. Ev döşemesinde kullanılan kadifelere Arşın kadife denilirdi. Arşın denilen kumaşlar altın, gümüş ve ibrişim ile dokunurdu. Böyle işlenen kumaşlara ibrişim denilirdi.³⁹⁷ Mobilyalık kadifeler daima bir kaç renkten ve nakışlı olarak dokunmuştur. Böyle bir kumaş gözden geçirildiği zaman, düz bir zemin üzerine renkli havlarla desenlerin yapılmış olduğu görülür. Bu suretle şekiller daha kabarık ve canlı olarak göze çarpmaktadır. Bugün ki mobilyalık kadifelerde de aşağı-yukarı aynı teknik görülmektedir.³⁹⁸

Perdeler ve bohçalarda sicillere yansıyan kayıtlar arasındadır. Her cins kumaştan boy boy yapılan bohçalara boy boy elbiseler, evde kullanılan bütün çarşaf, örtü ve havlular bohçalanıp dolaba kaldırılabilir her şey konulurdu.³⁹⁹

Tereke kayıtlarında adet adet kaydedildiğini gördüğümüz diğer bir grup ise mutfak eşyalarıdır. Bursa mutfaklarına ait bu verileri yemeklerin pişirilmesi, sofranın hazırlanması ve yemeğin yenilmesinde kullanılan eşyalar şeklinde tasnif etmek mümkündür⁴⁰⁰.

³⁹⁵ Bursa Şer. Sic., A-202, 38.

³⁹⁶ Şemsettin Sami: a.g.e., 1530.

³⁹⁷ O.Şevki ULUDAĞ : "Bursa Kumaşları" , Belleten, III- IV 'den Ayrı Basım , (İstanbul: 1937), 755.

³⁹⁸ Fahri DALSAR : a.g.e., 48.

³⁹⁹ Raphaella LEWIS : a.g.e., 116.

⁴⁰⁰ A.İhsan KARATAŞ : a.g.e., 697.

16.yüzyıda Bursa'da yemek pişirirken sacayak, bakraç, kazgan, tencere, kepçe, kevgir kullanılmaktaydı⁴⁰¹. Sacayak, altında ateş yakılan demirden yapılmış bir sehpa olup, üzerinde yemek pişirilmekteydi⁴⁰².

Sofranın hazırlanması aşamasında ise, sofrta, tas, tabak, sahan, sini, tepsi⁴⁰³, kaşık⁴⁰⁴ kullanılmaktaydı. Sahanların kertikli sahan, kevgir sahan, küçük sahan gibi çeşitleri vardır. Sininin ise küçük sini, tahta sini, ağaç sini, dipli sini gibi çeşitleri vardır.

Su kapları arasında ise güğüm, leğen, ibrik ve maşraba⁴⁰⁵ kullanılmaktaydı. Yine evlerde yemek sahanlarının altına konulan nihali⁴⁰⁶ de mevcuttu.

Kişilere ait tereke kayıtlarında temizliğe dair eşyalarda önemli yer tutmaktadır. Hamam takımları, makrame, peşkir, futa bu grupta yer almaktadır. Hamam kesesi, hamam döşemesi, hamam tası, hamam kültürüne ait nesnelerden bir kağıdır.

Bir iş yaparken bele bağlanan veya hamamda kullanılan ipek peştamallara futa⁴⁰⁷ denilmekteydi.⁴⁰⁸ Makrame ise dört köşesi simle işlenmiş ketenden veya bürümcükten yapılmış bir örtüdür. Başa ve dizlere örtüldüğü

⁴⁰¹ Bursa Şer. Sic., A-202, 36.

⁴⁰² Şemsettin Sami: a.g.e., 697.

⁴⁰³ Bursa Şer. Sic., A-202; 70,7,65,43,67,56.

⁴⁰⁴ Bursa Şer. Sic., A-84, 52.

⁴⁰⁵ Bursa Şer. Sic., A-202, 7,15,67, 38.

⁴⁰⁶ Bursa Şer. Sic., A-202, 7.

⁴⁰⁷ Bursa Şer. Sic., A-202, 38.

⁴⁰⁸ Şemsettin Sami: a.g.e., 1008.

gibi abdest aldıktan sonra el ve yüzün silindiği bir çeşit işlemeli peşkir olarak kullanılmaktadır⁴⁰⁹.

Osmanlı'da hamam için iki bohça hazırlanmaktaydı. Bohçaların birine ipekli futa, peştamallar, havlular gibi hamam takımları ve lifler, keseler, yemeni, kına, rastık, ayna, tarak, sabun, hamam taşı gibi levazımat, diğerine ise çamaşırlar konulurdu. Hamam bohçalarının, hamam takımlarının ev dışında ki bir ortamda sergilenmesi, hanımlar arasında bir tür temizlik, tertip ve varlık göstergesi anlamını da taşıyordu⁴¹⁰.

Akşam olduğu zaman evler şamdan, kandil, fener ve çırağ⁴¹¹ gibi aydınlatma malzemesi ile aydınlatılmaktaydı.

Şer'iyye sicillerine kayıtlı ev eşyaları içinde en önemli bir yere sahip olanlardan biri de dönemin kitaplarıdır. İlim ve kültür tarihimiz açısından önem teşkil eden bu kitaplar; Kitab-ı Hamis, Kitab-ı Mevlüd, Kitab-ı Türk, Kitab-ı Dumuri, Paye-i Kitap, Kitab-ı Muhammediye ve Kitab-ı Farisidir⁴¹². Sadece Ahmed bin El Hac Muslihiddin, Ayşe binti..... Çelebi ve Abdurrahman bin Yusuf'a ait bu kitaplar nezdinde ilgili şahısların kitaplara meraklı ve ilimle meşgul kişiler olduğu kanaati oluşmaktadır.

Muhallefat kayıtlarında ev eşyalarının yanında muhtelif alanlarda kullanılan eşyalara da rastlamak imkan dahilindedir. Testere, hırdavat, kazma, burgu, kürek, kantar, keser, orak, balta, bıçkı, çekiç, bel, organ, tutkal

⁴⁰⁹ Neşet KÖSEOĞLU : a.g.e., 45.

⁴¹⁰ Erol ÖZBİLGİN: a.g.e., 451.

⁴¹¹ Bursa Şer. Sic., A-84 ; 36,54,7,12.

⁴¹² Bursa Şer. Sic., A-202;7,70, 65.

anağı, terazi, yağmurluk, çuval gibi tarım, tamir ve çeşitli işlerde kullanılan alet-edevatta kayıtlara geçmiştir.

III.II.V İçki Yasağı

Üzerinde alışma yapmış olduğumuz sicillerde karşımıza çıkan konulardan biride içki içenlerin mahkemeye çıkarılmasıdır. Çalışmamızın kapsadığı tarih göz önüne alınarak, kaynaklardan yapılan araştırmalar sonucu, ilgili dönemde Osmanlı ülkesinde içki yasağının olduğunu öğreniyoruz. Yasağa rağmen sicillerde bu konu ile ilgili olarak kayıtların çokluğu dikkat çekicidir. Bu da göstermektedir ki; toplumda yaşanan olaylar bu yasağı gerektirecek kadar artmıştır. Ancak 16. yüzyıl ortalarında Bursa'lı bu yasağa uymaktan ziyade gizli olarak devam etmeyi tercih etmekteydi.

Sarhoş edici şeylerin içilmesini İslam dini yasak etmiş olmasına rağmen, 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ülkesinde içki, gerek aile hayatı ve gerekse genel olarak ahlak düzeni için ciddi bir tehlike halini almış bulunuyordu. Kasabalarda ve şehirlerde ikili toplantılar ve sarhoşluk yüzünden çıkan olaylar halkın hoşnutsuzluğunu artırıyordu. 1548'ten itibaren meyhanelerin kapatılması kararı alındı. Devletin birçok tedbirler alması ve yasaklarına rağmen bunun aksi davrananlar oldu. Nihayet 18 Kasım1554'te alına kararla meyhaneler kesin olarak kapatıldı⁴¹³.

Sicillerde rastladığımız kayıtlar, yasağa rağmen hala bu fiilin gizlilik içinde olmak kaydıyla devam ettiğini göstermektedir. Bu konuda belgelere

⁴¹³ Mustafa AKDAĞ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İşyanları, (İstanbul. 1996) ,104–105

geçen şahıslar için şunu söylemek mümkündür ki; suçüstü yakalanan, kokusundan kendini ele veren ya da halkın mahkemeye haber vermesi üzerine bu durumlarını itiraf etmek zorunda kalan Bursalılardır.

“vech-i tahrir-i sicil budur ki Ahmet bin Abdullah ve Mustafa bin Durmuş ve Veli bin Halil ve Mehmet bin Süleyman ve Ahmet bin Mehmet nam kimesneler meclis-i şer’de ikrar ve itiraf edip biz şireb-i hamr ederken gelip siz bizim meclisimizi bastınız ve ağızlarımızda dahi olan rayiha-i hamrdır dedikleri kayd-ı defter olundu zi’l-kaide ,sene 970⁴¹⁴” ve “ Larzi veled Yorgi ve Kosta veled Komyunas nam zımmiler meclis-i şer’de sahra subaşı olan İbrahim bin Nasrullah muvacehesinde ikrar ve itiraf edip kaza-i Kite’ye tabi Kurşunlu nam karyeden üç yük hamr iştira ettik alıp gelir iken yolda sen bizi tuttun ...970⁴¹⁵” ifadelerinden anlaşılacağı üzere yasağa uymayanların varlığından haberdar olan devlet bunların tespit edilmesinde sıkı takip uygulamaktaydı.

Kazaların güvenlik görevlilerinin yanında Bursa halkı da bu yasağa uymayanları mahkemeye bildirmekteydi. “ Bursa’ya tabi Susıgırlığı nam karyede Aleks veled Pupas nam zımmi bir meyhane açıp kafire ve müslümana hamr bey’ eder deyu haber verdiklerinde zıkr olan karyede mezkur Aleks nam zımmi onda bir küp arkı ve nısf küp hamrı bulunup 970⁴¹⁶”. Köylü ve mahalleli bulundukları yerlerin asayiş ile ilgili bir durum söz konusu olduğunda, sorumlu tutulacak ilk kesimdi. Bundan dolayı, bu gibi durumlarda mahkemeyi haberdar edip üzerlerindeki sorumluluğu kaldırmaktaydılar.

⁴¹⁴ Bursa Şer. Sic., A-84, 11

⁴¹⁵ Bursa Şer. Sic., A-84, 8

⁴¹⁶ Bursa Şer. Sic., A-84, 13

Meyhanelerin yasak olması kişileri evlere yöneltmiş ve gizli olarak evlerde içki meclisleri düzenlemelerine sebep olmuştur.. “.....Kara Şeyh mahallesinde Mustafa bin Ali nam kimesmenin mahruse-i mezbureye tabi Yeniceköy demekle maruf nam karyede olan mülk evinde mezkur Mustafa meclis-i hamr ve cemiyet edip ve Şeyh Paşa mahallesinden Seyfi bin Ahmet ve Mehmet bin Mahmut ve bin Mustafa nam kimesne mezbur mecliste mezkur Mustafa ile şireb-i hamr edip ve ağızlarında rayiha-i hamr bulunup Cafer su başı talebiyle kayd-ı defter olundu⁴¹⁷” şeklindeki kayıt bu yasağa uymakta zorlananların yada bu alışkanlığı kolay kolay bırakamayanların kendilerine çeşitli yollar ürettiklerini göstermektedir.

Kayıtlarda bu konu ile ilgili olarak dikkat çeken bir hususta şudur ki; Bursalılar içki içerken suçüstü yakalanmasalar bile daha sonra ağızlarındaki içki kokusunun kendilerini ele vermesidir. “ budur ki Mehmet Çelebi ibn Mustafa meclis-i şer’de ikrar ve itiraf edip şireb-i hamr ettim, ağzımda olan rayiha-i hamrdır dediği kayd-ı defter olundu tahriren fi evasıt-ı muharremü’l-haram sene 971⁴¹⁸ şeklinde verilmiş ifadede de görüldüğü üzere “rayiha-i hamr” tabiri içki kokusu olarak geçmektedir. Bu koku kişinin bu fiili yaptığının bir kanıtı olarak kabul edilebilmekteydi ve kişileri itiraf etmek mecburiyetinde bırakmaktaydı.

Yasaklara olan rağbet bir yana içki gibi bağımlılık yapan alışkanlıkların uygulamaya geçen bir yasakla bir anda terk edilebileceği düşünülemez. Ancak yasaklar ve cezalarının bu fiillerden caydırıcılık özelliği olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamalar, toplumda bir anda etkili olamamaktadır. Sicillerde yer alan kayıtlardan da gördüğümüz üzere bu yasağa uymak yerine bu yasağı gizli olarak çiğnemek Bursa toplumunda bir hayli yaygınlaşmıştı.

⁴¹⁷ Bursa Şer. Sic., A-84, 34

⁴¹⁸ Bursa Şer. Sic., A-84, 20

SONUÇ

A-84 ve A-202 numaralı Bursa Şer'iyye Sicilleri verileri ışığında yapılan bu çalışma iki yönde gelişmiştir. Birincisi; sicillerde rastlanılan verilerin açıklanması ve bu verilerin sistem içindeki yerinin tespit edilmesidir. İkincisi ise mevcut sistem içindeki uygulamalara dair, sicillerden örneklere yer verilmesidir. Bu çerçevede gelişen çalışmamız sonucunda varılan nokta başlangıçta da ifade edildiği gibi A-84 ve A-202 No'lu Bursa Şer'iyye Sicillerinde adı geçen mekanların, kurumların, nesnelerin ilgili zaman ve coğrafya dahilinde fonksiyon ve pozisyonlarının tespiti olmuştur.

Çalışmamızda ulaşılan sonuçlardan biri; tımar sisteminin işleyişine dair kayıtlardan hareketle, hem bu sistemin Bursa'da uygulanışına dair tespitlerde bulunulabilmiş, hem de bu sistem içerisinde idareci ve reaya arasındaki ilişki irdelenebilmiştir. Sicillerde rastladığımız şekliyle reaya ve yöneticiler hiçbir zaman tek taraflı bir şekilde kayıtlara geçmemişlerdir. Bir yönetici davalı ve davacı olabilmekte, reaya da idarecisini hem dava etmekte hem de davalı olarak mahkemede yargılanabilmekteydi. Bu da göstermektedir ki; Osmanlı toplumunda yöneten- yönetilen ayrımından ziyade haklı olan olmayan ayrımı yapılmaktaydı. Amaç ise en tepede merkezi otoritenin sağlanması ve devletin temel çıkarları doğrultusunda hareket edilmesiydi. Şu bir gerçektir ki reaya; Osmanlı zirai ekonomisinin, kazalardaki dirlik sahibi idareciler ise Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla Osmanlı'nın dayandığı iki temel hiç bir zaman birbirine düşürülmemiş ve her zaman birbirlerine karşı hakları korunmaya çalışılmıştır.

İdareciler sicil kayıtlarına üç şekilde yansımışlardır. Birincisi; görevlerinin gereklerini yerine getirirken, ikincisi; vazifelerini yaparken muhatapları ile karşılaştıkları sorunlar, üçüncüsü ise idarecilere dair halktan

gelen şikâyetlerdir. Reaya ise, her türlü haksızlık karşısında mahkemeye başvurmuştur. Bunun yanında mahkemede yapılması gereken tescil, nikâh, senet, miras gibi hukuki işlemlerde reayanın kayıtlara geçmesine vesile olmuştur. Bu da Osmanlı mahkemelerinin idari, hukuki ve adli işlevleri bir arada barındırmasının bir sonucudur.

Şer'iyye sicillerinden en çok veri sağlanabilen konu ise sosyal hayat olmuştur. Adeta gelecek nesildeki insanlara izah eder gibi eşyaları fiyat, kumaş, maden, renk, boyut ve çeşitleriyle tarif eden tereke kayıtları sayesinde 16. yüzyıl ortalarında bir Bursa evini oda oda döşemek mümkün olabilmektedir. Yine bu verilerden hareketle Bursa insanını baştan aşağı giyindirmek ve onun sosyal hayattaki yerini tespit edebilmek mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmada varılacak en genel sonuç ise, Bursa toplum düzeni ve bu bağlamda Osmanlı toplum düzenine dair çıkarımlardır. Özellikle yasakların çiğnenmesine dair olan kayıtlar ilgili dönemde toplumda yasaklanmış faaliyetlerin tespitini mümkün kılabilir. Subaşılar ve çeşitli kişiler tarafından meyhane işleten, şarap içen şahısların tutulup mahkemeye getirilmesi bize bu konuda var olan yasakların bir ifade şeklidir. Toplumsal ahlak ve düzenin amaçlandığı bu yasaklamaya karşı ısrarcı olunması, kişiler arası kavga, yaralama, cinayet gibi asayişsizlik olayları ve ayrıca bu tür olaylara toplumun güvenliğinden sorumlu kişilerin karışması, toplumda yavaş yavaş bir çözülmenin olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan bu çalışma sonucunda 16. yüzyılın ortalarında da Bursa'nın, merkezi yönetime yakın olması, ticari konumu ve Anadolu'nun en büyük yerleşim yeri olması gibi özelliklerinden dolayı canlı bir şehir hayatı sergilemekte olduğunu söylememiz de mümkün olabilmektedir.

SUMMARY

This study made under the light of Bursa şer'iyye register numbered A-84 and A-202 has shown improvement in two different directions. First the explanation of the datas encountered in the books and the proving of these datas' place in the system. And the second, the exemplification of practises available in the system. The point we arrive after our study, as mentioned in the beginning ,the places', the companies' and the objects' proving their functions and positions.

One of the results of our study is the working of military fief and its relation with the folk. And we see in the records that a governor could be both the claimant and the defendant. So here it's obvious that justice was of utmost important according to the Ottoman's structure of state.

Governors take place in records in three aspects. First, while performing the responsibilities of their duties, second, the problems they encountered while on duty and the third people's complaints about them. People of that day used to go to law on any occasion where they thought there is injustice. In this sense, wedding records, written proofs, inheritance documents caused these people get recorded in şer'iyye registers and we can say that the Ottoman courts functioned in law, judicial and management.

The subject on which the most information was provided from şer'iyye register is the social life. Thanks to the recordings of inheritance which tell us many information about things, it is possible to furnish a traditional Bursa house.

The widest result to be reached after this study is the structure of Bursa's society and at the same time Ottoman Empire's society. This study also makes it possible for us to know the forbidden actions that are in the records. The lawbreakers' (especially the ones acting immorally) being put into prison gives us some idea about Ottoman society, how moral it is. But at later times there began a demoralisation in the society as there were murders, flights and thefts in huge numbers.

After this study we can say that, in the middle of the sixteenth century, Bursa's being closer to the capital and the biggest settling area enables us to say that it demonstrated a lively city life.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

Milli Kütüphane Arşivi:

BURSA ŞERİYYE SİCİLİ. A-84 (970-971)

BURSA ŞERİYYE SİCİLİ. A-202 (971)

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

ABACI, Nurcan. Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17.yy) T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002

AKDAĞ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, II, AÜDTCF Yayınları, TTK, Ankara, 1971

-----, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları, Cem Yay. İstanbul. 1996

AKGÜNDÜZ, Ahmet. Şer'iyye Sicilleri I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. , İstanbul, 1988

-----, Said ÖZTÜRK, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999

ANIL, Yaşar Şahin. Osmanlı'da Kadılık, İletişim Yay. , İstanbul, 1993

ÂŞIK PAŞAZADE. Osmanoğullarının Tarihi, Haz: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul, 2003

AYDIN M. Akif. "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999

-----, "Aile" ,DİA, 2, İstanbul: 1989, 196-200

BARKAN, Ömer Lütfi. "Kanun-nâme" , İA, 6 , Maarif Basımevi ,(1955), 185-195

-----, Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri, (1545-1659), Belgeler, III, (1966) S.5-6, TTK, Ankara, 1968

-----, XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri, Belleten, 34 (S.133-136), TTK, Ankara, 1970

- . "Tımar", İA., 12-1, MEB, (İstanbul 1979), 286-332
- . MERİÇLİ, Enver, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, TTK, 1988
- . XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki Ve Mali Esasları I (Kanunlar), İstanbul Üniv., Ed. Fak., Türkiyat Enst. Yay., İstanbul, 1943
- BAYKAL, Kazım. Bursa ve Anıtları, Aysan Matbaası, Bursa, 1950
- BERKİ, A.Himmet. Miras ve Tatbikat (Feraiz-İntikal-Medeni Kanunda Miras-Tatbikat) Yeni Matbaa, Ankara
- BURSA ANSİKLOPEDİSİ. 1.2.4, Yay. Haz: Yılmaz Akkılıç, Burdef Yay, Bursa, 2002.
- BURSA HANLARI. Halkevi Neşriyatı 4, Bursa Yeni Basımevi, 1935
- CİN, Halil. Eski Hukukumuzda Boşanma, Selçuk Üniv. Hukuk Fakültesi Yay, Konya, 1988
- . İslam Ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974
- CREMERS, İbrahim. "Bursa Kıyafetleri", Türk Folklorundan Derlemeler, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara, 1989
- ÇADIRCI, Musa. Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı,
- ÇETİN, Osman. Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909) , TTK, Ankara, 1999
- . Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Kısa Bir Bakış), Osmanlı Ansiklopedisi, 4, Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara 1999), 270-276
- DAĞLIOĞLU, Turhan. 16.Yüzyılda Bursa, Bursa, 1940
- DALSAR, Fahri. Türk Sanayi Ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960
- DARKOT, Besim. "Bursa" , İA., II, MEB, (İstanbul 1949), 806-810

EMECEN, Feridun. "Kanuni Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10, İstanbul, 1990

----- . "Kuruluştan Kaynarca'ya Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti Tarihi, 1, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul, 1999

----- . Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler, Osmanlı Ansiklopedisi, 4, (Ankara 1999), 91–97

----- . XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK, 1989

ERCAN, Yavuz. Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik Ve Hukuki Durumlar, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001

ERGENÇ, Özer. Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11–15 Ekim 1976), II, TTK, (Ankara 1981), 1265–1274

----- . Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar., Osmanlı Ansiklopedisi , 4, (Ankara 1999), 32-39

----- . XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik Ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, Ankara, Trhs.

----- . 16.Yüzyıl'da Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay, Ankara, 1995

ERYILMAZ, Bilal. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yay., İstanbul, 1990

EVLİYA ÇELEBİ. Seyahatname, Haz: M. Emre Karaörs, Morpa Kültür Yay., İstanbul, 1992

FAROQHI, Suraiya. Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? ,Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000

-----, Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam, (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla) Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2002,

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları Ve Bursa Tarihçileri Hakkında, TTK Basımevi, (Ankara 1969), 261–273

GÜÇER Lütfi: XVI. Ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964

- GÜNAY, Necla. XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 1999
- GÜRKAN, Feyyaz. Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma, IX. TT Kongresi Bildirileri, II, TTK, (Ankara 1988), 765–779
- HALAÇOĞLU, Yusuf. XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, TTK, Ankara, 1998
- HIZLI, Mefail. Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998
- İLGÜREL Mücteba. “Kitab-ı Müstetâb”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, 10, İstanbul, 1990.
- İNALCIK, Halil. “Bursa”, DİA, 6, (İstanbul 1992), 446–449
- . Toplum Ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996
- . Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi (1300–1600) , 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000
- . Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600), Çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2003
- İNAN Huricihan İslamoğlu: Devlet Ve Köylü, (Çev. Sabri Tekay) İstanbul, 1991
- İPŞİRLİ Mehmet. “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Osmanlı Devleti Tarihi, 1, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul, 1999
- KALYONCU Hamdi, Karz-ı Hasen, Bayrak matbaası, İstanbul, 1997,
- KANUNNAME-İ İhtisab-ı Bursa. Yayımlayan; TSE, Ankara, 1963
- KARAGÖZ, Mehmet. “Osmanlı'da Şehir ve Şehirli, Mekan-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XIII.Yüzyıl)”, Osmanlı Ansiklopedisi, 4, Yeni Türkiye Yay., (Ankara 1999) 103-110
- KARAMAN Hayrettin: Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2004,
- KARATAŞ, A.İhsan. Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri Ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler, I.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4–6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, II, Yay. Haz: Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova, (Bursa 2002), 691–709

- KOÇU, Reşad Ekrem. Türk Giyim Kuşam Ve Süsleme Sözlüğü Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967
- KOYUNOĞLU, A.Memduh Turgut. İznik ve Bursa Tarihi, Vilayet Matbaası, Bursa, 1935
- KÖSEOĞLU, Neşet. Tarihte Bursa Mahalleleri (XV ve XVI. Yüzyıllarda) Bursa Halkevi Yay. 17, Bursa, 1946
- KUNT, Metin. Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978,
- , WOODHEAD, Christine. Kanuni Ve Çağı (Yeni Çağda Osmanlı Dünyası), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 2002
- KURT, Abdurrahman. Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876), Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1998
- KÜÇÜK, Hasan. Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatler Ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, TÜRDAV, İstanbul, 1976
- KÜTÜKOĞLU Mübahat. S. “ Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999
- LEWIS, Raphaela . Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973
- LOWRY, Heath W. Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923), (Çev: Serdar Alper) , Eren Yay., İstanbul, 2004
- NEŞRİ, Mehmet, . Kitâb-ı Cihannüma I (Neşri Tarihi), Yay: F.Reşit Unat, Mehmet A. KÖYMEN, TTK, Ankara, 1995
- OCAK, A.Yaşar, FAROQHI,S. “Zaviye”, İA., 13 , MEB, (İstanbul 1986), 468-476
- OĞUZOĞLU, Yusuf. “Orhan Bey Döneminde (1324–1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler”, XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, TTK Basımevi, (Ankara 1999), 615–621
- , “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme olarak Değeri, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (Ankara, 20-24 Mayıs 1985), T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müd., Ankara

- ONGAN, Halit. Ankara'nın 1 numaralı Şer'iye Sicili, TTK, 1958
- ORTAYLI, İlber. Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994
----- Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000
- OSTROGORSKY, George. Bizans Devleti Tarihi, Çev: Fikret Işıltan, TTK, 1981
- ÖZBİLGİN, Erol. Bütün Yönleri İle Osmanlı Âdâb-ı Osmaniye, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003
- ÖZDEĞER, Hüseyin. Bursa Şehri Tereke Defterleri(1463–1640), Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1998
- ÖZENDEŞ, Engin. Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa, YEM Yay., İstanbul, 1999
- SAMİ, Şemsettin. Kâmûs-ı Türkî, (1317), Çağrı Yay., İstanbul, 1996
- SEYHAN, Ertuğrul. "Bugünkü Bursa", DİA, 6, İstanbul, 1992
- SİNGER Amy. Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler, (Çev: Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996
- SÜSLÜ, Azmi. Tarihi Bursa, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Ankara, 1980
- ŞAHİN İlhan. "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 10, Çağ Yayınları, İstanbul
- TABAKOĞLU, Ahmet. "İktisat Sistemi" Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti? İz Yayıncılık,
- TAİB, Hasan. Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa, Bursa, 1323
- TURAN, Osman. Selçuklular Zamanda Türkiye (1071-1328), Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999
- ULUDAĞ, Osman Şevki. Bursa Kumaşları, Belleten, No: III-IV, Devlet Basımevi, (İstanbul 1937), 754–761
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Osmanlı Tarihi, 1, TTK, 1982

- . Osmanlı Tarihi, 3, Kısım 2, TTK, 1982
- . Osmanlı Tarihi, 2, TTK Basımevi, Ankara, 1983
- . Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, TTK, 1988
- YALMAN, Bedri. Bursa, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1977
- YAMAN, T. Mümtaz. Şer'i Mahkeme Sicilleri, Halk Kültür Araş. Genel Müd. Kütüphanesi
- YEDİYILDIZ Bahaeddin. "Osmanlı Toplumu", Osmanlı Devleti Tarihi, 2, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul, 1999
- YINANÇ, M. Halil. "Bursa Tarihi" ,İA, II, MEB, (İstanbul 1949), 810–814
- YÜKSEL, Hasan. Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585–1683), Sivas, 1998

EK- I.

A–84 No’lu Bursa Şer’iyye Sicili’nden Bir Tereke Örneği

Merhum Mumi Bin Elvan mat-ı fi karye-i İsa Bey -----fi evası-ı şevvalü’l-
mükerrem, sene 970 ibn ve binti ve zevce

	Kıymet
3 adet susığırı ineği	
1 adet tosun	
1 adet dana cem ‘an	1550
Karasığır çifti	500
2 adet Tosun	400
2 adet dana	350
Karasığır ineği	450
Bargir	300
Gök mezruat	1500
Nadas ve bostan ve darı	200
Dar-ı maa tevabiaha	3000
Soğan	50
Bahçe	1500
1 müd darı	120
Köhne arpa	40
-----	30
Ala sığır	25
Döğer	10
Kazgan	80
Tabak-ı sagire	6

	Kıymet
Bakraç	10
Tava	25
Demir-----	13
Dülbent	25
Çağşır	6
Köhne zibun	9
-----	25
Köhne kebe	5
-----	11
Çapa (?)	5
Orak	1
Tavuk	10
-----	10
nukud akçe	140
Yekûn	1446
techiz ve tekfin ve vasiyet cem'an	500
ve'd-deynü's-sabit	845
Baki	9101
resm-i kısmet ve hücce ve vasiyet	185
Baki	8916
minha	
hisset'ül zevce	1114
hissetü'l bint	2550,5
hissetü'l ibn	5202,5

EK- II.**A–202 No’lu Bursa Şer’iyye Sicili’nden Bir Tereke Örneği**

El- muhallefat

El-merhume Ayni binit Abdi Çelebi el- müteveffat fi mahle-i Çerağbey
Bursaü'l- mahruse min ibniha el- med’uvv Ahmet bin Mahmut ve bintiha el-
med’uvveteyn Fatma ve Aişe beniiyye Mahmut ve zevciha el- med’uvv
Mahmut ibn El- hac Mehmet ve ibha el- med’uvve Nefise binti Ali ----- fi
evail-i zi’l- hicce’l- şerif sene 972

	Kıymet
Pister	89
Don gömlek	30
Faride	140
Tepsi küçük	5
2 adet balin	61
2 adet bohça	26,5
Futa	30
Kürklü ferace	68
Hereni	43
Tencere küçük	18
Döşek	89
Don gömlek	31,5
Köhne zibun	33
2 adet tepsi	74
Minder	70

	Kıymet
2 adet münakkaş bohça	124
Makrame	10
Tepsi ve tabak ve sofrâ	46
2 adet balin	60
zibun vala	83
Siyah kutnu came	175
Köhne nihali	21
çarşab	34
nezkep	16
arakıyye	30
3 adet sahan	65
İç edik	22
Kalıçe	177
Çeşmibend makrame	75
2 adet tepsi	49
Kalıçe	91
Peşkir	29,5
-----	125
Tencere	136
Ferace	151
2 adet hamam kesesi	62
4 adet tepsi	54
-----	40
Çember	6
Diğer çember ve destmal	74
Tas ve -----	14
2 adet döşek yüzü	74

	Kıymet
Yek siyah	15,5
Hırdavat	5
Sanduka	14
Leğen ibrik	40
Maşraba	17
Arakiye na tamam	34
2 adet pister	240
2 adet yorgan	121
Yastık	60
Mor ferace	472
Elmasi kemha	607
Mütehhim şed	112
Sanduka 1 çift	292
-----	16,5
Bohça	38
Mai came	55
Tencere	74
Nezkeb	21
Yek çift (?)	5
Başmak	6
Tas	44
Yek çift	14
Çember	16
Yek 1 çift	38
Zere (?) 1 çift	612
Küpe 1 çift, bukağı(?)	549
2 adet yüzük	84
Mihr-i müeccel fi zimmet-i zevc	3000
Yekûn	9262

	Kıymet
El- ihracat	436
Kira-i dükkân ve ihsariye	20
Dellaliye	90
Hamaliye	6
Resm-i kısmet ve harc-ı ma'kul	240
Suret-i defter ve hüccet---- ve ihsariye	80
Beyne'l- verese	8826
Hisse-i zevc rub'	2206,5
Hisse-i üm	1471
Hisse-i ibn	2572,5
Hisse-i bint	2572,5

EK-III.**A–202 No’lu Şer’iyye Sicilinde Terekeleri Kayıtlı Olan Kişiler**

İSİM	MAHALLE	TARİH
Selmor Veled Arslan	Kuruçeşme	Rebiü'l- evvel - 972
Mustafa bin Seyyid Mahmut	Abdal Mehmet	Evahir-i Rebiü'l-evvel - 972
Mahmut Çelebi bin Mehmet	İbn Bezzaz	Rebiü'l- ahir - 972
Fatıma binti Musa	Zindan Kapısı	Evasıt-ı Rebiü'l- ahir -972
Ahmed ibn El- Hac Muslihiddin	Kızık Çeşmesi	Evahir-i Rebiü'l- evvel -972
Mehmet Çelebi ibn Ali	Şemidi	Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel-972
Mirzacan ibn El-Hevaca ----	Reyhan	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
El- Hac Ahmet ibn ----	-----	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
Mahmut bin Mehmet	Narlı	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
Aişe binti Ahmet	El- Hac Sevindik	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir -972
Mehmet bin Mustafa	Sultan Mehmet Han	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
Mehmet bin Mehmet	Narlı	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
Rüveyde Hatun	Narlı	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972
Şehri Hatun binti El-Hac Ali	-----	Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir -972
Şahnisa binti Hüseyin	Umur Bey	Evail-i Recep - 972
Mehmet bin Mehmet	Ahmet Dai	Evail-i Recep - 972
Mustafa bin Mahmut	Narlı	17 Şaban 972
Hüsrev bin Abdullah	Üsküp- bi-diyar-ı Rumeli	Evahir-i Şaban - 972
Mehmet bin Mehmet	Ahmet Dai	Evail-i Şaban - 972
Şahi binti Sefer	İbn Bezzaz	Evasıt-ı Ramazan- 972
Fatıma binti Ferhad	Umur Bey	Evahir-i Ramazan - 972
Abdurrahman bin Ali	Koca Naib	Evahir-i Ramazan - 972
Mahmut bin Abdullah	Bi- mahmiye-i İstanbul es- sakin hal-i hayuta fi mahle-i Zağfiranlı	Evahir-i Ramazan - 972
Ebubekir bin Yusuf	Araplar	Evahir-i Ramazan - 972
El-Hac Cafer ibn Abdullah	İbn El- Ecri	Evahir-i Ramazan - 972
El- Hac Mehmet bin Abdullah	Kız Yakup	Evail-i Şevval - 972
Abdurrahman bin Yusuf	İstanbul es-sakin hal-i hayuta fi mahle-i Fenari	Evasıt-ı Şevval - 972
Sema Hatun binti Aziz Çelebi	Maksem	Evahir-i Şevval - 972
Servinaz binti Abdullah	Araplar	Evail-i Zî'l- Kaide- 972
Şahhatun binti Mehmet	Yeni Bezzaz	Evasıt-ı Zî'l- kaide- 972
Ayni binti Abdi Çelebi	Çırak Bey	Evail-i Zî'l- hicce - 972
Ayşe binti Sinan Çelebi	Orta Pazarcık	Evasıt-ı Zî'l- hicce - 972
Cemal Piri bin İbrahim	Ebi Şehme	Evahir-i Cemaziye'l-evvel- 972